

*המאמר צפוי להתפרסם במשפט וממשל כרך כ"ה.

הנוסח שלהלן לא עבר עדיין עריכה לשונית ועימוד, ולכן צפויים שינויים מסוימים בנוסח הסופי.

"אישה שמתחנת אז התפיסה המערבית אומרת: היא לא מאבדת את האינדיבידואל שלה, היא נשארת כאינדיבידואל, ואותו דבר גם הגבר... היהדות מסתכלת על אלימות בתוך המשפחה מתוך ראייה שהמשפחה נהרסת, לא מתוך ראייה שהאינדיבידואל סובל... פה מונח המשך הנצח של הקיום היהודי הנצחי ההיסטורי".¹

When I say that battery is "normal", I mean that battery expresses a lot of attitudes and opinions that people, including women, have about women.²

"אין לראות בנתבע בעל מכה":

נשים נפגעות אלימות עומדות למשפט בפני בתי הדין הרבניים

ניצן כספי שילוני, רונית עיר-שי*

תוכן עניינים

מבוא	2
חלק א: אלימות נגד נשים על ידי בן זוגן בהלכה	7
כפיית גט בעילה של אלימות פיזית	8
חלק ב: השיח על אלימות במשפחה בבתי הדין כבטא תפיסות על זוגיות וכמכונן זהויות מגדריות	10
1. טריוויאליזציה ונורמליזציה של אלימות במשפחה	11
2. מה זו אהבה? האהבה המתגלמת באלימות ורכושנות	13
שני סיפורי אהבה	16
3. האחריות של הקורבן	18
חלק ג: העוול האפיסטמולוגי: כינון הזהות הנשית באמצעות תהליך הבניית הידע והערכת האמינות	24
1. אי צדק אפיסטמי	24
2. אי צדק הרמנויטי בבית הדין הרבני	25

¹ מכון ון ליר בירושלים "חינוך קהילה ונורמה: מקומו של המסד הדתי בעולם המודרני" יו-טיוב 1:55:00 (24.12.2004) https://youtu.be/LVCKjDqV_Ug (הרצאתו של הרב אברהם שרמן)

² Andrea Dworkin, Life and Death 152 (1997)

* ניצן כספי שילוני היא דוקטורנטית בתוכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן ועורכת דין. רונית עיר-שי היא ראשת התוכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן.

מחקר זה נתמך על ידי המרכז לחקר האישה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הטר, הפקולטה למדעי היהדות באוניברסיטת בר אילן וכן זכה לתמיכת הפרס על שם גילי בן עמי לשנת 2021. נבקש להודות לד"ר סוזן ווייס ולרבקה לוביץ על השראה ועל דיונים מאירי עיניים, לעו"ד אלעד קפלן ולרב עזרא קליין על הערותיהם. לעורכות הדין בארגונים מרכז צדק לנשים, יד לאישה ומבוי סתום על הסיוע באיתור פסקי דין: עו"ד תהילה כהן, עו"ד מוריה דיין, עו"ד אורית להב, עו"ד בתיה כהן, עו"ד שיר לביא וכן למערכת כתב העת "הדין והדיין" בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר אילן ולעו"ד נעמה ספראי כהן ועו"ד יפעת יחיא

29.....	אי צדק עדותי בבית הדין הרבני.....
30.....	3.1. אלימות במשפחה ואי צדק עדותי בבית הדין הרבני.....
31.....	3.2. מיתוס האישה המעלילה וחוקת תלונות השווא.....
32.....	חוקת תלונות השווא.....
33.....	רטוריקה מכלילה ודמונית.....
37.....	חלק ד: הבניית העילה: התמקדות בסובייקט של התוקף.....
41.....	סיכום.....

מבוא

בתי הדין הרבניים בישראל דנים בסוגיה של אלימות במשפחה בעיקר בהקשר של עילה לגירושין שנטענת על ידי אחד מבעלי הדין במסגרת תביעת גירושין, כאשר גיבושה של העילה מאפשר עקרונית לתובעים לקבל סעד של אכיפת גט.³ המאמר מנתח ובוחר באמצעות קריאה נרטיבית של פסקי דין רבניים מהשנים האחרונות את האידיאולוגיה ותפיסות העולם של הדיינים בנוגע לגבולותיה ומאפייניה של תופעת האלימות במשפחה, כמו גם באשר ליחסי המגדר.

שלל מחקרים נכתבו במהלך העשורים האחרונים על מגמות במדיניות פסיקת בתי הדין הרבניים, כאשר מרביתם עסקו בתמורות ובעמדות שבאות לידי ביטוי בתוצאה האופרטיבית של פסק הדין ביחס לעילת הגירושין הנתונה.⁴ כך, ביחס לעילה של אלימות פיזית מצד בן הזוג נותח הדיון ההלכתי שבטקסט בעיקר באמצעות שאלה אחת בינרית: האם מסקנת הדיון ההלכתי היא שאלימות היא עילה לגירושין אם לאו.⁵ ואולם הנחת המוצא של המחקר הנוכחי היא שבאמצעות פסקי הדין שנמסרים לבעלי הדין – ושלעיתים מתפרסמים באופן ציבורי – לא מועבר רק מידע טכני ותוצאה אופרטיבית, אלא דרכם גם משתקף סיפור שאותו הדיינים

³ המונח "עילות גירושין" – Grounds for divorce – מסמן לרוב את הנסיבות העובדתיות והמשפטיות שמאפשרות לבעלי הדין לקבל מהערכאה השיפוטית סעד של גירושין בשיטות המשפט המערביות (ראו למשל: שרון שקרגי **כללי ברירת הדין בענייני נישואין וגירושין לאור השינויים שחלו בדין המהותי 175-176 (2015)**). במדינת ישראל שבה קיימת תחולה בלעדית לדין הדתי בענייני נישואין וגירושין, לבני זוג יהודיים לא קיימת כמעט אפשרות להשיג סעד של גירושין באופן ישיר מהערכאה השיפוטית, שכן מעשה הגירושין מתבצע על ידי הצדדים עצמם ומחייב את הסכמתם (ראו: מנחם אלון **מעמד האישה: משפט ושיפוט, מסורת ותמורה – ערכיה של מדינה יהודית ודמוקרטיה 298-299 (2005)**; פנחס שיפמן **דיני המשפחה בישראל** כרך ראשון 416 (1995); Ruth Lisa Fishbayn Joffe, *New Historical and Socio-Legal Perspectives on Jewish Divorce Nashim* 317 (2017); Halperin-Kaddari, *Women in Israel – A State of Their Own* 236 (2004); ואף על ידי דייני בית הדין הרבני עצמם, כדי לסמן את העילות שגיבושן מאפשר לצדדים להשיג סעד של התערבות לצורך אכיפת גירושין באמצעות פסק דין לחיוב וכפיית גירושין בהתאם לחוק בתי דין דתיים (כפיית ציות ודרכי דיון), **תש"ז-1956** (להלן: **חוק כפיית ציות**) ו**חוק בתי דין רבניים (אכיפת פסקי דין של גירושין), התשנ"ה – 1995** (להלן: **חוק אכיפת פסקי דין**). על אף שלדעתנו המונח "עילות גירושין" אינו מדויק במקרים שהוא מתייחס לדין ההלכה, נעשה בו שימוש גם במסגרת מאמר זה משהוא נפוץ ומקובל במחקר גם ביחס למשפט הישראלי שאימץ את הדין ההלכתי.

⁴ ראו למשל: רות הלפרין "בגידת הבעל כעילה לכפיית גט" **מחקרי משפט** ז 297 (תשמ"ט); אבישלוס וסטרייך ועמיחי רדזינר "מהפכנות ושמרנות בפסיקת בית הדין הרבני – על אכיפת גירושין בטענת "מאוס עליי" **עיוני משפט** מב 639 (2020); אלימלך וסטרייך "עלייתה ושחיקתה של עילת המורדת" **שנתון המשפט העברי** כא 123 (תשנ"ח-תש"ס); שי זילברברג ועמיחי רדזינר "תחייתה של עילת 'מות הנישואין' – שיטת רבנו ירוחם בבית הדין הרבני" **משפטים** 49 113 (2019); רחל לבמור **תמורות בעולם פסיקת בתי הדין הרבניים הממלכתיים: מחקר הלכתי וניתוח של פסיקות בתי הדין הרבניים בעניין גירושין** (עבודת גמר לתואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן – החוג לתלמוד, 2010); זאב פלק **תביעת גירושין ביוזמת האישה בדיני ישראל** (1973); אליאב שוחטמן "מחלת האידיס כעילה לגירושין" **משפטים** כה 19 (תשנ"ה); אליאב שוחטמן "ביגדיה וחיים עם "ידועה בציבור" עילה לכפיית גט?" **משפחה במשפט** א 259 (2007); אליאב שוחטמן "אלימות נגד נשים כעילה לגירושין" **משפחה במשפט** ו-ז 85 (תשע"ג-תשע"ד) (להלן: "שוחטמן אלימות").

⁵ ראו: מרדכי פרישטיק "אלימות פיזית של בעלים כעילה לקבלת גט בהלכה היהודית ובשיפוט הרבני" **דיני ישראל** יז צג (תשנ"ג-תשנ"ג); מרדכי פרישטיק **אלימות במשפחה בפרספקטיבה יהודית** (2011) (להלן: "פרישטיק ספר"); שוחטמן, אלימות, שם. באשר לביקורת על המושג "אלימות במשפחה" כמטשטש את העובדה שמדובר באלימות שמבצעים גברים ראו: Martha Mahoney, *Legal Images of Battered Women: Redefining the Issue of Separation*, Michigan Law Review 90(1): 6 (1991); יצוין כי מושג אחר שבתי הדין משתמשים בו באופן תדיר הוא "הכאת אישה", מונח שנמצא בשימוש בספרות ההלכתית (למשל: רמ"א, אבן העזר, קנד ג). במסגרת מאמר זה נעשה לעיתים שימוש במונח השכיח בספרות ההלכה אך לרוב במונח "אלימות במשפחה" או "אלימות מצד בן הזוג".

בחרו לספר, ושקועים בו תפיסות וערכים.⁶ לדרך תיאור העובדות והדמויות, העדויות, אופן הניתוח המשפטי-הלכתי ובחירת המילים והדימויים בטקסט יש משמעות ואף ממד פוליטי, שחומק מהניתוח המשפטי הקונבנציונלי, שלעיתים שבו בתפיסה פוזיטיביסטית שלפיה העובדות והטיעון המשפטי מאופיינים באובייקטיביות וניטרליות.⁷

הפעולה של בתי הדין הרבניים ביצירת הגירושין היא בעלת אופי דקלרטיבי. ועל כן כאשר קיימת הסכמה בין בני הזוג לגבי עצם הגירושין המעורבות של הדיינים לרוב מסתכמת בביצוע הפרקטיקה ההלכתית של כתיבת הגט ופיקוח על הליך נתינתו. במקרה שבו קיים פער בין בני הזוג במוטיבציה לגירושין, בא לידי ביטוי תפקידם של בתי הדין כמשפיעים באופן עקיף על עיכוב או זירוז סיומם של הנישואין, וזאת בהתאם להוכחת עילת גירושין הלכתית.⁸ המאמר עוסק, אם כן, בעילת הגירושין של אלימות פיזית אך אין מטרתו לבחון האם מדובר בעילת גירושין בתקופה נתונה, במקום נתון או לא, ואין מטרתו לאבחן את הקריטריונים הפורמליים המגבשים את העילה או לדון באופן שבו הדיינים מבנים את העילה בשדה ההלכתי (לדוגמה: דיני הראיות הפורמליסטים או סוגיה נקודתית יותר – יחס בתי הדין למסקנות משפטיות של הערכאות האזרחיות). אלא עניינו לפענח ולפרש את האידיאולוגיה שחוסה תחת ההסדרים ההלכתיים הפורמליים כמו גביית העדויות, פרשנות העובדות ומיסגור גבולותיה של העילה אלימות פיזית מצד בן הזוג.⁹ הבחירה להתמקד אך ורק באלימות פיזית ולא בסוגים נוספים של אלימות - כמו אלימות נפשית, מינית וכלכלית – נובעת מהעובדה שאלימות פיזית היא עילה פחות חמקמה מהאחרות. הרבה יותר קשה לזהות התעללות נפשית מאשר לעמוד על פגיעה ישירה בגוף. יתרה מזאת: אלימות פיזית או "הכאת אישה" – כפי שמכונה לרוב אצל הפוסקים - היא עילה שיש לה בסיס הלכתי תשתיתי והיא מופיעה במקורות הלכתיים ראשוניים, בניגוד ליתר הביטויים של אלימות שלא הוכרו, או הוכרו פחות, על ידי הפוסקים בדורות הקודמים (כפי שלא זוהתה ולא הוכרה על ידי החברה הכללית). באופן זה, המחקר הנרטיבי נתקל בפחות "רעשי רקע" כפי שיכול לייצר ניסיון להגדיר מראש איזו מסכת עובדתית של אלימות נפשית או כלכלית תוגדר ככזו וכן נידרש לשאלה מקדימה בכל ניתוח על עמדתו העקרונית של הפוסק ביחס לאלימות מסוג זה. נדמה שאף שאין הסכמה חד משמעית בין הפוסקים, אלימות פיזית מוכרת באופן נרחב יותר בשדה ההלכתי.

נעיר כי לכל אורך המאמר, איננו מתעלמות מפרשנות הלכתית פורמליסטית של הדיינים שלפיה, למשל, חלק ממורשת הפסיקה ההלכתית קובעת כי אלימות חד פעמית לא תזכה את האישה בפסק דין לכפיית גט.¹⁰ וכך גם לא מהדיון לגבי שאלת הצורך בהתראת הבעל לפני חיוב הגט, מה שבאופן גורף מונע ממי שמחזיק בעמדה זו לחייב גט אם אין אלימות שיטתית מוכחת.¹¹ אלא שהפסיקה האופרטיבית היא רק ממד אחד, אמנם

⁶ יופי תירוש "סיפור של אונס לא יותר: על הפוליטיקה של ייצוג טקסטואלי בע"פ 3031/98 מדינת ישראל נ' דן שבתאי" משפטים לא(3) 522 (2001) (להלן: "תירוש סיפור של אונס")

⁷ חנן מלצר "על משפט, ספרות ושיפוט" משפט תרבות וספר: ספר נילי כהן 129, 133 (עופר גרוסקופף ושי לביא עורכים, 2018) במישור התוצאה של פסקי הדין, בתביעות מסוג זה יתקבל פסק דין שתוצאתו אחד מהסוגים הבאים: דחיית התביעה; קבלת התביעה, קרי: חיוב גט או כפיית גט; וקבלת חלקית של התביעה – קרי: המלצה לגירושין או מצווה לגירושין. אכיפת החלטות יכולה להתבצע - אם הדיינים מורים כך - מכוח חוק בתי כפיית ציות ודרכי דיון וחוק קיום פסקי דין המסמיכים את בתי הדין הרבניים להטיל סנקציות על מי שאינם מקיימים החלטות שמורות על גירושין, כגון הגבלת חשבון בנק, הגבלת רישיון נהיגה ואף כליאה. סעיף 1(ב) לחוק קיום פסקי דין אמנם מאפשר את הטלת צווי ההגבלה בעקבות החלטת בית הדין המורה על גירושין (לרבות מצווה או המלצה), אך בפועל בתי הדין משיתים את צווי ההגבלה בעקבות החלטות מסוג "כפיית גט" בלבד (בעיקר כאשר מדובר בסנקציה חמורה כמו כליאה), ולעיתים גם פסק דין מסוג "חיוב גט" ולעיתים נדירות אף "המלצה" או "מצווה" יובילו להטלת הסנקציות הקלות יותר שבחוק. ראו: וסטרייך ורדזינר, לעיל ה"ש 4 בעמ' 13-14; שלמה דייכובסקי "אכיפת גירושין" תחומין כה 132 (תשס"ה); באשר להבחנה ההלכתית בין כפיית גט לחיוב גט ומצווה לגרש ראו: שאול ישראלי עמוד הימני רכ"ט (תשכ"ו)

⁹ שוחטמן אלימות, לעיל ה"ש 4 החל מעמ' 136; וסטרייך ורדזינר, לעיל ה"ש 4 בעמ' 49

¹⁰ שוחטמן אלימות, לעיל ה"ש 4 בעמ' 143; וראו גם וסטרייך ורדזינר, לעיל ה"ש 4 בעמ' 34

¹¹ שוחטמן אלימות, לעיל ה"ש 4 בעמ' 143; אברהם צבי שיינפלד "אלימות כעילה לגירושין" שורת הדין 15 312 (2009); וראו את עמדתו החולקת של דין בית הדין הרבני הגדול לשעבר הרב דייכובסקי שלפיה אין צורך בהתראה כאשר מדובר באלימות פיזית: דייכובסקי, לעיל ה"ש 8

משמעותי, של פסק הדין ואל נקודת הסיום של הטקסט יכולים להוביל קשת של נרטיבים שבית הדין יכול היה לאמץ. הבחירה הנוכחית בקריאה נרטיבית של הטקסטים ההלכתיים חיונית ביתר שאת על מנת לשרטט תמונה מלאה של מגמות בבתי הדין משום שהמונח "אלימות במשפחה" נעדר גבולות ברורים ופרשנות אחידה.¹² זאת לנוכח העובדה שככל קטגוריה תרבותית הוא התפתח לאורך זמן והושפע מערכים ומהשקפת עולם,¹³ כמו גם מהגבולות הפנימיים של הקהילה הפרשנית.¹⁴ כך, אם המחקר במשפט עברי לרוב בחן שאלות כמו האם אלימות מוגדרת על ידי הפוסקים כעילת גירושין, נבקש לבחון שאלות כמו איזו דרך פעולה תחשב כאלימות בעוד איזו התנהלות תיתפס כנורמטיבית; האם קיימות ציפיות מקורבן האלימות ששורשיהן נטועים בהבניית המגדר; כיצד באות לידי ביטוי בבית הדין הנחות יסוד מגדריות כאשר הוא מתאר את המסגרת העובדתית וגוזר מהן מסקנות משפטיות וכן כאשר הוא בוחן את אמינות העדויות. המחקר הנוכחי, אפוא, מבקש לעשות עבודה אחרת משל המחקרים הפוזיטיביסטים. מטרתו לעמוד על הנרטיבים שעולים מפסקי דין רבניים ביחס לתופעה של אלימות במשפחה, כמו גם על כינון של זהויות מגדריות שמוטמעות בכתיבה של הדיינים.¹⁵

המחקר משלב בין מחקר פמיניסטי-ביקורתי למחקר מגדרי, הווה אומר - מעבר לביקורת על היסודות הפטריארכליים של פסיקת בתי הדין המחקר יבקש לחשוף את הקטגוריות המגדריות שמעוצבות בפסקי הדין, ולפיכך יתמקד ברטוריקה, באופן הבניית המקורות ובמסרים הסמויים והגלויים לגבי נשיות וגבריות, ולא רק בשורה התחתונה של הפסיקה.¹⁶ נציין כי הביקורת שעולה מהמאמר משתלבת עם הביקורת הפמיניסטית שנשמעת מזה מספר שנים כלפי התנהלות בתי הדין הרבניים. סוג אחד של ביקורת שנשמעה היא כזו המפנה אצבע מאשימה כלפי מדינת ישראל ומוסדותיה, לרבות המוחקק, שהפקידו את הסמכות לדון בנישואין וגירושין בידי ערכאות דתיות שמפעילות את הדין הדתי בלבד, הכוללים היבטים מהותיים, פרוצדורליים ומסדיים המפלים נשים. כך למשל, טוענת אורית קמיר שהסמכות הייחודית שניתנה לבתי הדין הרבניים לא נובעת מ"אילוצי סטטוס קוו", אלא כהבניה של הגבר העברי כ"פטריארך רב עוצמה, בעל שליטה וזכויות יתר כמעט בלתי מוגבלות באישותו, שהדרת כבודו בתחום המשפחה דומה לזו של הפטריארכים המיתולוגיים של העולם העתיק, ועולה לאין שיעור על זו של הגברים המערביים המודרניים".¹⁷ ביקורת נוספת שנשמעה כלפי המונופול של בתי הדין הרבניים היא ביקורת מוסדית - היינו: ביקורת על הבחירות הפרשניות של בתי הדין הרבניים ועל

Lori L. Hiese, *Violence Against Women: An Integrated, Ecological Framework*, 4(3) *Violence Against Women* 262 (1998); Dean G. Kilpatrick, *What Is Violence Against Women: Defining and Measuring the Problem*, 19(11) *Journal of Interpersonal Violence* 1209 (2004)

¹³ מנחם מאוטנר **משפט ותרבות בפתח המאה העשרים ואחת** 81 (2008)

¹⁴ להרחבה על מושג הקהילה הפרשנית בהקשר של חקר ההלכה ראו: רונית עיר-שי "שיקול דעת הלכתי והטיות על בסיס מגדרי - ניתוח מושגי" **תרבות דמוקרטית** 141 16 (תשע"ה)

¹⁵ על מנת להבהיר את הפער בין מטרות מחקר זה לעומת מחקרים פוזיטיביסטים במשפט עברי נציין לדוגמה את פסק הדין בתיק רבני (פ"ת) **פלונית נ' פלוני** 1125041/2 (2019) (הערה: מאחר שבכל התיקים בבתי הדין הרבני שמות הצדדים חסויים ומכונים "פלוני/פלונית", מעתה באיזכור פסקי הדין יושמטו שמות הצדדים על מנת לא להלאות) שיובא וינתח להלן בפרק השני של המאמר. במסגרת המאמר הענקנו לפסק הדין פרשנות נרטיבית וביקרנו את תפיסות בית הדין שביסוד הטקסט. לעומת זאת וסטרייך ורדזינר במאמרם ציינו את פסק הדין כמבטא מגמה חדשנית בבתי הדין (וסטרייך ורדזינר, לעיל ה"ש 4, בעמ' 674, ה"ש 139). הפער בהערכת התנהלות בית הדין נובעת בעיקר מהמתודולוגיה של המחקרים. במסגרת פסק הדין נפסק חיוב גט ועל כן וסטרייך ורדזינר ציינו אותו כפסק דין שמסמן מגמה שאינה מחמירה, ואילו במחקר הנוכחי הקריאה הנרטיבית התמקדה באידיאולוגיה השקועה ברטוריקה של פסק דין זה.

¹⁶ רונית עיר-שי "בין ניתוח פמיניסטי לניתוח מגדרי בחקר חז"ל ובהלכה המודרנית: הומוסקסואליות והבניית הגבריות כמקרה מבחן" **דיני ישראל** 32 249 (2018)

¹⁷ אורית קמיר, **כבוד האדם וחוה: פמיניזם ישראלי, משפטי וחברתי** 270-271 (2007); וראו עוד על תיאור הליך חקיקת חוק שיפוט בתי דין רבניים: צבי טריגר "יש מדינה לאהבה: נישואין וגירושין בין יהודים בישראל" **משפטים על אהבה** 173 (חנה נווה וארנה בן נפתלי עורכות) (2005). ניתוח אחר באשר למונופול שהוענק למסד הדתי בנישואין וגירושין השמיעו הלפרין-קדרי וידגר שקשרו בין הסכסוך הישראלי-פלסטיני לבין האינטרס לשימור הדין הדתי בסוגיות של מעמד אישי: Ruth Halperin Kaddari & Yaakov Yadgar, *Between Universal Feminism and Particular Nationalism: Politics, Religion and Gender (in)equality in Israel*, *Third World Quarterly* 31(6) 905 (2010).

האופן שבו הם מפרשים את ההלכה. כך למשל טענה רות הלפרין-קדרי שהנתונים הסטטיסטיים שאותם מפרסמים בתי הדין הרבניים מדי שנה אודות שיעור מסורבות הגט לוקים בהערכת חסר.¹⁸ הביקורת של פעילות פמיניסטיות על ההתנהלות נוגעת אף להתמשכות ההליכים שמביאה לעתים קרובות ל"כניעה" של נשים לדרישות הבעל בתמורה לגט וכן לפרשנות ההלכתית של הדיינים שמביאה לצמצום עילות הגירושין.¹⁹ נוסף על כך, סוזן ווייס ביקרה את נטיית בתי הדין הרבניים שלא להכריע כלל בתביעות גירושין או להפעיל לחץ על האישה להיכנע לתנאים כלכליים מקפחים.²⁰ רחל לבמור נקטה בביקורת פנימית שמרנית יותר וטענה כי בתי הדין הרבניים בעבר לא הכירו בעילת גירושין "מאיס עלי באמתלה מבוררת", ואילו מאז כניסתן של טוענות רבניות לשערי בתי הדין מציאות זו השתנתה, ומכאן שלעמדתה חלה תמורה חיובית בהתנהלות בתי הדין.²¹ יש להדגיש כי המבקרות את המערכת באופן מוסדי אינן תמימות דעים באשר לפתרונות לבעיה ולשדה שבו יתרחש התיקון - ועמדותיהן עשויות לנוע החל מהחלת נישואין אזרחיים, הקמת בתי דין דתיים אלטרנטיביים, הטמעה של הסכמי קדם נישואין או תנאי בקידושין, ועד תיקון שמרני באמצעות מינוי דיינים מתונים יותר. סוג נוסף של ביקורת שנשמעת בעשורים האחרונים היא ביקורת הלכתית פנימית-רדיקלית שמבקשת לעשות שינויים בתוך הליבה של השדה ההלכתי בדיני נישואין וגירושין – בעיקר בטקס הקידושין - ולא מסתפקת בשינוי מוסדי בהתנהלות בתי דין. מטרתן של הצעות מסוג זה היא לבצע שינוי במהותו של טקס הקידושין כך שיוסר ממנו הרכיב הקנייני ושבקבות השינוי האישה לא תהיה תלויה כלל בבעלה לצורך סיום הנישואין.²² מאמר זה ממוקם במסגרת הביקורת על התנהלותם של בתי הדין הרבניים, היינו לסוג הביקורת השני שהוזכר לעיל מאחר שהוא מתמקד בתפיסות העולם של הדיינים שממונים לבתי הדין הרבניים ולדרך שבה הם מפרשים את המציאות, כמו גם את התובענות המגיעות לפתחם.

פרדיגמת המחקר היא ניתוח איכותני במובן זה שהתבצע מחקר עומק של המקרה המסוים, והוא נשען על התובנות של המשפט כסיפור או משפט וספרות ומשפט כתרבות²³ שבין היתר מפרקות את הדיכוטומיה בין הרכיב העובדתי לרכיב הנורמטיבי של הטקסט המשפטי ומבקשות לתאר, לנתח ולפרש את השפה של השופטים והבחירות הספרותיות שלהם לתאר את העובדות באופן מסוים.²⁴ דווקא משום שפסק הדין ממוקד בדיון המשפטי וההלכתי ולא בטקסט ספרותי, ניתן לאפיין דרכו את ה"מובן מאליו" ואת הנחות היסוד של התרבות.²⁵ הפרספקטיבה האינטרדיסציפלינרית תאפשר לגלות רבדים תרבותיים בטקסטים המשפטיים-הלכתיים שסמויים מן העין במסגרת המחקר ההלכתי פוזיטיביסטי. ניתוח מסוג זה עשוי כמובן גם להדגיש

¹⁸ רות הלפרין-קדרי "סוד הנשים הנעלמות: על הפער בנתוני היקף בעיית מסורבות הגט בישראל" להיות אישה יהודייה 83 (טובה כחן עורכת 2009).

¹⁹ הלפרין-קדרי, שם; וראו גם: רבקה לוביץ מסוף העולם ועד סופו (2017).

²⁰ סוזן ווייס "בשלוש דרכים האישה מתגרשת" ארץ אחרת 13 42 (תשס"ג).

²¹ לבמור, לעיל ה"ש 4

²² מאיר שמחה פלדבלום "בעיית עגונות וממזרים – הצעת פתרון מקיפה וכוללת (הצעה לדיון הלכתי והשקפתי)" דיני ישראל יט רג (תשנ"ז-תשנ"ח); אריאל פיקאר "כדת משה וישראל: מהות הנישואין בעיניהם של פוסקי ההלכה במאה העשרים: הנישואין האזרחיים כמקרה מבחן" תרבות דמוקרטית 12 207 (2010); רחל אדלר פמיניזם יהודי: תאולוגיה ומוסר 221-264 (2008); Gail Labovitz, Behold You Are [Fill in the Blank] to Me: Contemporary Legal and Ritual Approaches to Qiddushin, in Love, Marriage and Jewish Families 221 (Sylvia Barack Fishman ed., 2015)

²³ שולמית אלמוג משפט וספרות (2000); ענת רוזנברג "איך לעשות דברים עם משפט וספרות" עלי משפט יד 9 (2018)

²⁴ מנחם מאוטנר "שכל ישר, לגייטימצייה, כפייה: על שופטים כמספרי סיפורים" פלילים ז 11 (1998); פיטר ברוקס "מישטור סיפורים" מחקרי משפט יח 249 (2002); ראו שורת מחקרים שהתבססו על ניתוח נרטיבי וספרותי של המשפט ככלי להבנת המציאות, תוך שהצביעו על השימוש במשפט ככלי לשימור ועיצוב מעמדן של נשים: תירוש סיפור של אונס, לעיל ה"ש 6; יופי תירוש "לא רואים עלייך: מילכוד העמימות של זהות מזרחית בפסיקת הפליה במועדונים" משפט וממשל כג 421 (2022); עירית נגבי סיפורי אונס מבית המשפט: ניתוח נרטיבי של פסקי דין (2009); ענת פירסט ומיכל אגמון-גונן "המכונית שווה יותר?! הענישה בעבירות אלימות נגד בנות זוג "עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם 545 (דפנה ברק-ארוז, שלומית יניסקי-רביד, יפעת ביטון, דנה פוגץ עורכות 2007); אורית קמיר "איך הרגה הסבירות את האשה; חוס דמם של 'האדם הסביר' והיישראלית המצויה" בדוקטרינת הקינטור בהלכת אזולוס" פלילים ו 13 (1997); ליאורה בילסקי "נשים מוכות: מהגנה עצמית להגנת העצמיות" פלילים ו 5 (1997)

²⁵ ליאורה בילסקי "על הגלוי ועל הסמוי ועל מה שביניהם: מחשבות בעקבות רשימתו של אריאל בנדור על "משפט וספרות" מחקרי משפט 18 119 (2002)

את הממד האתי שבבחירה של הדיינים בעיצוב הסיפור ולאחר באותה בחירה ביטוי של הפעלת כוח ופעולה פוליטית. מתודת המחקר היא ניתוח נרטיבי של הטקסטים המאפשרים ללמוד על הדובר "על חייו, על תובנותיו ועל תפיסות עולמו ועל האופן שבו הוא מבין את עצמו ואת העולם הסובב אותו".²⁶ התובנות באשר למאפיינייה ומהותה של התופעה של אלימות מצד בן הזוג מסתמכים על המחקר העדכני במדעי החברה ועל הידע והרעיונות שטבעו פעילות פמיניסטיות החל משנות השמונים של המאה העשרים כאשר אלימות במשפחה הפכה לאחד ממאבקי הדגל של תנועות הנשים.²⁷

באשר לקורפוס של המחקר - נכללו במסגרתו כ-50 פסקי דין של בתי הדין הרבניים בישראל שניתנו בתקופה שבין השנים 2015-2022 – ובכולם נידונה הסוגייה של אלימות במשפחה כעילה לצורך חיוב וכפיית גירושין או לצורך פירעון הכתובה. מאחר שהמחקר נוקט בניתוח איכותני שבוחן רטוריקה, עלה צורך לתחום את הקורפוס בטווח ממוקד ומוגבל של שנים, שכן התפרסות לאורך תקופה ארוכה יותר תגבש מאגר טקסטואלי רחב היקף שאינו נצרך במסגרת מחקר נרטיבי, ומנגד תקופה של שמונה שנים היא יחידת זמן שאינה אנקדוטלית ומאפשרת התייחסות למגמות. נציין כי לתחושתנו החל מהעשור השני של המאה ה-21 פסקי הדין הרבניים מאופיינים בפירוט רב יותר של המסגרת העובדתית ושל שיקולי הפסיקה מעבר לדיון ההלכתי, מה שמזמין מחקר רטורי ונרטיבי ביתר שאת ביחס לתקופות מוקדמות יותר.

פסקי הדין בחלקם פורסמו במאגרים המשפטיים כמו "נבו", חלקם פורסמו באתר הנהלת בתי הדין הרבניים או ברשימת התפוצה בדוא"ל מטעם בתי הדין הרבניים. ואולם יש להדגיש כי חלק משמעותי מהם (כשלושים אחוזים מכלל הקורפוס) לא פורסמו כלל, ואנחנו רואות ערך מיוחד בהצגת וניתוח פסקי דין אלה שדומה שלפחות חלקם סמויים מן העין לקהילה המחקרית ולעורכי הדין.²⁸ את פסקי הדין שלא פורסמו קיבלנו באדיבותן הרבה של פעילות בארגוני נשים ומעורכות דין שעוסקות בפרקטיקה.²⁹ נדגיש כי התמות שמוצגות במאמר מייצגות את הקורפוס שנחקר והן משקפות מגמות בולטות בתוכו (ראו בהרחבה בנספח למאמר). אנחנו מעריכות שפסקי דין שלא היו בפנינו - משום שלא פורסמו - מבטאים תמות דומות ואולי אף באופן מובהק יותר, וזאת לנוכח נטייה טבעית של הנהלת בתי הדין לבחור את פסקי הדין המפורסמים.

המאמר יתווה מפה של תפיסות של דייני בתי הדין באשר לאלימות במשפחה בהקשר לשלושה היבטים שונים ומשלימים. הקטגוריה הראשונה שנבחנה היא גבולות השיח על אלימות במשפחה בבתי הדין הרבניים: איזו התנהלות נחשבת אלימות ואיזו התנהלות מפורשת כהתנהגות נורמטיבית חרף העובדה שעל פי השיח הקליני והמשפטי העכשווי מדובר בפרקטיקה של התעללות; מהן הציפיות המגדריות מאישה בתוך מערכת זוגית אלימה ומה נחשבת מערכת זוגית תקינה. כפי שנראה, הניתוח הנרטיבי ופרשנות הטקסטים הובילו לממצאים שלפיהם לא פעם בתי הדין הרבניים מבצעים טריוויאליזציה לאלימות פיזית במסגרת מערכת יחסים, לעיתים גם במקרים שבהם התוקף הורשע בבית המשפט על מעשיו. נמצא כי בהרכבים מסוימים מתגבשת ציפייה מהאישה שהיא הקורבן לאלימות להכיל את התוקפנות מצד בן הזוג ולקחת חלק פעיל בטיפול בו ובשיקומו חרף רצונה לצאת מקשר הנישואין. הנחת יסוד נוספת שעלתה היא שלעיתים מיוחסת אשמה לתובעת שבגין התנהגותה בן הזוג נקט באלימות כלפיה.

²⁶ גבריאלה ספקטור-מרזל ורבקה תובל-משיח **מחקר נרטיבי: תאוריה יצירה ופרשנות** 16-17 (2010)
²⁷ Gillian Walker, *Family Violence and the Women's Movement* (1990); ראו מחקרים עדכניים:

Jennifer Andrus, *Narratives of Domestic*; Heater Douglas, *Women, Intimate Partner Violence, and the Law* (2021)
Violence: Policing, Identity and Indexicality 55 (2020)

²⁸ רינה בוגוש, רות הלפרין קדרי ואייל כתבן "הפסקים הסמויים מן העין – השפעתם של המאגרים הממוחשבים על יצירת גוף הידע המשפטי בדיני המשפחה בישראל" **עינוי משפט** לד 603 (2011)
²⁹ כל פסקי הדין שיאוזכרו במאמר לא פורסמו במאגרים המשפטיים ובכתבי עת, אלא אם צוין אחרת.

הקטגוריה השנייה של הניתוח הנרטיבי היא ביקורת אפיסטמולוגית פמיניסטית על דרכי ייצור ופרשנות הידע בבתי הדין הרבניים בכל הנוגע לאלימות במשפחה. הטענה המרכזית בהקשר זה היא שהידע מעוצב על רקע יחסי הכוחות החברתיים, ועל כן הוא מתעלם מקולותיהם וניסיון חייהם של אוכלוסיות שוליים שלא לקחו חלק בגיבושו. מכאן הקריאה הנרטיבית הבהירה כיצד הפסיקה בבתי הדין לא לוקחת בחשבון את הדינמיקה המציאותית של אלימות במשפחה אלא נשענת על הנחות יסוד לא מבוססות, כמו למשל המחשבה שאישה נפגעת אלימות בהכרח עוזבת את הפוגע באופן מיידי.

הקטגוריה השלישית בחנה את הבניית עילת האלימות במקרים שבהם היה ניסיון לתקיפת האישה. כאן התברר כי נטיית הדיינים היא להתמקד בכוונתו המשוערת של התוקף ולא בתיאור העובדות כהווייתם או בנקודת מבטה של הקורבן.

הקו המקשר בין כל הקטגוריות שנבחנו הוא הפער שבין ההתרחשות הריאלית של סיפור האלימות, כמו גם חווייתה של האישה הנפגעת, לבין הדרך שבה מובן הסיפור בבית הדין הרבני. חוויית האלימות שעברה הקורבן לאלימות לא נתפסת כאלימות בבית הדין, הסיפור שלה על חווית האלימות לא נתפס כאמין בבית הדין ועובדת היותה סובייקט לא נלקחת בחשבון בהבניית העילה על ידי בית הדין.

המאמר כולל ארבעה חלקים: בחלק הראשון נבקש להניח את הדיון בקונטקסט ההלכתי, ועל כן נסקור בקצרה את המחקר אודות אלימות במשפחה בהלכה, ובפרט בהקשר של חיוב וכפיית גט בגין אלימות במשפחה. בחלק השני ניגש למלאכת הפרשנות ונעמוד על מספר תמות שמוטמעות בפסקי הדין הרבניים שניתנו בין השנים 2015-2022 ועל המשמעות העולה מהן ביחס לכינון זהויות מגדריות ותפיסות על זוגיות ומשפחה; בפרק השלישי נבחן את ההיבט האפיסטמולוגי וננתח את אופן הבניית הידע שיוצר את המסגרת העובדתית בפסקי הדין: איזה ידע נתפס כאמין על ידי הדיינים, מהן הנחות היסוד שמגבשות את דיני הראיות ואת החזקות העובדתיות; ובפרק הרביעי נבחן את ההיבט של גיבוש רכיבי העילה של אלימות במשפחה שמתמקד בכוונת התוקף תוך התעלמות מהחוויה של הקורבן.

חלק א: אלימות נגד נשים על ידי בן זוגן בהלכה

רובם המוחלט של פוסקים שפעלו החל מהעידן המודרני מסתייגים, מתנגדים ואוסרים על איש להכות את אישתו. ואולם אם בוחנים שלבים מוקדמים יותר של התפתחות ההלכה, רק מיעוט של פוסקים ראשונים ואחרוני ראשונים עומדים על כך שקיים איסור דתי גורף ומוחלט באשר לאלימות פיזית של איש כלפי אישתו.³⁰ וולף סקרה פוסקים בתר-תלמודיים עד לפוסקי הדורות האחרונים והצביעה על כך שקיימות שתי עמדות עיקריות ביחס לתופעה של הכאת נשים על ידי בני זוגן. פוסקי צפון צרפת, פרובנס וגרמניה מהמאות 11-13

³⁰ מיכל וולף גבולות הלגיטימיות של הפעלת כוח מצד בעל כלפי אישתו בספרות התלמודית ובמשפט העברי (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן תשס"א) (להלן: "וולף דיסטריציה"). באשר לפסיקה בימי הביניים ראו גם: אברהם גרוסמן חסידות ומורדות – נשים יהודיות באירופה בימי הביניים 373-397 (2003); פרישטיק ספר, לעיל ה"ש 5 בעמ' 137-139; אליעזר בשן "יחסם של חכמים לאלימות הבעל כלפי אישתו" גליון 26-22 (תשנ"ד) שעמד על הפער בין חכמי אירופה הראשונים שלרוב אסרו על אלימות, בניגוד לחכמי ספרד וצפון אפריקה שהראו יחס סלחני כלפי התופעה; ראו גם: Naomi Graetz, Silence is Deadly (1998) (להלן: "Graetz Silence"); והשוו לתיאולוגיה הנוצרית שהאדירה נשים נפגעות אלימות, תופעה שלא קיימת במציאות היהודית בתקופה מקבילה: Beverly Mayne Kienzle and Nancy Nienhui "Battered Women and the Construction of Sanctity" *Journal of Feminist Studies in Religion* 17, no. 1 33 (2001).

(כמו רבנו תם, המאירי ו הראב"ד) וממשיכיהם אוסרים לחלוטין על אלימות פיזית של גברים כלפי נשותיהם.³¹ ובניגוד להם, יתר פוסקי ימי הביניים בכל מקום אחר ובכל זמן, לרבות פוסקים מרכזיים כמו הרמב"ם, הרשב"א ור' יוסף קארו, מתירים הכאות "חינוכיות" כלפי נשים. בקטגוריה המכונה "הכאות חינוכיות" נכללת אלימות שמטרתה להשיג צייתנות דתית או צייתנות של האישה למלאכות הבית או לבעלה.³² עמדה קיצונית שמתבטאת בקול כמעט יחידאי בהלכה ניתן לאתר בתקופה מוקדמת יותר אצל שניים מהגאונים, רב יהודאי גאון ושר שלום גאון המתירים הכאת נשים בידי בעליהן כחלק ממארג יחסי הכוחות ביניהם, וכך גם אצל אחד מראשוני ספרד, רבי יהודה הנגיד.³³

נעמי גרץ סקרה את עמדות הפוסקים על ציר של קבלה/ התנגדות/ התחמקות (acceptance/rejection/evasion) כלפי תופעת האלימות נגד נשים.³⁴ על פי הסקירה שערכה רוב הפוסקים האחרונים, וביתר שאת במאתיים השנים האחרונות שבהן הערכים המודרניים הוטמעו במידה מסוימת בפסיקה, הציגו התנגדות כלפי התופעה אך נקטו בהתחמקות כאשר נתקלו במקרים של אלימות כעילת גירושין, כפי שיפורט להלן.³⁵ בקרב פוסקי דורנו, מציינת וולף את הרב עובדיה יוסף כמי שבאחת מתשובותיו בחר לצטט פוסקים ספרדיים שמתירים הכאת נשים.³⁶ ולעומתו, את רבי אליעזר ולדנברג שאסר ואף החמיר בדינו של בעל שמכה את אישתו.³⁷

אם כן, אמנם רוב מוחלט של פוסקי דורנו מביעים התנגדות ורתיעה מאלימות במשפחה, אך האיסור הדתי היסודי הנוגע לאלימות של איש כלפי אישתו אינו חף מבקיעים.

כפיית גט בעילה של אלימות פיזית

לנוכח האתוס של חומרת דיני האישות, ובפרט מעמדה של "אשת איש",³⁸ חיוני לבחון באופן מיוחד לא רק את העמדות ההלכתיות הנוגעות לאלימות במשפחה במישור של היחסים הזוגיים אלא גם את עמדת הפוסקים באשר לכפיית גט על בעל אלים. כלומר: נברר את עמדות הפוסקים באשר להכאת אישה לא רק בהקשר של ההלכות המסדירות את היחסים של האדם עם החברה - "בין אדם לחברו", אלא גם במישור של ההלכות המשויכות ליחסים בין האדם לאל - תחום האיסור והיתר. כידוע, המשנה במסכת כתובות ז', י מפרטת את המקרים שבהם על פי ההלכה "כופין אותו להוציא" (אוכפים על האיש את מתן הגט) וכוללת "מוכה שחין ובעל פוליוס והמקמץ והמצרף נחושת והבורסי". המקרים המנויים במשנה כוללים מצבים רפואיים קשים של הבעל (מוכה שחין) או התנהלות שלו או מצב גופני שעלולים להביא לדחייה פיזית על ידי האישה (בעל פוליוס, מקמץ, מצרף נחושת ובורסי). אם כן, אלימות נעדרת מרשימת העילות שמאפשרת כפיית גט. ומכאן שאחד המוקדים של סוגיית הכפייה בעילה של אלימות, מקורה בשאלה האם רשימת העילות שמונה המשנה

³¹ השגות הראב"ד על הרמב"ם, הלכות אישות כא, י; בית הבחירה המאירי (מהדורת סופר 279); שו"ת חכמי פרובינציה, תשובה עט. מובא בהרחבה אצל וולף, שם בעמ' 76-83.
³² משנה תורה, אישות, פרק כא, הלכה י; בית יוסף קנד; תשובות הרשב"א, ד, סימן קיג; וראו: מיכל וולף "פסיקות הלכתיות בדבר כפיית גט על בעל מכה כסימן מבחין בין פוסקים המתירים הכאות חינוכיות לבין אלו האוסרים לחלוטין הכאת אישה בידי בעלה" *Hebrew Union College Annual* 75 פא-קטז (2004) (להלן: וולף פסיקות").
³³ רב יהודאי בן נחמן שחי במאה השמינית בבבל: "והנשים חייבות לכבד את בעליהן... וכשנכנס בעלה מן החוץ חייבת האישה לעמוד על רגליה... ואפילו מכה אותה תשתוק כדרך שהנשים הצנועות עושות". מובא אצל וולף דיסטריציה, לעיל ה"ש 30 בעמ' 36. ראו גם בספרו של אברהם גרוסמן הסבור כי התופעה של אלימות במשפחה לא הייתה נדירה בתפוצות ישראל בימי הביניים, הגם שרוב הפוסקים הסתייגו ממנה במידה זו או אחרת: גרוסמן לעיל ה"ש 30 בעמ' 396-397.

³⁴ Naomi Graetz, *Jewish law - the case of wifebeating, in Feminism, Law and Religion* 307 (Marie A. Failinger, 3 Elizabeth R. Schiltz, and Susan J. Stabile ed., 2013) ("Graetz Jewish Law" להלן: Graetz Jewish Law).

³⁵ Silence Graetz, לעיל ה"ש 30 בעמ' 151-170.

³⁶ שו"ת יביע אומר, חלק ב, אבן העזר, סימן י; וראו: וולף דיסטריציה, לעיל ה"ש 30 בעמ' 61.

³⁷ שו"ת ציץ אליעזר, חלק ו, סימן מב; וכן וולף שם, בעמ' 86.

³⁸ בן ציון שרשבסקי ומיכאל קורניאלדי *דיני משפחה* כרך ב 589-637 (2016).

בכתובות היא רשימה סגורה. אם התשובה היא חיובית עולה שאלמות אינה עילה לכפיית גט, ולהפך. וכאן יש להעיר כי יש שסברו שהגם שמדובר ברשימה סגורה, יש לראות באלימות כעילה לכפייה מדין "קל וחומר", כלומר: אם ההלכה מאפשרת כפייה במקרה כמו ריח רע, ניתן להסיק שגם במקרה חמור ופוגעני כמו אלימות ניתן לנקוט בצעד זה.³⁹ ומכל מקום סביר להניח שקיים קשר בין עמדת הפוסק באשר לקיומו של איסור על הכאת אישה על ידי בעלה לבין עמדתו באשר לכפיית הגט במקרה כזה.⁴⁰

שוחטמן סקר פסיקה של ראשוניים ואחרונים ועמד על כך שרבים מהפוסקים סבורים שניתן לחייב בגט איש מכה אך לא לכפות,⁴¹ והוא מעמיד את הטעם להימנעות מכפייה על "חומרת איסור אשת איש והחשש לדעת רבנו תם" – ככל הנראה הכוונה לעמדת רבנו תם שלפיה אין לכפות גט אלא על פי העילות שנקטה המשנה בכתובות, שנמנו לעיל.⁴² שוחטמן ציין שר' יוסף קארו לא התייחס בחיבורו השולחן ערוך לשאלת כפיית או חיוב הגט על בעל מכה (אף כי לעמדת שוחטמן אין לראות בכך בהכרח שעמדת השולחן ערוך היא לא לחייב), ואילו הרמ"א פסק בשם "יש אומרים" כי ניתן לכפות, ואולם מעדיף כפייה באמצעות סנקציות עקיפות.⁴³

על פי אליצור, אחד מהפוסקים שטרפו את הקלפים והשפיעו על הפוסקים האחרונים באשר לשאלת כפיית גט בגין אלימות הוא תשובה ידועה של הרא"ש. בתשובה זו שבה תוארה אלימות קשה עד כדי חרדת מוות, פסק הרא"ש כי "איני רואה מתוך טענתם דברים שיהיה ראוי לכופו עליהם לגרש".⁴⁴ לדברי אליצור, כמעט בכל דיון הלכתי בסוגיית כפיית גט בעילה של אלימות נדרשים הפוסקים להתמודד עם התשובה הנ"ל בשל מעמדו הקנוני של הרא"ש, והיא מציעה קריאה אחרת של תשובת הרא"ש שממתנת את עמדתו וזאת באמצעות כתב יד שהוצג בשנת תשל"ה, שלא עמד בפני הפוסקים.⁴⁵ יצוין כי ניתן לזהות שהרא"ש שדן במקרה של סכנת מוות לאישה מצד בעלה אכן השפיע על פוסקים אחרונים שעסקו במקרים קיצוניים של אלימות וניתן אף לאתר התייחסות מפורשת להתמודדות עם פסיקת הרא"ש. כך למשל, ר' מאיר שם טוב מלמד, בעל "משפט צדק" (סלוניקי, מאה ה-17) פסק כי אין לכופ גט על בעל שרדף אחרי אישתו עם סכין, בין היתר לנוכח תשובתו של הרא"ש.⁴⁶

באשר לעמדות שעולות מפסיקת בתי הדין הרבניים בישראל, סקר שוחטמן בשנת 2015 מספר מקרים מטווח רחב של שנים ועמד על כך שבתי הדין לא נמנעים באופן גורף מכפייה כאשר מוכחת אלימות, ולעמדתו בתי הדין פוסקים באופן שגרתי חיוב גט כאשר מוכחת אלימות.⁴⁷ יחד עם זאת, עולה מהעבודה של שוחטמן שבפועל בתי הדין מעמידים בפני האישה דרישות ראייתיות משמעותיות שמקשות עליה לעבור את המשוכה של קבלת חיוב גט במקרים של אלימות. כך מצביע שוחטמן על הדרישה של בתי הדין הרבניים לראיות "ברורות"

³⁹ לפירוט העמדות ההלכתיות בנוגע לשאלה האם העילות המנויות במסכת כתובות מהוות רשימה סגורה ראו: שוחטמן אלימות, לעיל ה"ש 4 בעמ' 109

⁴⁰ זוהי מסקנתה של וולף: וולף פסיקות הלכתיות, לעיל ה"ש 32 בעמ' 45

⁴¹ הפוסקים יצרו הבחנה בין "חיוב גט" שמשמעותו לרוב צו דתי ללא אכיפה, או עם אכיפה מתונה באמצעות הרחקות חברתיות, לבין "כפיית גט" שהיא דרגת אכיפת הגט החמורה יותר. במדינת ישראל לעיתים משמעות הכפייה היא כליאת סרבן הגט בהתאם לחוק קיום פסקי דין. ראו על ההבחנה בין רמות האכיפה: שאול ישראלי, לעיל ה"ש 8, שם

⁴² שוחטמן אלימות, לעיל ה"ש 4 בעמ' 112

⁴³ שם, בעמ' 118; יצוין כי ר' יוסף קארו במסגרת חיבורו הבית יוסף שלל במפורש כפיית גט על בעל מכה בהסתמכו בין היתר על תשובות הרשב"א: בית יוסף, קנד; תשובות הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן) קב

⁴⁴ שו"ת הרא"ש, כלל מג סימן ג; ראו: תהילה אליצור "עמדת הרא"ש לגבי כפיית גט בעקבות אלימות הבעל" דיני ישראל כט 125 (תשע"ג)

⁴⁵ על פי כתב היד שהציגה אליצור היא העמידה את המקרה כך שבין האיש לאישתו התקיים ויכוח ממוני כאשר האיש התנה את מתן הגט בהיענות לדרישותיו. במקרה זה, ע"פ אליצור, סבר הרא"ש שאין לכפות את הגט חרף האלימות מצד האיש שכן האישה תקבל את גיטה באמצעות היעדרותה לתנאי של האיש. בעניין זה ראו תגובתו של הדיין הרב דוד בירדוגו למאמרה של אליצור: דוד בירדוגו "כפיית גט על בעל אלים – ביאור תשובת הרא"ש" – כנס הדיינים – תשע"ו 241 (שמעון יעקובי ויחיאל פריימן עורכים תשע"ו)

⁴⁶ ר' מאיר בן שם טוב מלמד, שו"ת משפט צדק, נט; ראו להלן התייחסות ישירה של בית הדין הרבני באשדוד: תיק רבני (אשדוד) 15331/4 (27.2.2018). פסק הדין לא פורסם אך נמצא בידי הכותבות, סיכום של פסק הדין הובא בהדין והדיין 49, 8 (2018)

⁴⁷ שוחטמן אלימות, לעיל ה"ש 4 בעמ' 122

לאלימות מצד הבעל, למשל אמירה של האישה ושל עדים מטעמה אינם מספקים לרוב ובמקרים רבים אף תסקירים מטעם שירותי הרווחה, הרשעות של הבעל בבית המשפט הפלילי, ולפעמים גם הודאתו אינם מספקים על מנת שבית הדין יקבע חיוב גט, וקל וחומר עבור פסק של כפייה.⁴⁸ דרישה נוספת שמפרט שוחטמן היא ההתראה – בתי הדין לא יכפו גט או יחייבו מבלי שהוכח שהבעל הותרה שיחדול מהתנהלותו.⁴⁹ בהקשר זה אף התבטא הרב אברהם צבי שיינפלד, שכיהן כדיין בבית הדין הרבני בירושלים כי: "חשוב מאד להסביר לכל אישה שמספרת על אלימות שעליה לבוא לביה"ד מיד עם הופעת מקרה האלימות הראשון, ואפילו היה זה מקרה קל ביותר, כדי שביה"ד יתרה בו שלא יחזור על מעשיו. ולא להמתין שהאלימות תחמיר. כי מכל מקום ללא התראה לא יחוייב הבעל בגט".⁵⁰ "אשם תורם" הוא גורם נוסף שעלול להפקיע מאישה את הזכות לחיוב או כפיית גט בעילת אלימות על פי שוחטמן.⁵¹ כלומר: אם בית הדין סבור שהאלימות כלפי האישה נגרמה בשל התנהגות האישה עצמה, הבעל האלים לא יחוייב בגט.⁵²

בהשוואה למסקנתו של שוחטמן, כשני עשורים מוקדם יותר ערך פרישטיק מחקר אמפירי והצביע על כך שמגמת בתי הדין הרבניים מחמירה וממעטת בחיובי גט בעילת של אלימות.⁵³ כך, מתוך 15 פסקי דין שנסקרו, רק במסגרת תיק אחד שבו תוארה מסכת עובדתית חמורה ביותר של ניסיון רצח של האישה ניתן פסק דין לכפיית גט. גרף עמדה על כך שגם בפתח המאה ה-21 אלימות נגד נשים היא פעמים רבות אינה עילה לגירושין בבתי הדין הרבניים, ולא פעם במקרים מעין אלו נשים נדרשות לחזור ולתת הזדמנות נוספת לחיים עם הבעל ("שלום בית"), או לחילופין לוותר על זכויות כלכליות או זכויות משמורת ומזונות של ילדיהן.⁵⁴ לטענת רדזינר ווסטרייך במאמרם משנת 2019, מגמה מחמירה זו רוככה וכיום בתי הדין מחייבים בגט ובמקרים מסוימים אף כופים גט בעילת אלימות.⁵⁵ כן קובעים רדזינר ווסטרייך כי קיימת מגמה בבתי הדין להשתמש בעילת "מאיס עלי" שכן היא מאפשרת לבית הדין גמישות ומאיינת את צורך להסתמך על ראיות חיצוניות (כמו עדים כשרים) בטענות על אלימות במשפחה.⁵⁶ כפי שנראה להלן, על אף המגמה שעליה מצביעים רדזינר ווסטרייך, ודווקא לנוכח טענה זו, מתבקש להבין את המטען התרבותי שעליו מבססים הדיינים את ההכרעות ההלכתיות בנוגע לפסיקת גירושין במצבים של אלימות במשפחה.

חלק ב: השיח על אלימות במשפחה בבתי הדין כמבטא תפיסות על זוגיות וכמכונן זהויות מגדריות

בדרך לתוצאה המשפטית של קבלת תביעת הגירושין או דחייתה פורסים הדיינים את ההשתלשלות העובדתית ומגיבים לה. בחלק זה נפגוש שלושה נרטיבים ששיקעו הדיינים בתוך הדיון העובדתי או המשפטי ולעיתים גם

⁴⁸ שוחטמן שם בעמ' 136

⁴⁹ שם, בעמ' 144-145

⁵⁰ שיינפלד, לעיל ה"ש 11 בעמ' 312; וראו בניגוד לכך עמדת המיעוט של הרב שלמה דייכובסקי שהיה מנהל בתי הדין הרבניים שלפיה אין צורך בהתראה: דייכובסקי לעיל ה"ש 8

⁵¹ שוחטמן אלימות, לעיל ה"ש 4 בעמ' 143

⁵² וראו בהקשר זה גם את דברי הרב שיינפלד בהקשר: "יש לבחון כל מקרה לגופו האם היתה נכונה בהתאם לנסיבות" (שיינפלד, שם).

⁵³ פרישטיק, לעיל ה"ש 5

⁵⁴ Jewish Law Graetz, לעיל ה"ש 34 בעמ' 323

⁵⁵ וסטרייך ורדזינר לעיל ה"ש 4 בעמ' 48

⁵⁶ עילת הגירושין ההלכתית "מאיס עלי" מבוססת, בניגוד לעילות אחרות, על עמדה סובייקטיבית של האישה (או האיש, במקרה שהוא יוזם הגירושין) שמטעימה את תביעת הגירושין בסלידתה מבעלה ומקיום יחסי אישות איתו. מעמדה של העילה ומידת התקבלותה אצל פוסקים בכלל, ובקרב דייני בתי הדין הרבניים בפרט, היא סוגיה סבוכה החורגת מענייניו של המאמר. להרחבה ראו: וסטרייך ורדזינר, לעיל ה"ש 4; אברהם בארי חיוב הבעל במזונות אשתו בדיני ישראל: המורדת ומזונותיה (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור למשפטים", אוניברסיטת בר אילן, התשמ"ב); אלימלך וסטרייך לעיל ה"ש 4; אברהם קלמנון התפתחות עילת הגירושין "מאיס עלי" והשימוש ב"הרחקות דרבנו תם" בבתי הדין הרבניים ככלי מרכזי למאבק בסרבנות הגט והתגברות על התלות בעילות הגירושין" (עבודת גמר לקראת התואר "מוסמך למדעי הרוח והחברה", אוניברסיטת בן גוריון 2020)

הפגינו שיפוט מוסרי כלפי התנהלויות בעלי הדין. הנרטיבים משקפים תפיסות אודות גבולותיה של אלימות במשפחה. כך נתוודע למקרים שבמסגרתם הוכחה אלימות מהפן עובדתי ואולם היא לא תוכר ככזו בין משום שהיא נסלחת בעיני הדיינים ולתפיסתם מערכת יחסים ראויה עשויה להתגבר עליה, ובין משום שהקורבן נושאת באחריות על ההתנהלות האלימה להשקפתם. וכן נתוודע לתפיסות הנוגעות לזוגיות ומשפחה ולתפקידים המגדריים במסגרתה.

1. טריוויאליזציה ונורמליזציה של אלימות במשפחה

גירושין הם "צעד דרסטי" גם כשמתרחשת אלימות

בפסק דין שניתן בבית הדין האזורי בירושלים ביום 18.8.19, דן הרכב הדיינים (הרב אוריאל לביא, הרב מרדכי מזרחי בר אור והרב מאיר פרימן) בתביעת גירושין ובתביעה לתשלום כתובה של אישה.⁵⁷ תגובת הדיינים לטענות האישה, כפי שנתאר להלן, מבטאת ומבנה טריוויאליזציה באשר למציאות של אלימות במשפחה. התביעה של האישה התבססה על אירוע של אלימות ואיום על חייה מצד בעלה, וכך בית הדין מתאר את אירוע האלימות:

"לפני כשנתיים ... התעורר ויכוח בין הצדדים שבמהלכו הבעל זרק לעבר האישה קופסה של כדורים והתבטא בביטוי שגרם לאישה חרדה, כשאמר לה שיחפור לה בור, כתוצאה מאירוע זה עזבה האישה את הבית, ויותר לא חזרה... עוד יצוין שלאחר עזיבתה, הבעל שבר חפצים בביתם ואף נפצע מכך, וכמו כן התנהל נגדו הליך פלילי עקב דבריו הנ"ל ושבירת החפצים, ונשפט לעבירות שירות".

אירוע שבמסגרתו האיש איים ברצח האישה, ולאחר מכן שבר חפצים, מוצג בתור "ויכוח בין הצדדים", כלומר סיטואציה זוגית של מחלוקת שלה שותפים שני בני הזוג אשר "גרם לאישה חרדה". בסופו של יום בית הדין דחה את תביעת האישה לתשלום הכתובה משום שלעמדתו לא התקיימה עילת גירושין במקרה זה. וכך הוא מנמק את קביעתו:

האירוע כשלעצמו אין בו כדי להצדיק את ההחלטה להתגרש, אלא להדרכה מתאימה. ככל שהאשה מצאה לנכון לנקוט בצעד דרסטי של פירוק את הנישואין בעקבות אותו אירוע, הרי שבכך היא מבטאת שהגירושין יצאו מהחלטה שהיא בחרה בה. אמנם לאחר שהאשה עזבה את הבעל הגיב בהתפרצות זעם בלתי מתקבלת על הדעת, ושבר חפצים מתוך כעס על המצב ששניהם נקלעו אליו, אך כפי הנראה התנהלות חריגה זו, שאירעה בעת שהבעל לבדו שהה בבית, התקיימה לאחר שכבר היה מנוי וגמור עם האשה לפרק את הנישואין
[ההדגשה אינה במקור].

כאמור, בית הדין מציג מסכת עובדתית שאין עליה מחלוקת שלפיה האיש ביצע מעשה שבמהלכו זרק קופסה של כדורים כלפי האישה ואיים עליה שיחפור לה קבר. התגובה הנכונה לאירוע לעמדת בית הדין שעל האישה היה לנקוט היא "הדרכה נכונה לבעל וייעוץ נישואין לשני הצדדים". בהקשר זה ההחלטה על גירושין מצד האישה מתוארת כ"צעד דרסטי", וזאת, כזכור לאחר שהאישה ספגה מעשה של אלימות פיזי (שבנס לא צלח) ואיומים ברצח. בנוסף, מתייחס בית הדין להתפרצות הזעם של הבעל שבמהלכה שבר חפצים ובגינה נשפט ונענש. בהקשר זה מעניק בית הדין פרשנות למעשיו של האיש ומסביר את המניע או הגורם לאלימות: "לאחר שהאשה עזבה את הבעל... שבר חפצים מתוך כעס על המצב ששניהם נקלעו אליו" (ההדגשה אינה במקור). האלימות מוצגת כתוצאה אפשרית ונורמטיבית של גבר כועס שאישתו עזבה אותו, או תוצאה של ויכוח וסכסוך

⁵⁷ תיק רבני (י-ם) 1175449 (לא פורסם, 18.8.19)

שבו שותפים "שני הצדדים" והם "נקלעו" – משמע, האירוע היכה בשניהם באופן שתלוי בגורם חיצוני - מבלי שיש לכאורה אשמה על הצד הפוגע.

דוגמה נוספת ליחס טריוויאלי לאלימות מוכחת בא לידי ביטוי במסגרת החלטת ביניים שניתנה בבית הדין בחיפה.⁵⁸ מדובר באישה שהגישה תביעת גירושין נגד בעלה בעודו נמצא במעצר בגין אלימות כלפיה (בהמשך ההליך הבעל הורשע ונאסר). התובעת ביקשה כי ייקבעו דיונים עוד במהלך ריצוי עונשו של הבעל ודרשה גירושין באופן מיידי. יצוין כי במסגרת ההליך הפלילי שהתנהל נגד הבעל המליץ שירות המבחן כי הבעל ישהה במעצר עד תום ההליכים לנוכח המסוכנות הנשקפת לאישתו: **"שירות המבחן מצוין כי החלטתה החז משמעית של המתלוננת להתגרש מהמבקש [הבעל] מעלה את רמת הסיכון בצורה משמעותית וכי ההערכה היא כי קיים סיכון גבוה מאוד להישנות התנהגות דומה"**.⁵⁹ אלא שבית הדין בחיפה (הרב י' רוזנטל, הרב י' בוארון והרב מ' שור) קבע כי יש להמתין עם קיום דיון עד שיחרורו של הבעל ממאסר, ולאחריו, כך נקבע **"מחליט ביה"ד להקציב לאיש 30 יום מיום שחרורו ובזמן הזה יפנה לאישיות רבנית כדבריו על מנת לבדוק היתכנות לשלום בית או לגירושין. ביה"ד פונה לאישה לשתף פעולה בניסיון זה"**.⁶⁰ מהחלטה זו עולה שבית הדין מעלה על דעתו שייתכן שלום בית במקרה זה שבו הבעל שוהה במעצר בגין אלימות כלפי אישתו, וכי על האישה לשתף פעולה עם החלופה של שלום בית (בהנחה שהבעל יחליט "לבחור" בה). לא רק הסכנה המטריאלית הנשקפת לחייה של האישה עומדת על הפרק, אלא יש לשים לב לעצם המחשבה שנישואין שהתרחשה בהן אלימות מוכחת כאשר האישה דוחקת בגירושין – יכולים להשתקם חרף רצונה של האישה. נעיר כי אמנם יש מי שיכול לומר שהדיינים לא "התכוונו" שהצדדים יחזרו בפועל לשלום בית, אלא השתמשו בטקטיקה מעין זו כלפי הבעל סרבן הגט. על כך יש לומר שעצם האמירה הנורמטיבית שעל האישה לשתף פעולה עלולה לסכן את חיי האישה ועל בית הדין רובצת אחריות בהקשר זה. ושנית, אף אם מדובר בטקטיקה כלפי בעל סרבן גט, הרי שעדיין ניתן לבקר את הרטוריקה המשקפת אידיאולוגיה של הדיינים אודות נישואין נורמטיביים.

ומעבר לאידיאולוגיה שלא רואה באלימות פתולוגיה שמסיימת בהכרח נישואין (גם כאשר הקורבן מעוניינת בגירושין) ניתן לעמוד על יחס טריוויאלי לאלימות גם באשר לגבולות הגזרה של התופעה – מה נחשב אלימות ומה לא. דוגמה לרדוקציה שנעשית למעשים שנחשבים כאלימות אסורה ומובהקת הן בשיח המשפטי והן בשיח הטיפולי בימינו, ניתן לציין את פסק הדין שניתן בבית הדין בנתניה בשנת 2015 (הדיינים הרב מ' עמוס, הרב ש' פרדס, הרב א' ינאי).⁶¹ על פי המסכת העובדתית כפי שבית הדין העמיד אותה, הבעל אחז באישה בחוזקה בידיו, דבר שגרם לסימנים כחולים בזרועותיה וכלא אותה בבית למשך יממה ונטל ממנה את הטלפון הנייד שלה. יצוין כי על פי המתואר בפסק הדין האישה טענה שהבעל היכה אותה בבטנה בעודה הרה וגרם להפלת העובר, גירסה שבית הדין לא קיבל שכן הוא קבע שהאישה לא הצליחה להוכיח כי אכן הייתה הרה בזמן אותו אירוע. בגין מעשה זה, כמו גם בגין איומים שהשמיע כלפיה, הוגשו נגדו כתבי אישום בבית משפט שדן בהליך הפלילי. בדיון שעסק בשאלת חיוב הגירושין בעקבות התביעה של האישה, בית הדין קבע שאמנם האיש תפס את האישה בידיה בחוזקה ומנע ממנה לצאת מהבית במשך יממה, ואולם לא ייחס לעובדות אלה חומרה. הדין הרב שניאור פרדס אף לא הגדיר את המסכת הראייתית שהוגש בגינה כתב אישום פלילי כ"אלימות": **"עניין זה אינו נחשב כהכאת האישה במיוחד כאשר מטרתו של הבעל...הייתה שהאישה לא תצא ולא תברח**

⁵⁸תיק רבני (חיפה) 13786293/3 (12.12.22)

⁵⁹ מ"ת 10056-07-22 (שלום קריות) מדינת ישראל נ' פלוני (23.11.22)

⁶⁰ תיק 13786293/3 לעיל ה"ש 58

⁶¹ תיק רבני (נתניה) 896836/2 (נבו, 8.2.2015)

מהבית".⁶² בהמשך הרב אריאל ינאי מצביע על מניע אחר והצדקה אחרת למעשה האלימות: "מעשה החבלה של הנתבע בעצמו נועד לזעזע את התובעת ולגרום לה לחזור בה מרצונה להיפרד ממנו; והנתבע כבר הביע את צערו וחרטתו על המעשה".⁶³

כלומר, לעמדת הרב פרדס לא מדובר באירוע אלימות כלל והוא מנרמל את המעשה ומצמיד לו הנמקה: האיש רצה למנוע מהאישה "לברוח". ולדעת הרב ינאי – המעשה האלים מטרתו למנוע מהאישה להיפרד מבעלה. במילים אחרות: למעשה לעמדת שני הדיינים לאלימות עשוי להיות הסבר ואולי אפילו הצדקה.⁶⁴ כליאת אישה כדי למנוע ממנה לברוח מהבית מהווה הסבר או תרוץ לאלימות, לעמדת הרב פרדס. ולדעת הרב ינאי: מוטיבציה של הבעל "לזעזע" ולסכל פרידה – אף כאשר היא רצויה לאישה עשויה לשמש הנמקה לאלימות. במקרה זה הגט ניתן בסופו של יום בהסכמה ועל כן בית הדין לא פסק בשאלת חיוב הגט לגופה. ואולם, נפסק כי משלא קיימת עילה במקרה זה – האישה לא זכאית לקבל את סכום הכתובה.

הפרשנות ששלושה הרכבים בבתי הדין מעניקים לאירועים שהוזכרו לעיל מגלמת תפיסה שרווחה עד לפני כמה עשורים בקרב גורמי אכיפה ולפיה אלימות במשפחה היא תוצאה של אינטראקציה זוגית שגרתית שעלולה להסלים באופן נורמלי לעצימות גבוהה, לנוכח סיטואציות תכופות של קרבה ואינטימיות.⁶⁵ המקרה של בית הדין בנתניה אף משקף מקרה שבו בית הדין מאשר מעשה של הצרת צעדיה של האישה וכליאה וזאת במקום לראות בו אלימות בפני עצמה, ובכך מבטא אובייקטיביות פיקציה ופגיעה באוטונומיה של האישה לקבל החלטות הנוגעות לגופה, נפשה ומערכות היחסים שלה.⁶⁶ ראוי לציין שוב שבית הדין הרבני עוסק בסוגיית חיוב או כפיית גט שכוללות סטנדרטים יחודיים ביחס לדיונים אחרים על אלימות במשפחה (כמו שיח טיפולי או שיח משפטי בהקשר הפלילי). יחד עם זאת, הפרשנות של מעשה האלימות מתבצע בהקשר רחב יותר מהשאלה הנקודתית של חיוב הגט. כך למשל במקרה שנידון לעיל, הדיינים היו יכולים להגיע למסקנה כי אלימות היא דבר מתועב שאין לו הצדקה, וכך גם כליאת אישה, וזאת חרף מסקנה אפשרית שהעובדות אינן מבנות עילת גירושין בקריטריונים הלכתיים. כאמור הבחירות הפרשניות של בית הדין היו שונות.

2. מה זאת אהבה? האהבה המתגלמת באלימות ורכושנות

לאחר שנוכחנו שאלימות עשויה להיות מאפיין טריוויאלי של מערכת יחסים זוגית על פי התפיסה העולה מפסקי דין, נרחיב עוד את היריעה. להלן נתאר כיצד הדיינים יוצקים לתוך הכתיבה קשר בין כוונות ואלימות לבין מושג טעון יותר - רעיון ה"אהבה".⁶⁷ בפסק דין קצר שלא פורסם שאורכו פחות מעמוד אחד, דן בית הדין

⁶² שם, בעמ' 18.

⁶³ שם, בעמ' 23.

⁶⁴ על ההבחנה בין "הצדקה" ל"תירוץ" בהקשר של מבצע עבירת אלימות ראו: קמיר, לעיל ה"ש 24.

⁶⁵ נעמי גל אלימות נגד נשים: נורמה או סטייה? 93-94 (2003). וראו גם: ברברה סבירסקי "שליטה ואלימות: הכאת נשים בישראל" **החברה הישראלית – היבטים ביקורתיים** 225 (אורי רם עורך 1993).

התפיסה שלא מייחסת חומרה לאלימות במשפחה עלתה גם בביקורת של כותבות פמיניסטיות ביחס להתנהלות שוטרים שנקטו באותה גישה והתייחסו לקריאות בגין אלימות במשפחה כאל סכסוך זוגי שנצרכת בו "פשרה" ו"הרגעת הרוחות" ולא יחסו לתוקף ביצוע של עבירה: Andrus, לעיל ה"ש 27 בעמ' 5710.

⁶⁶ ראו הגדרותיה של מרתה נוסבאום לאובייקטיביות כפי שיורחב להלן: Martha C. Nussbaum, *Objectification, Philosophy and Public Affairs*, Vol. 24(4) 249 (1995).

⁶⁷ דימוי זה מצאנו בשניים מפסקי הדין מהקורפוס שנבחן. יש לציין שלעמדתנו במחקר נרטיבי אף שני פסקי דין עשויים לשקף אידיאולוגיה. מה גם שהתייחסות הדיינים למוטיב האהבה עשויה להגיע אך ורק כתגובה לדברים בהקשר זה שהתבטא הבעל תוך התנהלות ההליך, ואם הוא לא מעלה ביוזמתו ביטויי אהבה לא יהיה לכך ביטוי מצד הדיינים.

הרבני בירושלים בשנת 2017 (הדיינים הרב יוסף גולדברג, הרב דוד ברדוגו והרב מרדכי רלב"ג) בתביעת גירושין של אישה שטענה לאלימות פיזית כלפיה מצד בעלה.⁶⁸ בפיסקאות הקצרות מציג בית הדין שני סיפורים מתחרים שהוא מייצר,⁶⁹ הסיפור של האישה והסיפור של האיש. משני הסיפורים בית הדין יוצק נרטיב אחד ושזור את העובדות והעלילה כך שיתגבש היגיון אחד שיוביל אל מסקנת פסק הדין,⁷⁰ במקרה שלנו: דחיית תביעת הגירושין. מדובר בדוגמה טובה שמבהירה את המנגנון שלפיו הדיינים גם יוצרים ובונים את הסיפור וגם שופטים אותו.⁷¹ הנרטיב מודגם באופן מיטבי דווקא בטקסט כל כך קצר ללא "רעשי רקע" וללא כל דיון הלכתי, אלא רק עובדות ותוצאה. בית הדין דן בקצרה בטענות למעשי האלימות, וכבר בראשית דבריו קובע כי "בדיון...הצהירה האישה שמאז שנישאו לא היתה כל אלימות פיזית כלפיה, מלבד פעם אחת שהוריד אותה בכח מההסעה".⁷² הבחירה הלשונית של בית הדין היא לפתוח במשפט שמשמעותה היא כזו: אפילו לגרסת האישה היא לא ספגה אלימות פיזית מבעלה, גם אם יש לכך חריג בדמות אירוע אחד זניח. הצגה זו והבחירה הלשונית להציב את העדר מקרי האלימות ככלל, ואת האלימות כחריג, מובילה, כפי שנראה, לתוצאה של פסק הדין ונוטעת את המיסגור העובדתי של העדר האלימות כבר בראשית הדברים. בנוסף, הניסוח מצמצם את החומרה של המעשה ומתייגת אותו כזניח. אלא שבניגוד ללשון הפסקנית שלפיה לא התרחשה אלימות, בפיסקה הבאה הקוראים מתוודעים לעובדות נוספות: ראשית, האישה התלוננה בנוסף לאלימות בהסעה "שפעם אחת איים עליה בטלפון ברצח". שנית, מתבהר שהאישה גם טענה "שהבעל מקנא לה ומגביל אותה בעבודה", ולמעשה מעבר לטענות על אלימות פיזית עלו גם תלונות על אלימות נפשית, קנאה והגבלות שהציב עליה הבעל.⁷³ ושלישית, מתברר כי הבעל עצמו הודה באירוע האלימות בהסעה ואף הורחק מביתו על ידי המשטרה. כלומר, לכל הפחות קיימת הסכמה ווודאות עובדתית לגבי אירוע אלימות אחד. ואולם בית הדין לא מוצא לנכון לבקר את ההתנהלות האלימה ומתאר את האלימות בלשון רזה ומצמצמת שיתכן

⁶⁸ תיק רבני (י-ס) 1082853/1 (לא פורסם, 19.6.17). מאחר שפסק הדין קצר ולא פורסם נביא את נוסחו המלא וזאת כדי לאפשר לקוראים לעמוד על הפרשנות המוצעת:

בפני ביה"ד עומדת תביעת האשה לגירושין. בדיון שהתקיים בתאריך 13/02/2017, הצהיר הבעל מספר פעמים שאוהב את אשתו ואינו מוכן להתגרש. מאידך האשה הצהירה שנחרצת להתגרש עקב טענת אלימות כלפיה (פרוטוקול שם שורה 46).

בדיון שהתקיים היום (י"ט סיון תשע"ז 13/06/2017), הצהירה האשה שמאז שנישאו לא הייתה כל אלימות פיזית כלפיה, מלבד פעם אחת שהוריד אותה בכח מההסעה.

האשה אף טענה שפעם אחת איים עליה בטלפון ברצח, אך הבעל הכחיש את דברי האשה וטען שאוהב אותה. הבעל הודה שאכן הוריד אותה בכח מההסעה ואף הוגשה תלונה במשטרה כנגדו והורחק ל-45 יום, אך מעבר לכך לא הייתה כל אלימות מצדו. לשאלת ביה"ד את האשה מדוע מעוניינת להתגרש, השיבה האשה שהבעל מקנא לה ומגביל אותה בעבודה. הבעל השיב שפעם אחת קינא לה מאחר שראה התכתבות של אשתו עם גבר אחר, וכשנשאלה על הקשר הזה, היא התחמקה מלהשיב תשובה, ועל כן התחיל לקנא לה.

הבעל חזר והצהיר שאוהב את אשתו ומבקש אך ורק שלום בית, ומבקש לכל הפחות לעשות ניסיון נוסף בטרם יחליט בתביעת האשה לגירושין. ב"כ האשה הצהירה שאין לה כל הוכחות מעבר לדברים שטענה האשה. הבעל הצהיר שמוכן שהשְׂמִינָה ייפגשו פעם נוספת עם האשה ובמידה והם יגידו שאין סיכוי לשלום בית, הוא ייתן את הגט. מאידך האשה טענה שכבר פעמיים שוחחה עם השְׂמִינָה והצהירה בפניהם שהיא נחרצת להתגרש.

ביה"ד שוחח טלפונית עם אחד מחברי השְׂמִינָה (באמצעות המתרגם מר אלון נגוסה), והשְׂמִינָה הצהיר בטלפון שבפגישה עם האשה היא הייתה נחרצת להתגרש, אך השְׂמִינָה לא הביע את דעתו בנידון.

לאחר שמיעת הצדדים וב"כ האשה, ולאור כך שלא נמצאו ראיות לעמדת האשה, מחליט ביה"ד שבשלב זה אין כל אפשרות לחייב את הבעל בגט, ועל האשה למצוא מסילות ללבו של בעלה ע"י צד ג' כדי לשכנעו להתגרש.

ניתן ביום כ"ה בסיון התשע"ז (19/06/2017).

⁶⁹ Peter Brooks, *The Law as Narrative and Rhetoric in Law's Stories: Narrative and Rhetoric in the Law* 14 (Peter Brooks & Paul Gewirtz eds. 1996/

⁷⁰ אלמוג, לעיל ה"ש 23

⁷¹ ליאת פרידגוט-נצר שימוש ברכיבים נראטולוגים ככלי פרשני לטקסט השיפוטי, בהשוואה לתפקודם כאמצעי הרמנויטי בטקסט הספרותי (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן 2004)

⁷² תיק 1082853/1 לעיל ה"ש 68

⁷³ אילנה קוורטין מכנה אלימות מסוג זה "שתלטנות קיצונית". ראו: אילנה קוורטין **כלואות: שתלטנות קיצונית בזוגיות** (2021)

שמפגינה תפיסה שלפיה אלימות היא חלק אפשרי ואימננטי מחיי נישואין. "הוריד אותה בכוח מההסעה" הוא אירוע שגרתי וטריוויאלי שיכול לאפיין מערכות יחסים, והתוצאה היא, כאמור, דחיית תביעת הגירושין.

מלבד הייחוס המצמצם לאלימות, קיים בטקסט מוטיב שחוזר על עצמו: בית הדין מעמת את טענות האישה לאלימות עם טענות ההגנה של האיש, כאשר כל טענות ההגנה של האיש מתמקדות באלמנט אחד ויחיד- הצהרות אהבה.

זיהינו שהטקסט הקצרצר מובנה מארבעה חלקים כאשר כל חלק מורכב מעימות או הנגדה שבית הדין יוצר בין הסיפור של האישה לבין הסיפור של האיש. בכל אחד מהחלקים, הסיפור של האישה נוגע לטענה שלפיה ספגה אלימות מהאיש, וכנגד טענה זו עומד הסיפור של האיש שמתמקד במוטיב אחד: אהבה וקשר רכושני. נצטט את ארבעת העימותים בין הסיפורים שבטקסט לפי המבנה שאנחנו מציעות, שמציג תקבולת ניגודית בכל אחד מהחלקים (ההדגשות אינן במקור):

סיפור האישה	סיפור האיש	
"מאידיך האישה הצהירה שנחרצת להתגרש עקב טענת אלימות כלפיה...בדין...הצהירה האישה שמאז שנישאו לא היתה כל אלימות פיזית כלפיה, מלבד פעם אחת שהוריד אותה מההסעה"	"בדין שהתקיים בתאריך 13.2.17 הצהיר מספר פעמים שאוהב את אישתו ואינו מוכן להתגרש"	עימות ראשון
האישה אף טענה שפעם אחת איים עליה בטלפון ברצח"	"הבעל הכחיש...וטען שאוהב אותה"	עימות שני
"לשאלת בית הדין מדוע מעוניינת להתגרש השיבה האישה שהבעל מקנא לה ומגביל אותה בעבודה"	"פעם אחת קינא לה מאחר שראה התכתבות של אשתו עם גבר אחר...ועל כן התחיל לקנא לה"	עימות שלישי
"ב"כ האשה הצהירה שאין לה כל הוכחות מעבר לדברים שטענה האשה"	" הבעל חזר והצהיר שאוהב את אישתו"	עימות רביעי

שלוש פעמים חזר בית הדין בפסק הדין הקצרצר על מוטיב ה"אהבה" של האיש כלפי האישה. בכל אחת מהפעמים ה"אהבה" מוצבת כשוות משקל וכתגובה נגדית לטענה על אלימות של האישה. ובנוסף לכך, פעם

אחת מוצב הסיפור של האיש על הקנאה שחש כלפי האישה כשראתה שמתכתבת עם עמית לעבודה כנגד טענתה וכהצדקה להגבלות שכפה עליה האיש במקום העבודה. רגשי ה"אהבה" שמובאים כשווי משקל לטענות האלימות משמשים כריכוך לטענות האלימות. בנוסף, החזרתיות על מוטיב האהבה במקביל לאלימות מבנה מחדש את הרעיון של אלימות בין בני זוג כתוצאה אפשרית של אהבה שיש לקחת בחשבון: הוא אמנם מכה אותך אבל הוא אוהב אותך ומשתלם לך לשאת את חוסר הנעימות; או לחילופין: הוא אמנם מכה אותך אבל אהבה יכולה לבוא לידי ביטוי באלימות ובקנאה. אורית קמיר הראתה איך בהקשר של משפט פלילי בדיון בעבירת הרצח, בתי המשפט התייחסו באופן סלחני לרצח של איש כלפי אישתו, מה שכונה "רצח על רקע רומנטי", וזאת משום שאלימות של גבר "אוהב" אינה אלימות "רגילה" שיש לפעול נגדה בחומרה, אלא היא תוצאה אפשרית של אהבה.⁷⁴ התפיסה הזו משקפת רעיונות של בעלות ורכושנות כיסודות מוכרחים או אפשריים במערכת יחסים זוגית. שורשיה הפטריארכליים של תפיסה זו מכוננת את האלימות כחלק מקשר זוגי באופן חד כיווני: מהאיש כלפי האישה, והיא אף עשויה לשאת תרוץ והצדקה למעשי אלימות קשים כתוצאה מקנאה כלפי מושא האהבה.⁷⁵

בית הדין מחזק את משקלו של מוטיב האהבה באמצעי רטורי של השוואה כמותית. בחלק הראשון האיש "הצהיר מספר פעמים" על אהבתו, ומצד שני האישה סיפרה על אירוע של אלימות שהתרחש "פעם אחת". אל מול מקרה אחד בודד של אלימות ניצבת "אהבה" שמשקלה רב ועולה עליה. אף בתיאור העימות בחלקים השני והשלישי בית הדין מקפיד לציין שהאיום ברצח התרחש "פעם אחת" וכך גם גילוי הקנאה של האישה. לעומת זאת, בחלק הרביעי מודגש הרעיון שלפיה הצהרות האהבה של האיש הן רבות וחוזרות. בית הדין יוצר באמצעות המוטיב הכמותי היררכיה בין רכיב האלימות לרכיב האהבה ומסמן שאל מול אירועים שוליים ויחידאיים של אלימות עומד ערך אחר שחוזר על עצמו ו"בולע" את האירוע הפתולוגי: האהבה. כך מכונן בית הדין את מושג האהבה כמכיל ומטשטש תופעה קשה של פגיעות. העובדה שמערכת יחסים שהתרחש בה לפחות אירוע אלימות פיזי אחד מוכח, טענות על איום ברצח, קנאה לא נורמטיבית ואלימות נפשית, לא גוררת ביקורת מבית הדין, תמוהה, ומפגינה את השוליות שבית הדין מייחס להתנהלות מסוג זה ואת הטריטוריאליזם של מקומה של אלימות ביחסים זוגיים, לתפיסת הדיינים.

שני סיפורי אהבה

פסק דין נוסף שמכונן התנהלות אלימה כרכיב אינהרנטי של יחסי אהבה בין גבר לאישה ניתן בבית הדין בנתניה בשנת 2021.⁷⁶ פסק הדין ניתן בדעת רוב (הדיינים הרב צבי בוקשפן והרב אוריאל אליהו) אל מול דעת המיעוט (הרב יצחק רפפורט). העובדה שפסק הדין ניתן בשני קולות מקל עלינו להבחין בנרטיב, בתפיסות העולם השונות ובבחירה אילו עובדות יכוננו את פסק הדין ואילו עובדות כל אחד מהדיינים בוחר להשמיט.⁷⁷

הרב רפפורט שכתב את דעת המיעוט מתאר את סיפורה של האישה התובעת גירושין ואת סיפורו של האיש תוך ניתוח עדויותיהם במסגרת מערכת יחסים קשה והליך גירושין שמתנהל לסירוגין מזה 6 שנים. פרטי העובדות שתוארו בפסק הדין יובאו כאן על מנת להבהיר את המצע שעל גביו בית הדין יוצר שני נרטיבים של אהבה. הדין רפפורט מציין שהאישה הגישה מספר בקשות לצווי הגנה בבית המשפט לענייני משפחה, וכי האיש הסכים לפנות לטיפול בגין התנהלותו האלימה וכי הוא למעשה הודה מכללא בבית המשפט לענייני

⁷⁴ נגבי לעיל ה"ש 24 בעמ' 135

⁷⁵ אורית קמיר הראתה כיצד השימוש בהלכת הקינטור בעבר במסגרת דיון בעבירות המתה ומבחן ה"אדם הסביר" מכונן דימוי של גבריות חמומת מוח, קנאי, לא שולט במעשיו שקנאותו ותחושת הבעלות באישתו מביאה אותו לידי מעשה רצח: קמיר, לעיל ה"ש 24

⁷⁶ תיק רבני (נתניה) 1040764/11 (30.5.21)

⁷⁷ תירוש סיפור של אונס, לעיל ה"ש 6 בעמ' 584

משפחה באלימות שהפעיל נגד אישתו.⁷⁸ בזמן התנהלות ההליך בבית הדין שהתה האישה במקלט לנפגעות אלימות, ובבית הדין טענה לאלימות פיזית ומילולית מצד האיש, כך למשל טענה שהוא משך לה "את השיער ברצפה" לעיני אמו וכי "הוא דחף אותי על הרצפה בגן ליד אנשים, שתי בחורות הזמינו לו ניידת."⁷⁹ הדין מציין כי האיש בתחילה לא התייצב לדיונים, וכאשר הופיע הכחיש את מעשי האלימות אך בעדותו הצהיר "אולי קיללתי, אולי זרקתי איזה צלחת מהשולחן".⁸⁰ הרב רפפורט מסכם את מסקנתו על סמך הראיות והעדויות שהובאו בפניו: "לפני בית הדין מקרה של התנהגות מחפירה של בעל כלפי אישתו, כאשר לדברי הבעל עצמו הוא סובל מהתפרצויות זעם בלתי נשלטות שבמהלכם כל הבית רועד מהצעקות עד שהשכנים הוכחו [כנראה צ"ל הוכרחו] להזמין משטרה. לדברי האישה היו מקרים בהם הבעל הפעיל עליה אלימות פיזית לעיני אנשים זרים, גרסת הבעל לאותו אירוע...לא נשמעת אמינה בלשון המעטה".⁸¹ בסופו של יום דעת המיעוט קיבלה את גרסת האישה וסברה כי יש לקבל את התביעה ולחייב את הבעל בגט, בעוד דעת הרוב סברה שאין לחייב את הבעל בגט אלא רק להמליץ.

בפסק דין ניתן לזהות בדעת הרוב ובדעת המיעוט שני נרטיבים של אהבה כאשר כל נרטיב משרת את ההיגיון הפנימי של כל פסיקה. דעת הרוב שזרה את מוטיב האהבה באופן חד צדדי בין האיש לאישתו לאורך כל פסק הדין. החל מהפתיחה, שם הדין בוקשפן מגדיר את היחסים שבין הצדדים ומכנה את התובעת "אישתו האהובה". בהמשך מצוטטים בדעת הרוב חלקים גדולים מהפרוטוקולים של הדיונים שהתקיימו, אך לא אותם חלקים שבהם האישה העידה על מעשי האלימות. במסגרת זו בוחר הדין להביא בפני הקוראים שלל מבעים של אהבה שהפגין האיש כלפי האישה במהלך הדיונים: "'יש לי המון הערכה ואהבה כלפיך!'"⁸² כך מצהיר האיש בפני אישתו התובעת. "אני מבקש לחזור לאישתי אהובתי, שאני באמת אוהב אותה"; "אני אוהב אותך כפרה"; "האהבה שלי אליה אין היא לא נמסה, האהבה שלי אליה";⁸³ "את יודעת שאני אוהב אותך את יודעת שאני משוגע על הציפורניים ברגליים שלך";⁸⁴ "אני רוצה שייקחו את האישה אהבת חיי שתטפל בעצמה איך לבנות את הזוגיות ולא להרוס אותה";⁸⁵ "אני משוגע עליה מוכן לסבול ממנה".⁸⁶ שבע ההתייחסויות של דעת הרוב ל"אהבה" של האיש לאישתו מהווה בחירה נרטיבית ברורה ואף לא אחד מהציטוטים הללו הובאו במסגרת דעת המיעוט. מוטיב ה"אהבה" מבקש "לבלוע" את טענות האלימות ולשדר לקוראים שמערכת היחסים עומדת על תילה ומסוגלת להתגבר על התרחשויות חורקות בין בני הזוג, אבל בסופו של דבר, כך נראה כי זו התפיסה של הדיינים, אותה אהבה שהבעל מפגין בהצהרותיו אמורה לגבור על התנהלויות אחרות, זניחות לעמדת בית הדין. נציין כי דעת הרוב (בניגוד לדעת המיעוט) לא ציטטה כלל את עדות האישה שמתייחסת לטענות על האלימות, ואולם ציטטה באריכות רבה, לאורך חמישה עמודים, את עדות הבעל וטענותיו. כמו כן, דעת הרוב התעלמה מהעובדה שבתחילת ההליך הבעל נמנע מלהופיע לבית הדין. את צווי ההגנה שניתנו על ידי בית המשפט לענייני משפחה מיסגרו דייני הרוב כפעולה שלילית שהאישה עשתה בעצמה (ולא ערכאה שיפוטית) כאשר הגדירו את הדברים כך: "האישה הרחיקה את הבעל מהבית, הבעל הסכים להמשך ההרחקה. לדבריו, כדי שלא תזמין לו כל שני וחמישי משטרה".⁸⁷ כלומר: הדיינים מבליעים את

⁷⁸ תיק 1040764 לעיל ה"ש 76 בעמ' 1-2

⁷⁹ שם

⁸⁰ שם, בעמ' 2

⁸¹ שם, בעמ' 5

⁸² שם, עמ' 23

⁸³ שם, בעמ' 24

⁸⁴ שם, בעמ' 25

⁸⁵ שם, בעמ' 26

⁸⁶ שם, בעמ' 28

⁸⁷ שם, בעמ' 21

העובדה שההרחקה של הבעל מהבית נעשתה בצו שיפוטי ובעקבות שיקול דעת שיפוטי, ומאפשרים לקוראים לחוש כאילו הפעולה בוצעה באופן כמעט פיזי על ידי האישה בעצמה.

ראוי לציין גם שדעת הרוב דנה בשאלת תחולתה של עילת המאיסות⁸⁸ ובמסגרת זו קבע הרב בוקשפן כי "גם אם נקבל את כל דברי האשה בעניין האלימות אין כאן מאיסות בעצם וודאי לא בחיי האישות".⁸⁹ מבלי להיכנס לגבולותיה של עילת המאיסות שאינה מעניינה של מאמר זה, ההבנה שלפיה אלימות קשה, כפי שטענה האישה, לא מגבשת את עילת המאיסות מסמנת את המיקום הנורמטיבי של התופעה לעמדת בית הדין. מכל מקום, לנוכח עמדת הרוב בית הדין לא חייב את הבעל לתת לאישתו גט אלא רק המליץ לו לעשות כן.

לעומת זאת, דעת המיעוט שקיבלה את גרסתה של האישה, מזכירה את המונח "אהבה" בהקשר אחד בלבד, וללא ציטוט של ביטויי האהבה שהרעיף האיש כלפי התובעת: "יש ללמוד שהיום אומדנא דמוכח [=הערכת כוונת הרוב] שעיקר הנישואין, ובייחוד במי שאינם שומר תו"מ [תורה ומצוות], הוא משום אהבה ואחוה ושלוש ורעות ועל דבר זה נישאים לכתחילה". משמע, דעת המיעוט שמקבלת את גרסתה של האישה בנוגע לסיפור האלימות מציגה גם משמעות שונה לגמרי למושג הזוגיות והאהבה. אהבה לא מובאת כטענת הגנה לסיפור האלימות, כמו בנרטיב של דעת הרוב, אלא הרב רפורט מדגיש את היבט קשר הרעות ההדדי שבנישואין כמשמעותי ומרכזי ומכונן את מהותם של הנישואין כ"אומדנא דמוכח". קשר זה מנוגד, כפי שהוא מפרט בהמשך, להתנהלות אלימה של הבעל, והוא אף מדגיש את העובדה שאף אם בעבר נשים השלימו עם התנהלות זו משום שעיקר הנישואין התבססו על הקשר הכלכלי בין הצדדים, הרי שמשמעות הנישואין השתנתה במהלך השנים וכיום הם אינם יכולים לספוג התעללות ואלימות.

אם כן, שני הנרטיבים הללו, שתואמים ואף חוזים את התוצאה האופרטיבית של פסק הדין – דעת הרוב דחתה את חיוב הגירושין בעוד דעת המיעוט סברה שיש לחייב את הבעל – משקפים רעיונות שונים אודות נישואין זוגיות ובאים במקביל כשני נרטיבים שונים אודות אהבה.

3. "התפרצות הבעל [התרחשה]... עקב תביעת הגירושין שהגישה אשתו כנגדו": האחריות של הקורבן

מעבר לתפיסות אודות מערכת יחסים ראויה, בפסקי הדין שקועהקונוונציה שנטויות סביב תפקידה ומקומה של האישה במערכת היחסים הזוגית: הייחוס של האחריות כלפי האישה, נפגעת האלימות, לעבירה שבוצעה בה. האחריות של האישה הקורבן באה לידי ביטוי בשני ממדים: האחד היא ההנחה שעמדה לה האפשרות למנוע את מעשה האלימות שבוצע בה, אלא שהיא פעלה באופן שהביא למעשה האלימות. במילים אחרות: האשמת הקורבן. והשני הוא ייחוס תפקיד מגדרי של טיפול ושמירה על שלמות התא המשפחתי. האחריות הנ"ל מובילה לתפיסה שהיה על האישה הקורבן לאלימות לפעול לתיקון ושיקום הקשר הזוגי, חרף האלימות שהופעלה כלפיה.

את ייחוס האחריות לקורבן האלימות ניתן לאתר במספר פסקי דין שניתנו בשנים האחרונות. בתיק שהובא בפני בית הדין הרבני בירושלים בשנת 2016 (הדיינים הרב י' גולדברג, הרב ד' בירדוגו, הרב מ' רלב"ג) דן בית הדין בעניינם של בני זוג שנישואים יותר משני עשורים ולהם ילדים בגירים.⁹⁰ בית הדין מתאר את הטענות של האישה בכתב התביעה: "בסעיף 2 לכתב התביעה מגוללת האישה מסכת חיים קשה של אלימות פיזית

⁸⁸ להרחבה: וסטרין ורדזינר, לעיל ה"ש 4.

⁸⁹ תיק 1040764/11 לעיל ה"ש 76 בעמ' 29

⁹⁰ תיק רבני 10148872/1 (י-ם) 1 (4.7.2016);

ומילולית. לדבריה, לא אחת חנק אותה, סטר לה, הכה אותה, זרק עליה חפצים ואנס אותה באלימות, כמו כן לדבריה איים עליה ברצח אם לא תענה לדרישותיו המיניות".⁹¹ בית הדין סיכם וקבע שהאישה לא הביאה ראיות להוכחת טענותיה ולבסוף דחה את תביעת האישה לגירושין בהיעדר ראיות שתומכות בגרסתה על אלימות פיזית ומינית. כשבעה חודשים לאחר מתן פסק הדין ניתנה החלטה נוספת בתיק, וזאת בעקבות חומר חדש שצירפה האישה לתיק: כתב אישום שהוגש בגין אלימות הבעל, וכן החלטה על הרשעתו בדין הפלילי בעקבות הודאתו במעשה אלימות. בפרוטוקול הדיון מההליך הפלילי שהתובעת צירפה כעת לתיק עולה כי הבעל הודה בתקיפה במילים "אני מודה ומוזע לטעות שעשיתי". כעת, לאחר שהתובעת השלימה את הפער הראייתי והציגה הוכחות לטענותיה על אלימות פיזית הדיינים לכאורה אמורים לקבל את תביעת הגירושין. אלא שבפועל הדיינים המשיכו לעמוד על המסקנה כי יש לדחות את התביעה. את דבריהם פתחו הדיינים בגינוי גורף לתופעה של אלימות במשפחה ולא הסתפקו בגינוי רזה אלא השתמשו במספר מטבעות לשון שמטרתם לחזק ולהעניק תוקף מוחלט להצהרה: "ללא ספק, כל פגיעה של בעל באשתו אינה מוצדקת בכל מצב שהוא, ויש להתייחס אליה בחומרה ולגנות אלימות מכל סוג שהוא, ובייחוד אלימות חמורה זו המתוארת בכתב האישום".⁹² הדיינים קובעים שאכן קיימת תופעה של אלימות במשפחה ושזו תופעה חמורה ומגונה. אלא שמיד מגיעה הפרשנות שלהם לאירוע ולפיה הם לא מכירים באישה שעומדת בפניהם כקורבן משום שהאלימות שספגה הם תוצאה של מעשיה:

"אין ספק בכך שהתפרצותו של הבעל הייתה בעקבות המצב הקשה שבו הוא שרוי עקב תביעת הגירושין שהגישה אשתו כנגדו, אין ספק בכך שאילו הייתה האשה נעתרת לבקשת הבעל לנסות ולחזור לחיים תקינים, לא היה מתרחש האירוע הנ"ל".⁹⁴

בית הדין לא מטיל עוד ספק באמינותה של האישה ובעצם קיומו של אירוע האלימות במישור העובדתי, אך הוא מעניק לו פרשנות בעלת ממד נורמטיבי. לעמדתם האיש היכה את אשתו באשמתה, האשמה נוגעת לכך שהיא הגישה נגדו תביעת גירושין ולא נעתרה לבקשתו לחיות איתו "חיים תקינים". אלימות של איש כלפי אשתו תוגדר ככזו, ככל הנראה, אך ורק במקרה שלא ניתן לדעת בית הדין לייחס להתנהגות האישה קשר לאלימות כלפיה. הבעל, לדבריהם נקט באלימות משום שמצבו הנפשי היה קשה "עקב תביעת הגירושין שהגישה אשתו כנגדו". ואם האישה היתה נענית לבקשתו לחיות איתו בשלום "לא היה מתרחש האירוע הנ"ל". כסימוכין לדבריהם מציינים הדיינים את עדותו של אחיו של הבעל בבית המשפט (ככל הנראה בהליך הפלילי), שם העיד כי "המצב הזה [הגירושין] גרם לו למצב של סטרס מתמיד",⁹⁵ וכן את עורך הדין של הבעל בבית המשפט בהליך הפלילי, שם טען כי "המעשה [האירוע האלים] לא נעשה ללא רקע".⁹⁶ לעמדת בית הדין יש נסיבות שבהן אלימות פיזית היא תוצאה אפשרית והגיונית והאחריות על האירוע מוטלת על נפגעת העבירה, לא על הפוגע והיה יכול להימנע באמצעות התנהגותה. אם כן, מסתבר שההצהרה הנורמטיבית ששוללת אלימות מכל סוג שהוא מצומצמת ומיוחסת רק לאותם מקרים שבהם הקורבן לא הביאה על עצמה את האלימות באמצעות התנהגותה, כמו למשל באמצעות החלטתה להגיש תביעת גירושין.⁹⁷

⁹¹ שם, בעמ' 1

⁹² על המשמעות של הבחירות הלשוניות והתחביריות של שופטים ביצירת הנרטיב ראו: אלמוג, לעיל ה"ש 23 בעמ' 60; על שימוש בתחביר ככלי ניתוח החושף אידיאולוגיה: Deborah Cameron, Introduction: Why is Language a Feminist Issue, in The Feminist Critique of Language: A Reader 1, 2 (2nd ed., Deborah Cameron, éd., 1998)

⁹³ תיק 10148872/1, לעיל ה"ש 90 בעמ' 2

⁹⁴ שם

⁹⁵ שם

⁹⁶ שם

⁹⁷ ראו עוד על הבחירה לנקוט במסמך בעל תוקף נורמטיבי ברטוריקה שמציגה את הגורם השיפוטי כמחזיק בבחירה המוסרית המתבקשת אף שהתוצאה האופרטיבית ממעיטה בתוקפה של אותה הבחירה: פירסט ואגמון גונן, לעיל ה"ש 24 בעמ' 558-560; וראו עוד על הרעיון שלפיו "גילויי חמלה" משמשים כמניפולציה רטורית בבתי המשפט המסווה את ההוראה הנורמטיבית שבפסק הדין:

במסה שכתבה אנדריאה דבורקין (שהייתה בעצמה נפגעת אלימות במשפחה) שעוסקת במציאות של אותן נשים נפגעות ועל אוזלת היד של הרשויות בטיפול בהן, היא מתארת את התופעה של הטלת האחריות על הגורם לאלימות באישה עצמה, ומשחזרת את האמירות הטריטוריאליות שמוטחות בקורבנות:

And when women ask for help, they were told, "It's your fault. Look to yourself. What are you doing wrong? Do it right. Well of courses he got angry, you didn't do the laundry right – he works hard all day. Well, he's very upset; there's a recession on. Well, of course when he comes home at night he doesn't want his peas on *that* side of the plate".⁹⁸

איננו טוענות שלבתי הדין אין בסיס הלכתי להסתמך עליו בכל הנוגע לקיומן של הצדקות לאלימות במשפחה או להאשמת הקורבן.⁹⁹ אלא אנחנו מבקשות לשים לב שבפני בית הדין עומדת הבחירה לבנות את הנרטיב באופנים אחרים. ואולם חרף המחקר והאקלים הציבורי שדוחה מזה כמה עשורים, לפחות על פני השטח, את הרעיונות שלפיהן יש להפנות אצבע מאשימה לנפגעות העבירה ולהכיר בעוול שנעשה להן רק לאחר בחינה מדוקדקת של התנהגותן ותרומתן לקיום העבירה, בית הדין בוחר לנקוט באותה תפיסה.¹⁰⁰ יש לשים לב כי ההנחה של בית הדין בפסק הדין בירושלים כל כך מרחיקת לכת שכן ההצדקה המוצעת למקרה האלימות היא עצם הגשת תביעת גירושין מצד האישה, ועולה מדברי בית הדין כי אישה שמגישה תביעה שומה עליה להביא בחשבון תגובה אלימה מצד בעלה ועל כן עצת בית הדין היא "לשוב לחיים תקינים" ולא "להסתכן" בהגשת תביעה. השקפה שלא רואה באלימות חריגה נורמטיבית מעצבת בפועל את יחסי המגדר ואת התנהלות הקורבן, משום שהיא דורשת מהאישה להתאים את צעדיה כדי לצפות את הסכנה, לא להכעיס את בן הזוג, לא לעזוב אותו או לבקש גירושין וכך חירותה של האישה בפועל מוגבלת והסדר הפטריארכלי נשמר ומשתתק.¹⁰¹

הממד השני שבמסגרתו מיוחסת לקורבן האלימות אחריות למעשה האלימות היא בהקשר של כינון תפקידה המגדרי של האישה כמטפלת במסגרת המשפחתית. בשנת 2020 דן בית הדין הרבני בפתח תקווה (הדיינים הרב יגאל לרר, הרב אריאל ינאי והרב בן ציון הכהן רבין) בתביעה שהגישה אישה כשנה לאחר נישואיה¹⁰². בתביעה טענה האישה כי לאחר החתונה גילתה שבעלה סובל ממחלת נפש שהוסתרה ממנה, וכי הוא מתנהל באופן לא נורמטיבי עד כדי חשש לסכנה לחייה. כך מציין בית הדין כי האישה טענה שבעלה האשים אותה בהפלה שעברה, החליט לעבור דירה בניגוד לדעתה, וכן פירק ארונות והוציא מהן תכולה במהלך מריבה. בית הדין ממשיך ומתאר אירוע שבמסגרתו **"באישון לילה העיר אותה הנתבע והצית מצית אש מול פניה. מרוב פחד היא עזבה את הבית"**. נעיר כי אמנם הטענה המרכזית של האישה היא כי עלת הגירושין שמתקיימת היא מחלת הנפש שהוסתרה ממנה, ואולם הדין שבית הדין מפתח בהחלט רלוונטי לענייננו משום שהוא עוסק בעיקרו באיום על חייה של האישה ובשאלת המסוכנות הנשקפת לה. וכך קבע בית הדין:

"פחות משבועיים לאחר הביקור המשותף שלהם [של הצדדים] אצל [הפסיכיאטר] פתחה התובעת תיק ליישוב סכסוך בבית הדין... ובפרק זמן זה ממש, כשהיא בהריון מתקדם, היא עזבה ועברה להתגורר בית

ליאת פרידגוט-נצר "חיבוק הדוב: גילויי חמלה בבתי המשפט כמניפולציה רטורית" מילה בסלע: רטוריקה עכשווית 153-168 (יהושע גינאי עורך 2009)

⁹⁸ Dworkin, לעיל ה"ש 2 בעמ' 153

⁹⁹ שוחטמן אלימות, לעיל ה"ש 4 בעמ' 143; שיינפלד, לעיל ה"ש 11; וראו דברי הרמ"א בשולחן ערוך, אבן העזר, קנד, ג: "וכל זה כשהוא מתחיל, אבל אם מקללתו בחנם או מזלזלת אביו ואמו, והוכיחה בדברים ואינה משגחת עליו, יש אומרים דמותר להכותה, ויש אומרים דאפילו אשה רעה אסור להכותה. והסברא ראשונה היא עיקר".

¹⁰⁰ השוו לתופעת האשמת הקורבן בתחום עבירות המין: נגבי לעיל ה"ש 24 בעמ' 83

¹⁰¹ נגבי, שם בעמ' 89

¹⁰² תיק רבני 1169128/2 (פ"ת) (4.3.20)

הוריה. בתקופת טיפול זו היה הנתבע פרוד מהתובעת – אישתו. במקום שהיא תתמוך בו רגשית במקביל לטיפול שהוא התחיל בו, היא פתחה בהליך גירושין ונפרדה ממנו...ייתכן ולמפרע אילו הייתה התובעת ממשככה לתמוך בנתבע, למרות הקושי כל התמונה הייתה יכולה להשתנות לטובה [ההדגשה אינה במקור].¹⁰³ בית הדין מותח ביקורת על האישה שעזבה את האיש לנוכח החרדה שחשה בעקבות האירוע שבו קירב מצית לפניו בלילה. התביעה של בית הדין מהאישה ביחס לאיש היא שהיא "תתמוך בו רגשית" במהלך הטיפול הפסיכיאטרי שהוא מקבל. הביקורת מופעלת עליה על אף הרקע לנישואיה – היא לא ידעה מראש שהיא נישאת לאדם עם לקות נפשית ולא בחרה בהשלכות של זוגיות כזו. לפיכך נראה שבית הדין סבור שזו דרישה סטנדרטית ואוניברסלית מכל אישה – לשמש כמטפלת של בן הזוג, גם כאשר האינטרסים שלה עצמה נפגעים. לא רק שבית הדין תובע ממנה לתמוך באיש, אלא הוא רומז שההידרדרות במצבו קשורה להחלטה של התובעת להתגרש ממנו, כלומר שהיא עצמה אשמה בהתעצמות המחלה שלו ואולי באלימות שהופעלה כלפיה.

הציפיות של בית הדין מהאישה עולים באופן ברור יותר מפסקה נוספת מפסק הדין:

"התובעת התקשתה אולי לעמוד במטלת הטרחה להתנהל בנחת עם בעלה – הנתבע, וכנראה גם לא רצתה לטרוח... היא בקלות קמה ועזבה... להשקפתה זה היה אירוע אלים ולכן היא עשתה דין לעצמה ועזבה אותו. כפי שכתב הרא"ש בתשובתו היא לא זכאית למזונות אישה אם לא תחזור אליו לחיי שלום".¹⁰⁴

התוצאה האופרטיבית של פסק הדין היא שבית הדין פסק כי על הבעל חלה "מצווה לגרש", אך לא חייב או כפה אותו לכך, כלומר נפסקה דרגה נורמטיבית פחותה אף מחיוב גירושין. וכן קבע כי האישה לא זכאית למזונות אישה. אל התוצאה מוביל בית הדין באמצעות נרטיב שמניח הנחות סמויות וגלויות על ההתנהלות הנדרשת מאישה נשואה, ובפרט במערכת יחסים עם בן הזוג המתמודד עם אתגר נפשי. אם כן בית הדין ממסגר סט של ציפיות מהאישה: ראשית, על האישה הנשואה רובצת "מטלה", המטלה היא "להתנהל בנחת עם בעלה". המילה "מטלה" רומזת שמדובר בדרישה ומשימה שנובעת מחיי הנישואין (כמו מטלות בית אחרות). במקרה זה, אותה מטלה דורשת מהאישה "להתנהל בנחת", במילים אחרות: להבליג ולהכיל את הבעל, וזאת חרף שורה של אירועים שבית הדין עצמו לא מכחיש שהאישה ראתה בהם סכנה לחייה.¹⁰⁵ שנית, בית הדין קובע שהתובעת "בקלות קמה ועזבה". כלומר בית הדין מייחס לאישה פזיזות ואולי קלות דעת בהחלטה לעזוב את בעלה וסובר כי היה עליה להישאר בבית ולשמור על הנישואין.

לאחר מתן פסק הדין הגישה האישה ערעור לבית הדין הגדול על החלטת בית הדין האזורי בפתח תקווה. ופסק הדין שקיבל את הערעור וחייב את הבעל בגט ובתשלום הכתובה ניתן בבית הדין הגדול בשנת 2020.¹⁰⁶ פסק הדין במסגרת הערעור מוסיף פרטים למסכת העובדתית שבית הדין האזורי בחר להשמיט. בית הדין הגדול מתייחס לסוגיית המאמצים של האישה לשקם ולתקן את קשר הנישואין ומפרט פעולות שהאישה נקטה: פניה למאמן אישי שאליו הביאה את הבעל לשש עשרה פגישות, פגישות עם יועצי נישואין והיוועצות עם פסיכיאטרים. כלומר בית הדין הגדול הציג תשתית ראייתית שלפיה האישה כן "טרחה" והתאמצה לשפר את הנישואין, ולא עזבה "בקלות". פרטים אלה הושמטו מפסק דינו של בית הדין האזורי במסגרת יצירת הנרטיב שמוגש לקוראים של האישה הפזיזה, חסרת האחריות שנכשלה בטיפוח בעלה ועל כן לא זכאית לגירושין או

¹⁰³ שם, בעמ' 4

¹⁰⁴ שם, בעמ' 18

¹⁰⁵ השוו דברי הפלא יועץ (חיבור מהמאה ה-19 שהופץ המרחבי האימפריה העותמנית: ר' אליעזר פאפו ספר הפלא יועץ (תקפ"ד)

¹⁰⁶ תיק רבני (גדול) 1267953/1 (29.12.20)

למזונות אישה. בניגוד לכך, ערכאת הערעור "זיכתה" את האישה מהטענות בדבר העדר מאמצים לשמור על שלמות המשפחה, וקבעה שהפרשנות העובדתית שהעניק בית הדין האזורי אינה מתקבלת על הדעת.¹⁰⁷

כאן המקום לציין כי היחסים בין בתי הדין האזוריים לבין בית הדין הגדול נבדלים מאלה שבין בית משפט אזרחי לערכאת הערעור שמעליו לנוכח העובדה שהיחס של ההלכה לערעור מורכב. רדזינר מצביע על כך שבית הדין הגדול נוסד כדרישה של המנדט הבריטי וכתנאי להרחבת סמכויותיהם של בתי הדין הרבניים בתקופת המנדט, ואילו לא כן ספק רב אם היה קם.¹⁰⁸ זאת בין היתר משום שבהלכה הקלאסית אין התייחסות למוסד קבוע שדן כערכאת ערעור, ובנוסף, בניגוד לסדרי הדין האזרחיים, בהלכה לא קיימת חובה עקרונית וכללית להנמקת פסקי דין, שבלעדיה לא ניתן לערער. מתוך כך התגבש המצב המשפטי שלפיו פסיקות בית הדין הגדול לא מהוות תקדים מחייב עבור הערכאות הדיוניות ואף היו מקרים שבית הדין האזורי סירב לקבל את הוראותיו של בית הדין הגדול בתיק מסוים. מכאן שבניגוד למחקר בתחומיו של המשפט האזרחי הכללי, שבוח "מהי ההלכה" בעיקר על יסוד פסיקותיו של בית המשפט העליון, הרי שבמחקר שעוסק במשפט ההלכתי בישראל, ההיררכיה המוסדית בין הערכאות הדיוניות לערכאת הערעור חלשה, ומכאן שעמדתן של האחרונות משמעותית ואיתנה. מכל מקום, העובדה שהמחקר הנוכחי הינו בעל אופי נרטיבי ואינו מתמקד בתוצאה, מטשטשת אף היא את ייחוס החשיבות דווקא לפסיקות הערכאה העליונה, שכן יש מקום לעמוד על תפיסותיו הנרטיביות של בית הדין האזורי שמשוקעות בפסקי הדין אף אם התקבל ערעור שהוגש עליו.

דוגמה נוספת לנרטיב שעומד על אחריות האישה קורבן האלימות לפעול לשיקום הנישואין מצויה בפסק דין שניתן בבית הדין הרבני בנתניה בשנת 2015 שהוזכר לעיל.¹⁰⁹ בעניין זה האישה העידה בבית הדין כי "זה היה יום שהתבשרתי על כך שאני בהריון, והוא לא שמח מזה... אח"כ הוא חרף את הריב, והפך זאת למילים לא נעימות ומכות, ונתן לי מכות בבטן, התחלתי לדמם, וזה גרם להפסקה של ההיריון... הוא אחז אותי שלא יכולתי לצאת, כשאני רציתי לצאת מהדירה, הוא נעל את הדירה".¹¹⁰ בהמשך מתוארת התרחשות שבמסגרתה הבעל נטל סכינים מהמטבח המשותף ואיים בהתאבדות ואף חתך את עצמו. בסופו של יום בית הדין דחה את תביעת הכתובה של האישה וקבע שלא הוכחה עילת גירושין. הדיין הרב אריאל ינאי נימק את עמדתו בין היתר במעין נזיפה בתובעת שכשלה בתפקידה לפעול לשיקום הנישואין: "עוד לפני הנישואין ידעה התובעת שלנתבע יש בעיות בתקשורת אישית, ושומה היה עליה להשקיע יותר במערכת הזוגית וביצירת תקשורת חיובית עם בעלה-הנתבע ולא למהר להרים ידיים ולפרק את הנישואין לאחר חודשיים, בשל מריבות שפרצו ביניהם, ובשל אותו אירוע אלים וחד-פעמי".¹¹¹

הציפייה מבת הזוג של הגבר האלים לתמוך בו ולסייע במאמצי השיקום של האיש ושל מערכת היחסים, כעולה מפסקי הדין, היא תפיסה שהייתה שכיחה ורווחת בעבר גם בקרב מנגנוני אכיפה אזרחיים שאינם מונעים ממחויבות דתית.¹¹² הגישה הזו נבעה מהמחשבה שאלימות נובעת מפתולוגיה שקיימת בפוגע (כמו מחלת נפש או התמכרות לאלכוהול) ושניתן לתקן התנהלות זאת באמצעות "טיפול" או "תמיכה" מצד בת הזוג.

¹⁰⁷ שם, בעמ' 3. ראו פסק דין אחר שבו בית הדין הרבני חוזר שוב ושוב על החשיבות של מאמצי האישה לחזור לשלום בית גם לאחר אלימות חמורה, במקרה הזה היה מדובר באיש שדקר את אישתו עם סכין: תיק רבני (חיפה) 537502/4 (פורסם בנבו, 4.11.14); וראו גם בתיק 15331/4, לעיל ה"ש 46

¹⁰⁸ עמיחי רדזינר "הרב עוזיאל, רבנות תל-אביב-יפו ובית-הדין הגדול לערעורים: סיפור בארבע מערכות" מחקרי משפט 21, 129, 139-129 (2004); ראו גם: אשר מכלוביץ "סופיות הדיון במשפט העברי" דיני ישראל א' 7 (תש"ל)

¹⁰⁹ תיק 896836/2 (נתניה) לעיל ה"ש 61

¹¹⁰ שם, בעמ' 3

¹¹¹ שם, בעמ' 23. יוער כי על פסק הדין הוגש ערעור לבית הדין הגדול והערעור התקבל: תיק רבני (גדול) 1022324 (15.6.2016)

¹¹² גל, לעיל ה"ש 65 בעמ' 94; סבירסקי, לעיל ה"ש 65

אותה דרישה וציפייה להקרבה עד כדי ביטול עצמי מצד האישה במסגרת המשפחתית ועד כדי סיכון עצמי לא עומדת בפני עצמה. מדובר בתביעה שהיא חלק מדימוי שלם ורווח של האישה המטפלת ומטפחת את בני משפחתה. הדרישה להקרבה עצמית עד כדי סכנה עומדת בקצה הספקטרום של אותו דימוי המכונן את הדמות של "האישה המטפלת" ונושאת בתפקיד הרגשי במסגרת המשפחתית. תפיסה זו ששזורה בפסקי הדין הרבניים מונחת על תשתית תרבותית שיש לה ביטויים שונים. כך למשל, ניתן לאתר את אותו דימוי של האישה המטפלת בכתבים ובספרי הדרכה לזוגיות של רבנים בני ימינו, כמו למשל בדבריו של הרב יואל קטן, המלמד בשיבת "שעלבים", שפורסמו ביום ו' בחשוון התשע"א באתר האינטרנט "ישיבה": **"עקרת הבית היא עיקר הבית, והיא המובילה את האווירה וההרגשה בבית"**.¹¹³ בספר שהוציא בשנת 2016 מי שעמד בראש ישיבת "הר המור", הרב מרדכי שטרנברג ישנה הבחנה חד משמעית שלפיה תפקידה הטבעי והראשוני של האישה הוא הטיפול בבית ובילדיה: **"בנורמות האנושיות הנהוגות אנו מוצאים הבחנות בין האיש לאישה. בחברה האנושית הכללית התפקיד מטפלת בילדים שייך דווקא באישה...תפקידה של האישה אינו בבירור מתמיד של האמת אלא בקליטת החיים בטבעיותם בכוח הרגש שבה...אישה כשרה היא זו המסורה כל כולה להיות מקבלת, מופרית ומפרה את החיים של בעלה וכל ביתה. היא מסורה כל כולה להקמת הבית...להיות רעיה"**.¹¹⁴ השקפה זו שלפיה התפקיד החברתי של האישה ממוקד בטיפוח ובטיפול בבני הבית במרחב הפרטי, בגרסתו הטוטלית דורש מהאישה הקרבה של רצונותיה ומאוייה לצורך תיקון הבית.¹¹⁵ במהלך המאה ה-20 כותבות פמיניסטיות ביקרו את ההבניה החברתית שמייחסת לנשים באופן אונטולוגי ומהותני את תפקידי הטיפול וההתמסרות למשפחה במרחב הביתי וראו בה את המקור לדיכוי האישה.¹¹⁶ הציפיות שיוצרות דימוי האישה המטפלת כוללות רמות שונות של דיכוי: למשל הציפייה מהאישה לטפל ולהעניק מענה רגשי לבן זוגה מסכנת אותה פחות מהציפייה לא לעזוב מערכת משפחתית אלימה. הדרישה הכמעט מובלעת בפסק הדין מהאישה "להתנהל בנחת עם בעלה" האלים מבטאת הכוונה ליחסים זוגיים של כפיפות וכניעות. הרי כלפי האיש האלים ששבר רהיטים וקירב מצית אל מול פניה של אשתו בית הדין לא מציב דרישה מקבילה "להתנהל בנחת עם אשתו". אם כן, הדימוי של האישה המטפלת שנושא בית הדין הרבני בפ"ת ומכונן כולל ציפיות עם סקאלה אפשרית של תוצאות, חלקן עלולות להביא למצבים של חוסר נוחות, התעלמות מהצרכים והמאווים, חלקן מהוות פגיעה באוטונומיה ובחופש הבחירה של האישה, עד כדי שיש בהם התעלמות מהאנושיות שלה.¹¹⁷ וחלקן עלולות להביא לסכנה לשלומה של האישה.

¹¹³ יואל קטן "עקרת הבית שמחה" ישיבה (ו' חשוון תשע"א) <https://www.yeshiva.org.il/midrash/14577>

¹¹⁴ מרדכי שטרנברג **בית נאמן: יסודות קשר הנישואין והזרמים לבנייתו** (תשע"ו)

¹¹⁵ כמובן שלא מדובר ברעיון של רבנים בני זמננו, אלא מדובר בתפיסה יסודית ומושרשת גם בתרבות המערבית. התפקיד של האישה המטפלת הלוקחת על עצמה את מלאכת הטיפוח הרגשי, יצירת הקשרים הבין-אישיים, התמיכה המנטלית בבני המשפחה הוצדק פעם אחר פעם כנובע מהפזיולוגיה של האישה שיוולדת ומזינה. בפסיכואנליזה של פרויד נותח היסוד הטיפולי והמגן שבטבע של האם כמהותני ואוניברסלי: Sigmund Freud *Some Psychological Consequences of the Anatomical Distinction between the Sexes 48-55 (1959)*

¹¹⁶ סימון דה בובואר **המין השני** (2007); Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex: The case of Feminist Revolution* (1970). במאמר יסודי משנות ה-70 הציעה שרי אורטנר שהתפקידים האימהיים שכרוכים בדאגה, מסירות ונאמנות לבני המשפחה הם שהקנו לנשים את הנחיתות החברתית. נוסף לכך, טענה אורטנר כי התפקידים הביתיים והטיפוליים שיוחסו לאישה הם שאיפשרו להרחיק אותה מהמרחב הציבורי והפוליטי ולדחוק אותה בחלוקה הבינארית שבין טבע לתרבות כקרוכה לטבע החייתית אריאלה פרידמן "אימהות בראי התאוריה" **זרמים לחשיבה פמיניסטית** 189, 195 (ניצה ינאי, תמר אלאר, אורלי לובין, חנה נווה עורכות 2007). ואולם הכתיבה הפמיניסטית לא עגנה במחוזות שמייחסים לאישה כדמות מטפלת מקור לדיכוי בלבד, שכן כותבות מרכזיות ביססו רעיונות שונים שמעניקות ערך רב בכינון הסובייקט הנשי באמצעות תכונות של דאגה, טיפול והתמקדות ביחסים וקשרים בין אישיים. ואולם גם התאוריות שמכירות בערך של "הקול השונה" של נשים, בוודאי ידחו את הפרשנות שתובעת מנשים ביטול עצמי ואף סכנה קיומית כחלק ממערך הדרישות להגשמת דמותה של האישה המטפלת. דומה שניתן להשתמש בהבחנה שיצרה אדריאן ריץ' בין "אימהות כמוסד" (Motherhood as institution) לבין "אימהות כחויה" (Motherhood as experience). אמנם הכתיבה של ריץ' מתמקדת באימהות, אך ניתן להשליך ממושגים אלה לדמותה של האישה הנוטלת את תפקיד המטפלת ומטפחת את בני המשפחה. אם כן בניגוד לממד הבחירה שכולל את ההנאה והסיפוק שנשים יכולות לשאוב מחוויית הטיפול במשפחה, הרי ש"מוסד האימהות" מבטא את התפקיד החברתי שנכפה על נשים מבחוץ וכולל סט של דרישות נורמטיביות מהאישה שעיקרו העברת הקודים החברתיים הגבריים (אדריאן ריץ' **יילוד אישה** (אורנה אלמגור מתרגמת 1987), Nussbaum,¹¹⁷ לעיל ה"ש 66

אם כן, בפרק זה התוונו את השיח הפוליטי שנשזר בפסקי הדין הרבניים באשר לזוגיות הנורמטיבית או לכל הפחות לטווח האפשרויות של זוגיות הראויה לקיום וטיפוח, כמו גם לכינון יחסי המגדר במסגרת המשפחתית.

כעת, לאחר הדיון בשיח אודות הקטגוריה של אלימות במשפחה נפנה לבחינת ההיבט האפיסטמולוגי של הפסיקה בנוגע לאלימות במשפחה. במסגרת זו נברר כיצד האופן שבו עוצב וכוון הידע אודות אלימות במשפחה, כאשר הנחת המוצא היא מיקומן השולי של נשים בחברה ובפרט ביצירת הידע, משפיע על פסיקתם של הדיינים במסגרת תביעות גירושין.

חלק ג: העוול האפיסטמולוגי: כינון הזהות הנשית באמצעות תהליך הבניית הידע והערכת האמינות

1. אי צדק אפיסטמי

האפיסטמולוגיה הפמיניסטית ביקשה להפנות זרקור להשפעתו של המגדר על דרכי הרכישה והארגון של הידע, עירערה על ההבחנה בין ידע אמין לכה שנחשב לא אמין וכן על המושגים "ניטרלי" ו"אובייקטיבי" ובחנה מהו ערכו של הידע שפרטים יוצרים בהתבסס על קטגוריית המגדר. משפטניות פמיניסטיות הצטרפו לגישות הביקורתיות לתפיסה הפוזיטיביסטית של המשפט והשמיעו ביקורת על דרך יצירת הכללים והידע המשפטי¹¹⁸ וגם כותבות פמיניסטיות מתחום מדעי היהדות איתגרו את הפוזיטיביזם ההלכתי.¹¹⁹ נדגיש כי הסוגייה האפיסטמית החולשת על עבודתה של ערכאה שיפוטית היא לא רק פרשנות החוק והחלת הקטגוריה המשפטית המתאימה, אלא במרכזה סוגיית אמינותן של העדויות והראיות ועיבודן לכדי סיפור עובדתי ריאלי סדור ולוגי וכן הטמעתו בכללים, בתבניות ובמודלים המשפטיים.

על מנת להמשיג את הדרך שבה מעוצב הידע סביב התופעה של אלימות במשפחה בבתי הדין נפנה לתאוריה של הפילוסופית מירנדה פריקר שטבעה את המושג "אי צדק אפיסטמי". פריקר תיארה את חוסר האיזון האפיסטמי שמתגלם בנקודות ההשקה שבין ייצור של ידע, הבנייתו ופרשנותו לבין יחסי הכוח בחברה.¹²⁰ כדי להבהיר את המושגים שנקשרים עם יחסי הכוח בחברה, פריקר מבקשת בתחילה להגדיר כוח חברתי (social power) ככזה שעשוי להיות אקטיבי או פאסיבי וגם ככזה שעשוי לעבור באופן מבוזר דרך סוכנים בחברה.¹²¹ סוג מסוים של כוח ששייך ל"דמיון החברתי הקולקטיבי" והוא אינו מטריאלי אלא דיסקורסיבי, הוא "כוח זהות" (Identity power). "כוח זהות" קיים במקום שבו התפיסות הקולקטיביות והסטריאוטיפיות של החברה לגבי זהות של קבוצה מסוימת (למשל: גברים, נשים, אנשים עם צבע וכו') מפעילות כוח על אותה קבוצה. כלומר: כאשר כוח חברתי תלוי בזהויות המדומיינות ובתפיסות לגביהן – מופעל "כוח זהות". הפעלת כוח הזהות בתהליך ייצור ופרשנות הידע מוביל לחוסר איזון אפיסטמי הבא לידי ביטוי בשני מוקדים שעשויים להתלכד זה בזה או לחול כל אחד באופן עצמאי: האחד ממוקם בפרשנות של הידע, אז מתגבש "אי צדק הרמנויטי" (hermeneutical injustice)¹²² והשני מתמקד בהערכת הידע של הפרט, אז עשוי להתכונן "אי צדק עדותי" (testimonial injustice).

¹¹⁸ Katharine T. Bartlett, *Feminist Legal*; Catharine A. MacKinnon, *Toward a Feminist Theory of the State* (1989) *Methods*, 103 HARV.L.REV. 829, 837 (1990)

¹¹⁹ Robin West, "Jurisprudence and Gender", 55 (1) *The University of Chicago Review* (1988); פמיניסטית "המשפט טז 37 (תשע"א); יובל מרין "מבט פמיניסטי על דיני הראיות: "האמת" הממוגדרת והשתקת הקול השונה" *המשפט טז 97* (2011); אורית קמיר, לעיל ה"ש 17

¹²⁰ ראו למשל: אדלר, לעיל ה"ש 22; עיר-שי לעיל ה"ש 14; תמר רוס *ארמון התורה ממעל לה* (רותי בר אילן מתרגמת 2007)

¹²¹ Miranda Fricker, *Epistemic injustice power and the ethics of knowledge* 1 (2007)

¹²² שם, בעמ' 10-11

¹²² שם, בעמ' 147-177

המושג אי צדק הרמנויטי מתייחס לגיבושו של הידע החברתי הקולקטיבי שמובנה תוך כדי שהוא חסר את הנרטיבים וחוויות החיים של קבוצות שוליים שלא לוקחות חלק ביצירתו.¹²³ קתרין מקינן בפתחת ספרה only words תיארה את עולמן של נשים נפגעות אלימות ואשר המערכות החברתיות לא מבינות ולא יודעות להמשיג את הידע והחוויה שלהן :

"Imagine that for hundreds of years your most formative traumas, your daily suffering and pain, ...the abuse you live through, the terror you live with, are unspeakable-not the basis of literature... No books say what happened to you. No Law says this. No law imagines what happened to you, the way it happened. You live your whole life surrounded by this cultural echo of nothing where your screams and your words should be."¹²⁴

החסר שמתארת מקינן נגרם, על פי ההמשגה של פריקר, משום שהדרך שבה אותן קבוצות שוליים מבינות וחוות את העולם לא באה לידי ביטוי ולא מומשגת במסגרות הפוליטיות, במוסדות החברתיים, בידע הקולקטיבי וב"מובן מאליו" החברתי. המקרה המרכזי של אי צדק הרמנויטי מתרחש כאשר הפרשנות החברתית שקיימת עבור תופעות מסוימות לא מסוגלת להציע פרשנות מדויקת וברורה למציאות וכך ליצור היגיון בחוויות של קבוצת השוליים, אפילו עבור פרטים באותה קבוצה עצמה. הדוגמה מובהקת לאי צדק מסוג זה היא העדר השיום וההכרה בתופעה של הטרדה מינית עד לפני כמה עשורים, כך שהפרשנות ההגמונית תבעה מאישה שחשה בהתנהגות פוגענית כלפיה להתייחס לאמירה "עם חוש הומור". בדומה לכך, אליסון ביילי תיארה את החוויה של נשים נפגעות ושרדות אלימות שמבקשות צדק במסגרת הליכים משפטיים כ"אזור דמדומים אפיסטמי", מקום שבו החוויות שלהן אינן מובנות, מעוותות, נמחקות ונדחות.¹²⁵

הרכיב השני של העוול האפיסטמי - אי צדק עדותי - מתרחש כאשר השומע מעריך את מידת האמינות (credibility) של הדוברים באופן מופחת וחסר בשל דעות קדומות וסטריאוטיפים שבהם הוא אוחז. פריקר מגדירה סטריאוטיפים כאסוציאציות רחבות שמקשרות בין קבוצה חברתית נתונה לבין תכונה אחת או יותר שנוגעת למהימנות של אותה קבוצה.¹²⁶ כתוצאה מכך, השומע עלול להתעלם מהסיפור של הדוברים, לחשוך בו ולשלול את האמינות שלו.¹²⁷ מאפיין ייחודי של אי צדק עדותי הוא השיטתיות שלו, והעובדה שהוא עמיד לשינויים משום שהוא מתקבע בתודעה ובידע הקולקטיבי ההגמוני והופך להיות חלק ממנו.¹²⁸ פריקר איפיינה את היחסים שבין המאזין לדוברת ביחסים אפיסטמיים לא מאוזנים כאובייקטיפיקציה של הדוברת, בעוד במקום אחר הנוק תואר כיחסים שבין סובייקט ל"אחר".¹²⁹

2. אי צדק הרמנויטי בבית הדין הרבני

מירנדה פריקר הבהירה כיצד המיקום החברתי של קבוצת שוליים מתלכד עם הפער בפרשנות המציאות ופרשנות הידע הקולקטיבי. כאשר חלק משמעותי של הניסיון החברתי של סובייקט שהוא אינו חלק מההבנה

¹²³ שם, בעמ' 147
¹²⁴ Catharine Mackinnon, *Only Words* (1993)
¹²⁵ Alison Bailey, *The Uneven Knowing Field: An Engagement with Dotson's Third-Order Epistemic Oppression*, *Social Epistemology Review and Reply Collective* 3 (10) 62 (2014)
¹²⁶ Fricker, לעיל ה"ש 120 בעמ' 30
¹²⁷ שם, בעמ' 17
¹²⁸ שם, בעמ' 35
¹²⁹ Gaile Pohlhaus Jr., *Discerning the Primary Epistemic Harm in Cases of Testimonial Injustice*, *Social Epistemology: A Journal of Knowledge, Culture, and Policy* 28(2) 99 (2014)

הקולקטיבית לא בא לידי ביטוי בפרשנות המציאות בשל שוליות הרמנויטית – שם נוצר אי צדק הרמנויטי. קבוצות בעלות כוח חברתי אדישות ואינן ערות לחוויות החיים של קבוצות שוליים ומכאן שהידע הקולקטיבי חסר את חוויות החיים שלהן. כדי לזהות את אי הצדק ההרמנויטי, חיוני להכיר בחמקמקות שלו שנגרמת מהקושי לזהות נרטיב לא מדויק שהקולקטיב מחיל על חוויה של קבוצות שוליים.¹³⁰ התופעה של אלימות במשפחה היא דוגמה קלאסית שתבהיר את הקושי בזיהוי של אי צדק הרמנויטי. במהלך תקופות ארוכות בהיסטוריה עצם קיומה של התופעה לעיתים הוכחשה, ובמקרים מסוימים אלימות של בעל כלפי אישתו נחשבה ללגיטימית.¹³¹ בראייה לאחור ומתוך פרספקטיבה של מציאות שבה חוק המדינה כמו גם סדר היום החברתי שולל כל סוג של אלימות, לא מסובך להצביע על העוול שנירמל אלימות במשפחה ואת המנגנון שאיפשר את הכחשתו לנוכח שוליותן של הנשים במרחב הפוליטי, המשפטי והחברתי. ואולם כיום כאשר ההסדר הפלילי אוסר על כל סוג של אלימות,¹³² אי הצדק ההרמנויטי לובש צורה חדשה, ובא לידי ביטוי באופנים אחרים: למשל, החמצת הבנת היבטיה של מכלול התופעה של אלימות במשפחה, ובפרט את האופן שבה מתנהלת וחווה את חייה הקורבן לאלימות במשפחה. החמצת הנרטיב של הקורבן היא נחלתם של סוכנים רשמיים של המדינה אך גם של מנגנונים חברתיים לא רשמיים. באשר למערכת האכיפה הרשמית, אפשטיין וגודמן הבהירו ששופטים מתקשים להפנים ולהשלים עם העקביות של הסיפור שמתארת נפגעת אלימות במשפחה.¹³³ השופט מחזיק בנרטיב ברור על איך העולם צריך להראות, ומדמיין כרוניקה של התעללות באופן מסוים, וכאשר הקורבן מתנהלת בדרך שונה, השופט לא יזהה את התופעה של אלימות במשפחה במקרה שבפניו. למשל: השופטים עשויים לתבוע מהנפגעת הסברים מדוע היא לא עזבה את הפוגע כבר בשלב מוקדם יותר שבו התרחשה אלימות או מדוע לא הגישה תלונה רשמית לגורמי האכיפה; דוגמה נוספת: אם היא נראתה עם הבעל המתעלל מבלה במסעדה, גם במקרה זה השופטים יתקשו לקבל את הסיפור של דינמיקה של אלימות, שכן היא לא מתאימה לנרטיב שלהם לגבי אלימות במשפחה, וכך גם אם הוכח שבני הזוג המשיכו לקיים יחסי אישות לאחר התרחשותה של הפגיעה.¹³⁴

הפער ההרמנויטי בא לידי ביטוי בבתי הדין הרבניים בתיקים שבהם האישה נדרשת להוכיח את מעשי האלימות של בעלה לצורך גיבוש עילת הגירושין. הנחות ונרטיבים של הדיינים לגבי כיצד אישה נפגעת אלימות אמורה לנהוג לתפיסתם, מסכלים לעיתים את האפשרות להוכיח את המסכת העובדתית. דוגמה לכך עולה בתיק שנדון בבית הדין בפתח תקווה בשנת 2019 (הרב י' לרר, הרב א' ינאי והרב ב' הכהן רבין) שם תיארה התובעת לא פחות משבעה אירועים של אלימות פיזית שנקט בעלה כלפיה טרם הפירוד ביניהם.¹³⁵ כך למשל: **היה מחזיק לי את היד והשאייר לי כתמים, היו דחיפות, איומים... הוא כלא אותי בתוך הבית... הוא הרים**

¹³⁰ Miranda Fricker, *Epistemic Justice as a Condition of Political Freedom?* Synthese 190, no. 7 1317 (2013)

¹³¹ Andrus, *The rule of love: wife beating as prerogative and privacy*, 105 *Yale Law Journal* (1996). ראו גם: 55 בעמ' 105.

¹³² ראו סעיפים 379, 380, 382 לחוק העונשין, תשל"ז – 1977 להלן: חוק העונשין; חוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א – 1991 (להלן: חוק למניעת אלימות במשפחה); וראו: Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence, May 11, 2011, C.E.T.S. No. 210 (להלן: אמנת איסטנבול). על פי פירסומים מחדש אוקטובר 2021 הכריז שר המשפטים גדעון סער על כוונתו לפועל לחתימת מדינת ישראל על אמנת איסטנבול: בר פלג "הממשלה תבקש להצטרף לאמנה למאבק באלימות מגדרית, להחריג מעמד לזרות" הארץ 25.11.21: <https://www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.10413460> אם כי נכון למועד כתיבת שורות אלה החתימה מתעכבת לנוכח מדיניות הממשלה הנוכחית; לסקירה של המשרד לביטחון פנים על שיטות פעולה של מדינות בעולם לטיפול באלימות במשפחה: הדי וגשל אלימות במשפחה והגנה על נשים: מענה רב ארגוני ורב תחומי – סקירה עולמית (המשרד לביטחון פנים, 2020)

¹³³ Deborah Epstein & Lisa A. Goodman, *Discounting Women: Doubting Domestic Violence Survivors' Credibility* 399, 412-413 *U. Pa. L. Rev.* (2019) and *Dismissing their Experiences*, 167 *U. Pa. L. Rev.* 399, 412-413 (2019); ראו גם את הניתוח לגבי הענישה המקלה בבתי המשפט הישראליים לבעלים מכים: אגמון גונן ופירסט, לעיל ה"ש 24

¹³⁴ Epstein & Goodman, *Discounting Women: Doubting Domestic Violence Survivors' Credibility* 415, 416 (2019); ראו גם: 415 בעמ' 415.

¹³⁵ תיק רבני 11125041/2 (פ"ת) (2019)

עלי יד בזמן שהינקתי.¹³⁶ בנוסף לעדות שלה, היו בפני בית הדין שלושה כתבי אישום שהוגשו נגד הבעל על ידי הפרקליטות, ובמסגרתם הוא הורשע באמצעות הסדר טיעון והודה באלימות; גזר דין של בית משפט פלילי שהרשיע את האיש בשני מקרי אלימות נוספים;¹³⁷ חוות דעת של קצין המבחן המפקח על האיש; חוות דעת ועדות מטעם שתי מטפלות ממשרד הרווחה ועדות אחותה של התובעת. חרף כל הראיות הללו, מסקנת בית הדין היא כי **"אין לראות בנתבע בעל מכה"**.¹³⁸ כלומר: האיש שעומד בפני בית הדין, אף שהוכח והוסכם שהפעיל אלימות פיזית כלפי אישתו לא מקבל את התואר "בעל מכה" על ידי בית הדין. לאורך פסק הדין מצטיירת תמונת ראי לאיש המכה שמבקשת לתאר את דמותה של "אישה מוכה" שבית הדין מדמיין, ומובהר מדוע התובעת בענייננו אינה נתפסת כקורבן לאלימות, ומשכך הבעל הוא אינו "בעל מכה". המסקנה של בית הדין בפתח תקווה מבטאת את האופן שבה מעצב בדמיונו הדיין את התופעה של אלימות במשפחה וכיצד אמורה לנהוג אישה נפגעת, וזאת בכמה היבטים:

א. הציפייה שהקשר האינטימי בין הנפגעת לפוגע ייפסק

הדיינים יוצרים קישור ברור בין העובדה שהתובעת קיימה יחסי מין עם הבעל הפוגע לבין ההנחה שההתנהלות האלימה הייתה בדרגת חומרה נמוכה. בית הדין תמה על כך שכבר בחודש אוגוסט 2014 התרחש אירוע של אלימות לדברי התובעת, ואולם רק בחודש מרץ 2015 האישה הפסיקה את הקשר המיני ומבקש להשליך מהפער לדרגת החומרה של האלימות: **"ישנן מריבות וישנן מריבות. לא כל מריבה למרות הקושי והסבל תגרוור בהכרח מרידה מחיי אישות"**.¹³⁹ כלומר: בית הדין מסיק שקיים קשר הכרחי בין אלימות במשפחה להפסקת הקשר האינטימי, ומכך שהאישה המשיכה בקשר מיני עם הבעל מובילה להבנה שמעשי האלימות באותה תקופה היו בדרגה קלה, ואינם מגיעים לכדי גיבוש עילת גירושין. ממד נוסף של הנרטיב של בית הדין הוא שנדמה שהדיינים לא תופסים את יחסי הכוח שקיימים בין התוקף לקורבן, שמהם עולה שיתכן שהאישה תמשיך ביחסים האינטימיים עם בעלה התוקף מתוך פחד וחשש להסלמה במערכת האלימה. מנקודת מבטם אישה במערכת יחסים כזו היא אוטונומית לחלוטין וכל בחירותיה חופשיות ואם היא לא בחרה לעצור את המערכת המתעללת – כנראה שזו התוצאה הרצויה בעיניה.

ב. הציפייה שהנפגעת תעזוב את הפוגע

בית הדין מציין בפליאה כי על אף שבשנת 2015 התובעת מתארת מספר מקרי אלימות, היא לא הגישה תביעת גירושין באופן מיידי: **"את תביעת הגירושין שלה הגישה התובעת בבית הדין רק כשנה וחצי לאחר מכן – ביום ט"ו באייר תשע"ז (11.5.7)!"** (סימן הקריאה במקור, ההדגשות במקור).¹⁴⁰ בית הדין אף מפגין תפיסה שלפיה אישה נפגעת אלימות עוזבת באופן מיידי את הפוגע, ואם לא כן, היא כנראה השלימה עם האלימות: **"לא הוכח כי התובעת חיה בצל פחד ואלימות...הראיה: הנתבעת המשיכה לגור עימו תחת קורת גג שנה וחצי לאחר סיום הטיפול בתחנה לאלימות במשפחה..."** (ההדגשות במקור).¹⁴¹ ובהמשך: **אם קיימת מסוכנות מדוע המשיכה התובעת לגור עם הנתבע תחת קורת גג אחת עוד שנתיים ימים?"**¹⁴² בית הדין מציב משוואה

¹³⁶ שם, עמ' 2

¹³⁷ שם, בעמ' 8

¹³⁸ שם, בעמ' 17; יוער כי נפסק בסופו של יום שהאיש חייב לתת גט, ואולם על סמך עילות אחרות שאינן אלימות פיזית.

¹³⁹ שם, בעמ' 7

¹⁴⁰ שם, שם

¹⁴¹ שם, בעמ' 8

¹⁴² שם, בעמ' 9; פסק דין נוסף שבו בית הדין תמה מדוע האישה לא התלוננה במשטרה על אף טענותיה על אלימות מצד בעלה: תיק

896836/2 לעיל ה"ש 61

ברורה: כאשר אישה נמצאת במצבי סיכון מצד בעלה - היא עוזבת אותו, ואם לא, כך עולה מהנרטיב של בית הדין, סיפור האלימות אינו קוהרנטי להשקפתו.¹⁴³ נעיר כי בנקודה זו קשה שלא לשים לב לחוסר ההלימה עם השיח אודות האישה המטפלת שראינו בפרק הקודם. מצד אחד, נתקלנו בהרכבים שהניחו כי אחריותה של האישה והציפייה ממנה היא להישאר במסגרת המשפחתית האלימה ולפעול לתיקון המצב, ואילו כאן, אותו הרכב דיינים בדיוק מצפה ממנה לעזוב מיידית את הבית על מנת שסיפור האלימות ייתפס כקוהרנטי. הציפיות הסותרות בהחלט מבלבלות ולא עקביות.

יש לומר כי הציפיה מהנפגעת לעזוב את הבעל המתעלל באופן מיידי רווחה על ידי מערכת אכיפת החוק האזרחית והרווחה בעבר.¹⁴⁴ בשנות-80 תיארה Walker את הדינמיקה של מעגל האלימות ואת תסמונת האישה המוכה והציגה את ההיגיון שבבחירת האישה שלא לעזוב בניגוד למצופה ממנה.¹⁴⁵ Walker ניסחה שלושה שלבים שמייצגים את תסמונת האישה המוכה מתח מוגבר והתעללות מתונה מצד הבעל, שלב חריף שבו יש התפרצויות זעם ואלימות בלתי נשלטת והשלב האחרון – הסליחה וההתפייסות שבמסגרתו משתכנעת האישה שהאלימות לא תחזור עוד.¹⁴⁶ הסבר נוסף לבחירה של נשים לא לעזוב הוא המציאות החברתית והכלכלית: העדר משאבים למקום מגורים חלופי, ובנוסף תפיסה חברתית שלפיה מוטלת על האישה האחריות לתיקון.¹⁴⁷ מודל זה חילחל בעשורים האחרונים במידת מה לגורמי האכיפה המדינתיים כך שהמשפט "למה היא לא עזבה?" כמעט ולא נאמר באופן מפורש על ידי שופטים שמקרה של אלימות במשפחה מגיע לפתחם.¹⁴⁸ ואולם כפי שראינו, הנחת יסוד זו עדיין נשמעת ואף יש לה השלכות משפטיות בבית הדין הרבני.

הנחה נרטיבית אודות התנהגותה ה"נכונה" של אישה נפגעת אלימות באה לידי ביטוי בפסק דין שניתן בשנת 2018 בבית הדין בתל אביב (הדיינים הרב ישראל שחור, הרב יצחק מרוה והרב שמעון לביא).¹⁴⁹ במקרה זה, בית הדין מציין שבתחילה קיבל את גרסת האישה שטענה ל"מעשי אלימות קשים ביותר" והציגה תמונות המראות חבלות קשות בפניה.¹⁵⁰ בשלב זה עמדת הבעל בפני בית הדין היתה שהאישה אכן נפגעה אך "היא זו שהשתוללה ותוך כך פגעה בעצמה או שנפגעה כתוצאה מנסיונו להגן על עצמו".¹⁵¹ בית הדין קבע כי גרסת האישה מקובלת עליו ומכאן תביעת הגירושין התקבלה וניתן חיוב לגט. ואולם בהמשך, במסגרת פסק דין נוסף שניתן בתיק, דן בית הדין בתביעת הכתובה של האישה, וכאן שינה הבעל את גרסתו. כעת טען כי האישה כלל לא נפגעה וכי התמונות שהציגה האישה בבית הדין צולמו לאחר שהיא ביימה פציעות ואיפורה את עצמה. בנוסף, ביסס הבעל את הכחשתו למעשי האלימות על שתי עובדות והנחות: האחת, באותו ערב שבו טענה האישה כי נפגעה ממנו היא השתתפה באירוע משפחתי, ומכאן לא יתכן שהתרחש אירוע אלימות כי לא מצופה

¹⁴³ מה גם שלנוכח מה שראינו לעיל, הציפיות מהאישה לא קוהרנטיות והיא נמצאת במילכוד: אם היא מבקשת לעזוב – יתכן שתינזף על כך שלא נשארה לטפל בבעל, ואם בחרה שלא לעזוב – היא תישאל מדוע לא עזבה וסיפור האלימות נתפס כלא אמין.
¹⁴⁴ במידה מסוימת חלק מהקונספציות וההנחות המוטעות לגבי נפגעות אלימות במשפחה קיימות במערכת המשפט האזרחי, אם כי באופן פחות מפורש מהדרך שבה הדברים באים לידי ביטוי בבתי הדין הרבניים. ראו למשל במחקר איכותני שנעשה לאחרונה בקרב נשים נפגעות אלימות במשפחה באוסטרליה: Douglas, לעיל ה"ש 27

¹⁴⁵ Walker, לעיל ה"ש 27; ראו גם: Michael A. Buda; Teresa L. Butler, *The Battered Wife Syndrome: A Backdoor Assault on domestic violence* 23 J. Fam. L. 359 (1984-1985)

עמנואל גרוס "האישה המוכה - האם לא הגיעה העת כי המשפט הפלילי יגן עליה?" הפרקליט מד(א) 102 (1998); ראו באשר לציפייה הליברלית מנשים לבחור לעזוב את הפוגע: בילסקי לעיל ה"ש 24 Walker¹⁴⁶ שם, בעמ' 370.

¹⁴⁷ Andrus, לעיל ה"ש 27 בעמ' 55; ראו למשל על מאפייני התנהגותי של נפגעת אלימות שמהססת לפני תלונה במטרה: ליאורה בילסקי "אלימות האלם: ההליך המשפטי בין חלוקה לקול" עיוני משפט 23(2) 421 (2000);

ראוי לציין שההלכה מעניקה לעיתים משמעות בעלת השלכות שונות למסקנה שלפיה האישה "השלימה" עם האלימות מצד בעלה. הרעיון של "סברה וקיבלה" הוא מעבר לגבולות הניתוח של מאמר זה אך יובהר כי המסקנה העובדתית או החזקה שהאישה השלימה עם האלימות משום שלא עזבה את הבית היא בחירה נרטיבית. ראו לעניין "סברה וקיבלה" בהקשר של אלימות במשפחה: אגרות משה, אבן העזר, חלק א סימן פ; וראו: תיק 896836/2 לעיל ה"ש 61

¹⁴⁹ תיק רבני (ת"א) 1095881/7 (18.10.2018). פסק הדין נמצא בידי הכותבות, הגם שלא פורסם. תקציר של פסק הדין פורסם בהדין והדיין 50 (2018).

¹⁵⁰ תיק 1095881/7, שם בעמ' 1

¹⁵¹ שם

שאישה תשתתף באירוע לאחר שספגה אלימות. והשנייה, העובדה שתשעה ימים לאחר אירוע האלימות הנוטען האישה הצטרפה אליו לטיול בחו"ל, מה שמפריך לשיטת הבעל את קיומה של האלימות. בית הדין לא תמה על שינוי הגרסה של האיש שבתחילה הודה שהאישה נפגעה אלא טען שמקור הפגיעה אינה באלימות מצידו ואילו בשלב זה הכחיש לחלוטין את קיומה של פגיעה. גרסת האיש הכבושה והפרשנות שלו לגבי התנהלות האישה לאחר הפגיעה הובילה להטלת ספק בטענות האישה ולנוכח מסקנה זאת בית הדין הפחית באופן משמעותי את סכום הכתובה שעל הבעל לשלם לאישתו. מדובר בדוגמה מובהקת של אי צדק הרמנויטי. הדיינים לא זיהו את הדינמיקה של נשים נפגעות אלימות, הדמיון שלהם ככל הנראה מתאר אישה נפגעת אלימות כמי שלא תשתתף באירועים חברתיים ואולי תדיר עצמה מהציבור, בין כדי להסתיר את היותה אישה נפגעת אלימות ובין משום שאישה כזו בוודאי חיה מחוץ לספירה הציבורית ושקועה בדכדוך. בנוסף לכך, בית הדין סבור שהעובדה שהאישה הצטרפה לבעלה לחופשה מבטלת את ההיתכנות של אירוע אלימות, שכן אישה שנפגעה מאלימות, לתפיסתם, תעזוב את בעלה ולא תבלה איתו שכן בלויים מאפיינים זוגיות מאושרת ונורמטיבית, על פי תפיסה זו. הדיינים מתקשים לראות באופן מורכב יותר את הדימוי של האישה נפגעת האלימות, שקשת של התנהגויות עשויות לאפיין אותה, ומצד שני, להבחין שדווקא הדינמיקה הנוקשה של חיים בצל האלימות דוחקת אותה אליהם. למשל: יתכן שהאישה הצטרפה לחופשה עם בעלה לנוכח דינמיקה שמאפיינת מערכת יחסים אלימה שבמסגרתה הבעל מבקש "לפצות" אותה על האלימות. אפשרות נוספת היא שהאישה חיה במציאות של חוסר ברירה אל מול דרישתו של הבעל בארגון החופשה המשותפת והיא עלולה לסכן את חייה אם לא תיעתר. הידע הפסיכולוגי, קרימינולוגי וסוציולוגי אודות הדינמיקה של אלימות במשפחה, עדיין אינו מנת חלקם של הרכבי הדיינים שסקרנו כאן. אף שהידע התחיל להתגבש אודות לפעילותן של תנועות הנשים בעשרות השנים האחרונות¹⁵² הוא עדיין רחוק מלחדור את התודעה של הרכבי בתי הדין הרבניים שהוזכרו. התוצאה היא שהדרך שבה מובנה ומפורש הידע מקשה על נשים להוכיח אירועי אלימות ולהשיג את זכויותיהן על פי הדין הדתי שבאופן עקרוני מכיר בעוולה של אלימות במשפחה.

3. אי צדק עדותי בבית הדין הרבני

אי צדק עדותי, כאמור, נוצר במקום שבו מיוחסת אמינות נמוכה לדובר/ת על סמך סטריאוטיפים אודות קבוצת הייחוס שלו או שלה. נתחיל עם הבהרה מושגית: הניתוח של אי צדק עדותי שאותו מניחה פריקר מתרחש בקונטקסט של סדר יום ליברלי שמבוסס, לפחות מבחינת האתוס, על שוויון והעדר הפליה על רקע מגדר, גזע או מעמד, ומושג אי הצדק העדותי מאיר את ההשפעה של כוח הזהות שהוא "בלתי רשמי" על תפיסת האמינות והידע. בבתי הדין הרבניים, מעבר לממד הסמוי, קיים רובד גלוי של הפליה על בסיס מגדרי, כאשר נשים לא היו והן עד היום אינן שותפות בפיתוח הידע ההלכתי של דיני "אבן העזר" והן לא מכהנות בדרג השיפוטי בבית הדין.¹⁵³ אך העיקר לענייננו הוא שעדות נשים נחשבת בהלכה באופן אפריורי קטגוריה נפרדת ששייכת לקבוצות נוספות של עדויות בלתי קבילות,¹⁵⁴ ויש שהטעימו את העדר הקבילות על יסוד אי מהימנות

¹⁵² Walker, לעיל ה"ש 27

¹⁵³ בסעיף 7(ג) לחוק שיווי זכויות האישה, תשי"א – 1951 מאפשר המחוקק את ההפליה המגדרית במינוי הדיינים לבתי הדין הרבניים. יצוין כי מינוי נשים כדייניות בבית הדין הרבני אינו עומד על הפרק, ובית המשפט העליון אף הצדיק מציאות זו במסגרת אוביטר בבג"צ 8756/07 עמותת מבוי סתום נ' הועדה למינוי דיינים (פורסם בנבו, 3.6.08). "בתי הדין הרבניים הם גופים הלכתיים גרידא, ומשזוהי דרישה הלכתית, לא יכולה להישמע כל טענה נגד מינוי דיינים גברים בלבד". ראוי לציין לשם ההשוואה שלבתי הדין השרעיים בישראל מונתה כבר בשנת 2017 קאדית, ובנוסף, במסגרת בג"ץ 3856/11 פלונית נ' בית הדין השרעי לערעורים (פורסם בנבו, 27.6.2013) בית המשפט העליון קבע כי לנוכח עקרון השוויון על בית הדין השרעי למנות אישה כבוררת במסגרת סכסוכי גירושין. ראו בהקשר זה: **איאד זחאלקה**, "מינוי אישה בוררת בתובענות הפרדה וגירושין בבתי הדין השרעיים: בין הדין השרעי למשפט הישראלי" **משפחה במשפט** ח 29 (2016-2017). וכן: Tanya Zion-Waldoks, Ronit Irshai and Bana Shoughry, "The first female Qadi in Israel's Shari'a (Muslim) Courts – Nomos and Narrative", **Shofar** 38.2 (2020), pp. 229-262

¹⁵⁴ משנה סנהדרין, פרק א'

מהותנית וקבועה שמאפינת נשים.¹⁵⁵ המשמעות המעשית של אי קבילות עדות של נשים רוככה במידה מסוימת בכל הקשור לעדות נסיבתית, כלומר עדות שמטרתה לספק תשתית עובדתית למקרה שבו עוסקת ערכאה שיפוטית (בניגוד לעדות מקיימת, כמו למשל עדות קידושין),¹⁵⁶ ובתי הדין לא נמנעים באופן גורף משמיעת עדויות של נשים.¹⁵⁷ יחד עם זאת, אין ספק שהקטגוריזציה של עדות נשים שהובחנה ונחשבה כסטיית תקן בדיני עדות, מחזקת את הסטריאוטיפים לגבי מהימנות נשים כקבוצה. מטעם זה, הרובד הגלוי של החשדנות בעדות נשים בבתי הדין בוודאי משתלב ומאפשר לנתח את הדרך שבה דיינים תופסים סיפורים של נשים דרך ההמשגה של פריקר על אי צדק עדותי.

נעיר כי הניתוח לא יתמקד ב"עדות" במשמעותה הצרה על פי הכללים ההלכתיים הפורמליים אלא בהקשר הרחב הנרטיבי של השמעת סיפור וקול שמבקשת האישה להעביר לשומעים בבית הדין. במילים אחרות: הניתוח יתייחס למשמעות העמוקה של הטלת אי אמון בעדות, מתוך הנחה שהסיפור שמתקבל על ידי המאזין מאשר את היותה של הדוברת סובייקט מעצם הענקת משמעות ואמון בסיפור שלה.¹⁵⁸ יסוד זה מתערער לנוכח תפיסה קבועה ושיטתית שלפיה מיוחס פגם באמינות לדבריהן של נשים.

3.1 אלימות במשפחה ואי צדק עדותי בבית הדין הרבני

המקרה של אלימות במשפחה בהיבט הראייתי מושתת פעמים רבות על מהימנותם של בעלי הדין¹⁵⁹ מאחר שזירת ההתרחשות היא המרחב הביתי, ללא עדויות חיצוניות ועם ראיות מעטות.¹⁶⁰ היבט זה מעצים את פוטנציאל הפגיעה בצדק האפיסטמי ובכבודה של הנפגעת כנשאת של ידע וסיפור חיים, שכן אם הערכאה השיפוטית לא תאמין לסיפור שהיא מציגה, מציאות החיים שלה מוכחשת למעשה על ידי נציגי הקולקטיב החברתי.¹⁶¹

אפשטיין וגודמן עסקו בשאלה מדוע שופטים לא מאמינים לנפגעות אלימות במשפחה, והטעימו שאחד ההסברים נעוץ בחשדות נגדה כלא אמינה בשל סטריאוטיפים אודות מתלוננות על אלימות שמוטמעים בידע הקולקטיבי.¹⁶² למשל: השופטים עלולים להיות שבויים בסטריאוטיפ שהאישה מספרת סיפור על אלימות משום שהיא רוצה להשיג משמורת על הילדים או קצבאות מרשויות הרווחה¹⁶³ או שהיא מונעת מתחושות לא אובייקטיביות ומבולבלות.

באשר להערכת איכותן של עדויות נשים שנשמעו בפני בית הדין נביא כדוגמה פסק דין בתיק שנידון בבית הדין בפתח תקווה שהוזכר לעיל (הדיינים הרב יגאל לרר, הרב אריאל ינאי והרב בן ציון הכהן רבין).¹⁶⁴ שם עתרה

¹⁵⁵ שמשון אטינגר "אשה כעד בדיני ממונות במשפט העברי" **דיני ישראל** כ-כא 241 (תשס"א); אורית מלכה "עדות אישה ועדות עד אחד" **דיני ישראל** לג 227 (תש"ף); סוגיית הנאמנות בהלכה שבוחנת היכן ובאילו תנאים קיימת מהימנות לסיפור של בעל הדין מורכבת יותר מהלכות עדות הפורמליסטיות.

¹⁵⁶ ראו: Emanuel B. Quint, *A Restatement of Rabbinic Civil Law* 4-17 (1993); ¹⁵⁷ בעיקר כאשר מדובר בעדויות של בעלות מקצוע כמו פסיכולוגיות או עובדות סוציאליות, ראו למשל: תיק רבני 256526/13 (נתניה) (13.12.2018)

¹⁵⁸ Patrick Hanafin, *Voicing Embodiment, Relating Difference: Towards a Relational Legal Subjectivity*, *Australian Feminist Law Journal*, 29: 1 (2008)

¹⁵⁹ השו למאפיינים הראייתיים הדומים שעולים במשפט הפלילי בדיונים על עבירות מין: Ruthy Lowenstein Lazar, *Epistemic Twilight Zone Of Sexual Consent*, *Southern California Interdisciplinary Law Journal* (in press); Deborah Tuerkheimer, *Incredible Women: Sexual Violence and the Credibility Discount*, *University of Pennsylvania Law Review* 166 (1) 1 (2017)

¹⁶⁰ האתגר הראייתי העסיק את הרמ"א שדן אמנם בשאלה מי מבני הזוג הגורם לאלימות וקבע באבן העזר, קנד, ג: "ומושיבין ביניהן [נשים] אחרות לראות בשל מי הרעה הזאת".

¹⁶¹ ראו ניתוח פוקויני באשר להבחנה בין האלימות בבית שהיא קדם-מודרנית לעומת הטיפול של הממסד שמהותו פרקטיקות דיסציפלינריות: Andrea C. Westlund, *Pre-Modern and Modern Power: Foucault and the Case of Domestic Violence*, *Signs* 24: 4 1045 (Summer 1999)

¹⁶² Epstein & Goodman, לעיל ה"ש 133; ראו גם: Katharine Jenkins, *Rape myths and domestic abuse myths as hermeneutical injustices*, *Journal of Applied Philosophy* 34 (2) 191 (2017)

¹⁶³ Jenkins, שם, בעמ' 425
¹⁶⁴ תיק 1125041/2 (פ"ת) לעיל ה"ש 135

אישה לגירושין מבעלה על רקע אלימות כלפיה. נצטט את עדותה של אחות התובעת שהובאה בפסק הדין (ככל הנראה היו מספר עדויות, ואולם בפסק הדין צוינה עדות זו בלבד):

“הוא [הבעל] **הסתובב בצורה מאוד מזלזלת בבית [...]** בא ונעמד מעל אחותי [=התובעת] **הסתכל עליה בעיניים, העיניים שלה הפכו להיות שחורות כמו שתי תהומות של שחור: “מי את בכלל? מי את חושבת שאת? עכשיו את מפחדת ממני!”** (בוכה) **נורא קשה לראות את זה, אני מצטערת, הרגשתי באותו רגע מאוד מאוימת**”¹⁶⁵.

במסגרת ההנמקה לדחיית הטענה כי התגבשה עילת האלימות התייחס בית הדין לעדויות של אחות התובעת וקרובות משפחה נוספות - כולן נשים - וקבע כי: “**העדויות שנשמעו בתיק ושהובאו לעיל – אין להן משקל ראייתי כלשהו. מדובר לכל היותר בהרגשות סובייקטיביות של קרובות משפחה המתארות מתחים שהיו בבית כשהבעל היה נוכח ואת הרגשת הפחד שהן חשו במחיצתו**”¹⁶⁶. יש להדגיש שבית הדין לא קבע שעדותן של הקרובות פסולה משום שהן נשים או משום שהן קרובות. גם אם זו הסיבה שהעדויות נדחו הרי שבית הדין לא ציין זאת מפורשות. ואולם הבחירה הנרטיבית של בית הדין היא לייחס לעדות את צמד המילים “הרגשות סובייקטיביות” וכן “הרגשת הפחד שהן חשו”, וזאת על אף שהעדות כוללת ציטוטים עובדתיים של משפטים מאיימים שנאמרו על ידי הבעל ולו לכאורה. התיאור של העדות כולל שני תיאורים סטריאוטיפיים שיוחסו באופן מסורתי לנשים: הזיהוי עם הרגש, בניגוד לשכל, וכן הזיהוי עם הסובייקטיבי: הלא קבוע, השרירותי, בניגוד לאובייקטיבי, הרציונלי והשיטתי, תכונות שסטריאוטיפית מיוחסות לגברים.¹⁶⁷ אמנם הדוגמה לא התייחסה ישירות לעדותה וסיפורה של הנפגעת עצמה, אלא לעדויות שתמכו בה, אך היא מדגישה נרטיב של שעולה מהתייחסות בית הדין באשר לעדויות של נשים ולא צדק שעלול להיגרם להן באופן שיטתי.¹⁶⁸

3.2 מיתוס האישה המעלילה וחזקת “תלונות שווא”

הרעיון שנשים משקרות באופן שיטתי בטענותיהן על אלימות שספגו על ידי בן זוג הוא עתיק יומין. המיתוס מורכב משני יסודות: ייחוס סטריאוטיפי חברתי של מהימנות נמוכה לסיפור שאישה מספרת, בהמשגתה של פריקר: “אי צדק עדותי”, בד בבד עם תפיסות קמאיות ודמוניות של נשים כנקמניות וערמומיות.¹⁶⁹ המיתוס שמושרש עמוק בתרבות לבש צורה בעשרות השנים האחרונות בדמות יצירת הד ציבורי במקומות מסוימים שלפיו קיימת תופעה רווחת של נשים שמגישות תלונות שווא כנגד בני זוג בהליכי גירושין וכנגד גברים בכלל, כפי שיתואר ויפורט להלן.

העיסוק ברעיון של “תלונות שווא” מתעורר בבתי הדין הרבניים בעיקר כטענת הגנה של הבעל במסגרת תביעות גירושין שבה נטענה עילה של אלימות פיזית או במהלך תביעה לפירעון כתובה של האישה, ולעיתים בתביעות של הבעל ל”דמי שימוש” בדירת המגורים לאחר שהורחק מביתו באמצעות צו הגנה.

¹⁶⁵ שם, בעמ' 9

¹⁶⁶ שם, בעמ' 17

¹⁶⁷ באשר להטמעת הסטריאוטיפים אודות רגישותן וקלות דעתן של נשים ראו: אורית קמיר **פמיניזם, זכויות ומשפט** 92 (2002)

¹⁶⁸ יש לציין שקיימים גם פסקי דין שבהם בית הדין לא מערער על גרסתה ואמינותה של האישה. יחד עם זאת בתיקים הללו זיהינו יסוד שחוזר על עצמו – הבעל הפגין התנהלות אלימה או כוחנית בבית הדין הרבני מול עיניהם של הדיינים. ראו למשל: תיק רבני (אריאל) 1261259/5 (2.3.2022); תיק רבני (ת”א) 105620/2 (פורסם בנבו, 10.4.2016); או לחילופין: הבעל ריצה במועד התנהלות ההליך עונש מאסר פלילי על התנהלות אלימה או ניסיון לרצח אישתו: תיק רבני (צפת) 1120097/1 (7.8.2017); תיק רבני (טבריה) 942965/1 (19.2.2015); תיק רבני (אשקלון) 963910 (17.3.2021)

¹⁶⁹ נגבי, לעיל ה”ש 24 בעמ' 179-177; ראו גם אודות האבטיפוס במסורת היהודית של מיתוס המעלילה – סיפור יוסף ואשת פוטיפר: יהודה פרומן ורונית עיר-שי “חזקת הכשרות או חזקת העלילה? עיוורון נרטיבי בפסקי הדין בפרשת אבינר” **מעשי משפט** יג 357 (2022)

במספר פסקי דין רבניים נקבע כי התוצאה המשפטית של מסגרת עובדתית שלפיה האישה הגישה תלונת שווא למשטרה נגד בעלה היא הפסד סכום הכתובה, כאשר הנימוק העיקרי הוא שעברה על "דת יהודית".¹⁷⁰ אכן סנקציה כלכלית שמוטלת על אישה שביקשה לפגוע בבעלה על ידי תלונה כוזבת במזיד עשויה להיתפס כמוצדקת באופן אינטואיטיבי. אלא שכובד משקלו של מיתוס "האישה המעלילה" בקרב חלק מהרכבי הדיינים מרחיב את הגבולות הראייתיים והמהותיים של רעיון קיומן של תלונות שווא וגובה מחיר כבד מנשים נפגעות אלימות. שני מאפיינים מרכזיים הרחיבו את רעיון תלונות שווא בחלק ניכר מפסיקת הרכבי בית הדין הרבני: א. הפעלת מעין חזקה משפטית שלפיה כל תלונה על אלימות היא תלונת שווא אלא אם הוכח אחרת. ובפועל נטל ההוכחה להפרכת החזקה מושת על האישה המתלוננת. ב. שימוש ברטוריקה דמונית כלפי האישה המתלוננת על אלימות במשפחה. שני המאפיינים הללו שיפורטו להלן מצביעים על מיתוס האישה המעלילה המשוקע בכתבתם של דיינים מסויימים ומניח אפרוירית את אי אמינותה של האישה ובפרט של הסיפור שהיא מספרת, כמו גם את הדימויים אודות ערמומיותה ונקמותה.

חזקת תלונת השווא

במספר פסקי דין עולה כי אף כאשר אין כל הוכחה פוזיטיבית שהאישה העלילה על בעלה, נקודת המוצא היא שהתלונה שהאישה הגישה למשטרה היא תלונת שווא בכל מקרה שבו הפרקליטות או המשטרה החליטו שלא להגיש כתב אישום נגד הבעל (אף אם העילה היא העדר ראיות מספקות). במקרים אלה מסתפקים בתי הדין בעובדה שלא הוגש כתב אישום (לעיתים בעילה של העדר תשתית ראיית מספקת) ומבלי לבחון את העובדות קובעים כי מדובר בתלונה כוזבת. בית הדין בתל אביב אף פסק באופן ישיר שכאשר אישה מגישה תלונה למשטרה, נטל הראייה להוכיח שלא מדובר בתלונה כוזבת במסגרת תביעותיה בבית הדין רובץ לפתחה.¹⁷¹

במקרים מרחיקי לכת בתי הדין פסקו כי האישה העלילה על האיש, אף כאשר קיימות ראיות מוצקות להתנהלותו האלימה של האיש, ולכל הפחות ראשית ראייה. כך, בפסק דין שניתן בבית הדין בטבריה (הדיינים הרב חיים בזק, הרב ינון בוארון והרב שלמה שושן) בשנת 2019 נידונה תביעת כתובה של אישה שבעלה מעכב את הגט עד שתתקבל החלטה לגבי חיוב הכתובה.¹⁷² בפסק הדין עלו מספר ראיות על כך שהבעל הפעיל אלימות פיזית כלפי אישתו וכן איים לפגוע בה. כך למשל שלח לה מכתב עם תמונה של חבל תליה, הוצגה הקלטה שבה הוא אומר: "אני רוצה להיפטר ממך... שתיפטר, שתקבלי איזה משהו... זה מה שאני מחכה בכיליון עיניים, אני מחכה שתמותי...", וכן שירותי הרווחה ציינו בתסקיר כי הבעל הפעיל אלימות נפשית וכלכלית כלפי האישה.¹⁷³ חלק הארי של הדיון נסב על סוגיית האשם בגירושין, לרבות זיהויו של בעל הדין שיזם את הגירושין לצורך הקביעה האם מוטלת על הבעל החובה לשלם את דמי הכתובה. כן צוין כי האישה הגישה תלונה למשטרה כנגד האיש והוא הורחק מהבית, אך בשלב מסוים האישה ביטלה את התלונה לנוכח הוראת הרב שלה שהורה לה לנסות ולהרגיע את הרוחות ולנסות "שלום בית".¹⁷⁴ אחד הצירים שסביבו הניעו הדיינים את הדיון היא מוטיב קיומה של "תלונת השווא". כל הדיינים, הן דעת המיעוט (הרב ינון בוארון) והן דעת הרוב (הרב חיים בזק שאליו הצטרף הרב שלמה שושן) מניחים אפרוירית כי קיים סיכוי שמדובר ב"תלונת שווא"

¹⁷⁰ למשל: תיק רבני (גדול) 812600/1 (נבו, 2.8.2010); תיק רבני (חיפה) 1035924 (נבו, 18.1.2018) תיק רבני (ת"א) 1283760 (נבו, 3.5.2021); ראו גם: תיק רבני (אריאל) 990046 (נבו, 5.6.2017) שם עולה שאף אישה האומרת לבעלה כי תגיש נגדו תלונה תאבד את כתובתה). ראו גם: תיק רבני (י-ם) 965591/10 (15.12.22) שם נשללת זכותה של אישה לכתובה לאחר שהיתה נשואה לאדם שהורשע פעמיים במעשים מגונים כלפי קטינים, ואולם בית הדין פסק שהגישה נגדו "תלונת שווא", אף שאין לכך הוכחות פוזיטיביות

¹⁷¹ תיק רבני (ת"א) 1067544/1 בעמ' 8 (נבו 29.5.2017): "מכלל האמור עולה שאישה המגישה תלונה בגין אלימות ולא הוכח שהבעל הוא הגורם הפסידה כתובה ומזונות"

¹⁷² טקטיקה מצויה שמטרתה לעכב את הגט במקרה שהפסיקה בסופו של יום לא רצויה על ידי האישה. תיק רבני (טבריה) 1097696/9 (21.2.19)

¹⁷³ פרט זה הוצג רק בפסק הדין שניתן בערעור של בית הדין הגדול: תיק רבני (גדול) 1153437/10 (14.6.2020)

¹⁷⁴ תיק 1097696/9 לעיל ה"ש 172 בעמ' 1; מוזכר בפירוט בפסק הדין של בית הדין הגדול, שם

חרף הראיות שהוצגו (המכתב עם חבל התלייה והקלטת איומי הבעל). הרב בוארון בסופו של יום פסק כי לא הוגשה תלונת שווא, ואילו דעת הרוב (הרב חיים בזק שאליו הצטרף הרב שלמה שושן) קבעו קביעה עובדתית שלפיה האישה הגישה תלונה כוזבת נגד בעלה, ועל כן, בין היתר, היא לא זכאית לכתובה: "חברי [דעת המיעוט] מציג את האישה כנרדפת... אך לדעתי פני הדברים אינם כה ברורים... אמנם האישה מציגה תחושה של נרדפות... אך הבעל טען כנגדה כי הוא זה שסבל מהתנהגותה... וכי כל התלונות שהגישה נגדו היו תלונות שווא".¹⁷⁵ המסקנה של פסק הדין היא שהאישה מורדת, משום שיזמה גירושין והגישה תלונת שווא: "ניתן לקבוע שתביעת הגירושין נובעת ממרידת האישה ואין לחייב את הבעל בתוספת כתובה".¹⁷⁶ נציין כי בפסק דין ארוך ומנומק של בית הדין הגדול (הדיינים מיכאל עמוס, הרב שלמה שפירא, הרב אברהם שינדלר) התהפכה פסיקת בית הדין בטבריה, ובמסגרתו בית הדין הגדול מתח ביקורת על הנרטיב של בית הדין האזורי ועל הסקת המסקנות שלו: "לשלושת דייני הרכב [של בית הדין האזורי בטבריה] לא היה ספק שהבעל נהג בעבר באלימות כלפי האישה... מנגד נתן בית הדין אמון מופרז בדברי הבעל... שהיו תלונות שווא".¹⁷⁷

לסיכום נשים שמגישות תלונות נגד אלימות במשפחה עלולות למצוא את עצמן כאשר האצבע המאשימה מופנית כלפיהן, וזאת אפילו כשאין כל ראיה שעומדת כנגדן. ויותר מכך: אף במקרים שבהם קיימת תשתית ראייתית על התנהלות אלימה של בן זוגן, גם במקרה כזה בית הדין הרבני עלול לא רק לא להאמין לטענות שלהן, אלא גם להטיל עליהן אשמה של טוויית עליה, ולקביעה זו יהיו השלכות כלכליות. הטעם לכך נעוץ בין היתר בפיתוחה של חזקת תלונת שווא בבתי הדין שמשיטה נטל ראייתי כבד על אישה שמתלוננת למשטרה על אלימות ונובעת מתפיסת מהימנות מעוררת מלכתחילה כלפי נשים.

3.3. רטוריקה מכלילה ודמונית

הבחירה הרטורית של חלק מהדיינים במסגרת הדיונים על טענות לאלימות שמעלה האישה היא לסווג נשים בהליכי גירושין כקבוצה שמועדת להגיש תלונות סרק ולעיתים לייחס בהקשר זה דימויים דמוניים לאישה שעומדת בפניהם. דוגמה לשימוש ברטוריקה שממצבת את הקורבן כנאשמת ניתן לראות בדעת הרוב בפסק דין שניתן בבית הדין הרבני בנתניה בשנת 2021 שהוזכר לעיל.¹⁷⁸ דוגמה נוספת היא פסק דין שניתן על ידי אותו הרכב בחודש מרץ 2022.¹⁷⁹ את דעת המיעוט שמופיעה בראשית פסק הדין כתב הרב רפפורט ומסקנתו היא שיש לחייב את האיש לתת לאישתו גט ואף לשקול להשית עליו צווי הגבלה בהמשך, בניגוד לדעת הרוב. על פי המסכת העובדתית שהוא מציג, מדובר בתביעת גירושין של אישה כנגד בעל שנשט אותה לפני כחמש שנים ונסע לחו"ל בלי שעידכן אותה מראש, ומאז הוא לא שב. האישה עתרה לבית הדין לקבל גט מהבעל, וזאת כאשר אפשרויות הפעולה של בית הדין מוגבלות כמעט לחלוטין משום שהבעל נמצא במקום שבו לערכאה הישראלית אין סמכות שיפוט. הרב רפפורט מציין כי לפני הנטישה לחו"ל, התרחש אירוע אלימות אחד מצד הבעל "לדברי האישה היה אירוע אלימות בודד באמצע הלילה בו הבעל היכה את האישה וגרם לה לסימנים, האישה צירפה תעודת שיחרור מבית החולים, המעידה על הסימנים".¹⁸⁰ בעקבות אירוע האלימות פנתה האישה לבית המשפט לענייני משפחה בבקשה למתן צו הגנה. הרב רפפורט מציין כי האישה טענה בבית המשפט לענייני משפחה שהיא חוששת שהתנהגות הבעל תחזור על עצמה, וכי הבעל הודה באירוע האלימות והצטער על כך אלא טען ש"היכה את האישה מתוך שינה". בית המשפט העניק צו הגנה כנגד הבעל והרחיק אותו מהבית וכן קבע הסדרי שהות עם הילדים, אלא שהבעל כמעט ולא קיים אותם בטרם עזב את הארץ. עוד

¹⁷⁵שם, בעמ' 36

¹⁷⁶שם, בעמ' 45

¹⁷⁷ תיק 1153437/10 לעיל הי"ש 173 בעמ' 21, 24

¹⁷⁸ תיק 1040764/11 לעיל הי"ש 76

¹⁷⁹ תיק רבני (נתניה) 1113837/2 (7.3.2022)

¹⁸⁰ שם בעמ' 1

מצוין כי חרף החלטת בית המשפט לענייני משפחה שפסק סכום מזונות ילדים שעל הבעל לשלם, הוא מעולם לא שילם את הסכום שנפסק למזונות ילדיו. בהמשך מפורטת ההתרחשות בבית הדין הרבני שממנה עולה שהבעל לא הופיע לדיונים, ורק בדיון השישי הצטרף לדיון באמצעות שיחת וידאו, אז טען שאין בכוונתו לחזור לארץ וכי הוא ייתן גט אך ורק בכפוף להסדר רכושי להנחת דעתו ולקיום ביקורים עם ילדיו (כזכור, הסדר רכושי והסדרי שהות נקבעו כבר בבית המשפט לענייני משפחה).¹⁸¹ כאמור, המסקנה של דעת המיעוט לאור התנהלות הבעל ודיון בפוסקים היא שיש לחייב את הבעל בגט וכי עליו לתת את הגט בשליחות ממקום מושבו.

תמונת המציאות ושיפוט המצב שמציירים הרב בוקשפן והרב אוריאל אליהו שונה לחלוטין. אמנם עובדה ברורה היא שהבעל נסע לחו"ל מבלי להודיע לאישה מראש ומאז הוא לא שב, אלא שלעמדת הרב בוקשפן **"האישה היא זו שהרחיקה אותו ומרדה בו...מה שאנו יודעים הוא שהאישה היא זו שהרחיקה את הבעל מהבית, ולדברי הבעל האישה היא זאת שהרימה עליו ידיים וכאשר התגונן היא הלכה להגיש נגדו צו הרחקה"**.¹⁸² הדיין משתמש בפועל "הרחיקה" ובכך מצייר את האישה כמי שביצעה פעילות פיזית של סילוק הבעל מהבית. וזאת כאשר פעולת האישה התמקדה בבקשה למתן צו הגנה מערכאה שיפוטית וזו החליטה כי על פי המסגרת העובדתית שהוצגה לה – הבקשה מוצדקת. ואולם בית הדין בוחר לייחס את הפעילות של ההרחקה, שמצטלצלת באוזן כפיזית ממש, לאישה. נוסף על כך, דעת הרוב כאן מאמצת טענה של הבעל שלא הוכחה, בוודאי שלא בבית המשפט לענייני משפחה, שלפיה האישה היא זו שפתחה באלימות. בית הדין מתעלם מההודאה של הבעל במעשה האלימות (אלא שטען שזה נעשה "מתוך שינה") וכן מדוח בית החולים שלפיו נמצאו סימנים על גופה של האישה המעידים על אלימות. כך הופך בית הדין בדעת הרוב את האישה העגונה והנטושה שהבעל אפילו לא מגיע לדיונים מולה, מנפגעת לנאשמת. שהרי היא "הרחיקה" את הבעל מביתו, והיא גם, לעמדת בית הדין שמאמץ את נרטיב הבעל שלא התקבל בערכאה הדיונית - פתחה באלימות. הרב אליהו שחבר לעמדת הרוב מציג את האישה כפעלתנית וערמומית **"האישה שציירה את עצמה בכשרון רב ככבשה תמימה ומסכנה המבקשת להשתחרר מבעל אליים... היא זו שבתחום רב פעלה לפירוק הבית, להרחקת בעלה מהבית ולניתוקו מילדיו"**.¹⁸³ התיאור של הרב אליהו את דמותה של האישה בוודאי אינו עולה בקנה אחד עם העובדות שהוצגו בראשית פסק הדין על ידי הרב רפפורט שקבע שמדובר בבעל שהודה במעשה אלימות שבגינם קיבלה האישה טיפול רפואי, ושבעקבותיו הורחק מהבית על ידי ערכאה שיפוטית. כן לא מובהר כיצד האשמה על ניתוק הילדים מאביהם עומדת לפתחה של האישה ולא מופנית כלפי האיש שעזב והתרחק מבני משפחתו, לא הופיע לדיונים ומסרב לגרש את אישתו. עוד קובע הרב אליהו כי האישה **"גורמת לו לחשש מלשוב לארץ שמא ייעצר"**, ובמילים אחרות: היא אשמה בעיגונה ובעובדה שהאיש לא חוזר לארץ שכן החשש שלו מהוצאת צו עיכוב יציאה מן הארץ מוצדק. אם כן, ניתן לצייר את מבנה דברי דעת הרוב במקרה זה כך: האישה התלוננה על אלימות (מוכחת במידת מה על ידי מסמך והודאת הבעל) ובית המשפט לענייני משפחה הוציא צו הגנה. ואולם לדעת הרוב בעצם הבקשה האישה פגעה באיש, מה שהצדיק את נטישתה והפקיע את זכותה לנקוט בצעד משפטי מינימלי של הגשת בקשה לעיכוב יציאה מן הארץ, על מנת להבטיח את הסיכוי שתקבל ממנו גט אם ישוב לישראל. המילים של הרב אליהו הופכות את האישה העגונה שבפניה אפשרויות פעולה מעטות להשיג את הגט – למי שאשמה בנסיבות המקרה. עצם הפנייה שלה לבית המשפט לקבלת צו הגנה מפני אלימות (שהוכחה במידת מה) – היא שמצדיקה את נטישתה ועיגונה. בכך מערער בית הדין הרבני לא רק על זכותה של אישה נפגעת אלימות, לפחות לכאורה, לגישה לערכאה משפטית מחשש שמא יבולע לה בערכאה הדתית, אלא אף מפגין תפיסה הלכתית צרה ומחמירה כלפי סוגיית העגונות. אף שאין

¹⁸¹ שם, בעמ' 3

¹⁸² שם, בעמ' 22

¹⁸³ שם, בעמ' 38-39

זה נושא המאמר קשה לנו להתעלם מכך שבית הדין מסרב לסייע לאישה שבעלה נטש אותה ושהכלים המשפטיים שבידיה להשגת גט ממילא דלים משום שהבעל בחר לעקור לחו"ל.

הביקורת על הנרטיב שמתגבש בפסק הדין של בית הדין האזורי בנתניה מתחזקת לנוכח פסק הדין שניתן בערעור בבית הדין הגדול ואשר פסק חיוב גט כנגד הבעל. דייני בית הדין הגדול (הרב י' זמיר, הרב א' שינדלר והרב מ' נהרי) שוללים את המסקנה והפרשנות של דעת הרוב בבית הדין האזורי: "המעין בחומר שהמציאה המערערת יראה התכתבויות של המערערת עם המשיב לאחר צאתו מן הארץ ובו היא מאפשרת ואף מפצירה בו לראות את הילדים באמצעות הוידאו והמשיב הוא זה שהתחמק. נכון שבמהלך הדיונים המערערת סירבה להגיע עם המשיב להסדרי שהות אולם לטעמה בגלל שיש צורך להסתייע בפסיכולוג והיא מוכנה לקיים הסדרי שהות בכפוף לכך וכפי שתסקירי שירותי הרווחה המליצו. (המערערת ציינה מהתסקירים הללו)... לא ברור מהיכן התברר לבית הדין כי המערערת גרמה ליציאתו מן הארץ... אדרבא מהעיון בכתב התביעה של המערערת וכן מתסקירי שירותי הרווחה ופרוטוקולים של בית משפט עולה בבירור שהמשיב ברח למקום בלתי ידוע בלי שיידע את יחידת הסיוע של בית המשפט והגורמים שמונו לטפל בהם בטיפול פרטני עקב האלימות וכן ללא שקיבל הסכמת המערערת, ועוד תגדל התימה שכן גם לדברי הדיין שכתב שהוא יידע אותה שיוצא לחו"ל לשבוע מדוע לא שב ארצה לאחר שבוע בעוד לא היה כלל צו עיכוב יציאה כנגדו ומי מנע ממנו לשוב אם הוא כל כך רצה לשוב לחיק אשתו".¹⁸⁴ בהמשך חשף בית הדין הגדול עובדה נוספת שלא היתה ידועה למי שקרא את פסק הדין האזורי: עיכוב היציאה נגד האיש ניתן בגין חוב לנושה אחר ולא בגין בקשה של האישה, חרף העובדה שבית הדין האזורי האשים אותה בהחלטה של הבעל שלא לחזור (האשמה מוזרה אף אם האישה היתה אחראית לבקשה שכן עיכוב היציאה מטרתו למנוע את עיגונה). אם כן, הדימוי שאותו הצמיד בית הדין האזורי בנתניה לאישה שלפיו "ציירה את עצמה בכשרון רב ככבשה תמימה ומסכנה" מתהפך ולא יכול שלא לגרור ביקורת על דייני דעת הרוב עצמם ולעורר תהייה על הבחירה הנרטיבית שלהם לצייר את האישה כמניפולטיבית ולהאשים אותה בעיגון עצמה ובפניות שלה למשטרה.

מאפיין נוסף שניתן לאתר בפסיקות של בתי הדין שעוסקים באלימות וב"תלונות שווא" היא קביעות שיטתיות וכוללניות כלפי נשים כמועדות להגיש תלונות שווא. בפסק דין שניתן בבית הדין בתל אביב בתל אביב (הדיינים הרב מאיר פרימן, הרב מאיר קאהן והרב יצחק רפפורט) בשנת 2017 בית הדין החליט באופן חריג ומיוזמתו וללא כל תביעה מצד האיש או האישה (ועל כן בניגוד לסמכותו) לדון בסוגיית הכתובה ומזונות האישה (לאחר שהאיש הגיש תביעת גירושין)¹⁸⁵. על פי העובדות המתוארות בפסק הדין, האישה הגישה במשטרה תלונה נגד בעלה בגין אלימות כלפיה וכן הגישה בקשה לצו הגנה לבית המשפט לענייני משפחה והאיש הורחק למשך תשעים יום מביתו ולאחר מכן לא חזר לבית הצדדים. מפסק הדין שניתן בערעור מתבררת לנו עובדה נוספת: בתסקיר רשויות הרווחה ילדיהם של בני הזוג העידו על אלימות האב כלפיהם.¹⁸⁶ בית הדין האזורי בוחר שלא להזכיר את קיומו של התסקיר במסגרת תיאור העובדות בפסק הדין ומסקנתו היא כי האישה מוגדרת "מורדת" משום שהגישה "תלונת שווא" נגד בעלה ומכאן שגרמה לו להתרחק ממנה, ועל כן נשללת ממנה הזכות למזונות ולכתובה. בית הדין פורש את משנתו שלפיה נשים עשויות להפיק רווחים רבים כתוצאה מהשגת תלונות סרק על אלימות:

אם מוגשת תלונה בלתימוצדקת, ההשלכות כלפי הבעל הנילון קשות מנשוא...מאיך גיסא, הרווחים הטקטיים של המלינה בהליכים המשפטיים באמצעות הגשת תלונת שווא ברורים: בקביעת המשמורת ...

¹⁸⁴ תיק רבני (גדול) 56 1323550/2 (8.2.23)

¹⁸⁵ תיק 1067544/1 לעיל הי"ש 171

¹⁸⁶ תיק רבני (גדול) 1129884/1 (נבו) 21.5.2018

בנוסף לאמור קיימת זיקה ישירה בין היקף הסדרי השהות לגובה המזונות המשולמים לאם".¹⁸⁷ בית הדין ממשיך וקובע כי בפני אישה שמגישה תלונת סרק עומדים סיכונים מזעריים: מבחינה אובייקטיבית הסיכונים שאותם נוטלת המלינה על עצמה הם מינימליים, וזאת גם לאחר ביטול סעיף 2.5 להנחיות פרקליטות המדינה...בסיכומו של דבר, לאחר הגשת תלונה מוצא הנילון את עצמו בתוך מציאות קפקאית ובלא אפשרות להתגוננות".¹⁸⁸

במסגרת זו בית הדין לא עוסק במקרה הספציפי הנידון בפניו אלא הוא מפנה את הזרקור לנשים כקבוצה ומתאר בפני הקוראים את הערכתו שלפיה נשים מועדות להגיש תלונות שווא משום שלא נגרם להן נזק מכך ולכן נרמז כי סביר שינקטו בצעד זה, לסברת בית הדין. עוד יש לומר כי בית הדין בוחר לצייר את המערכת המשפטית כולה כמגויסת לטובת האישה, בעוד האיש מוצא עצמו במצב "קפקאי" שדומה שאין מי שמגן עליו, מלבד בית הדין הרבני.¹⁸⁹ הצגה זו מתמיהה לנוכח מארג יחסי הכוחות הברורים בבתי הדין הרבניים – ההרכב המיגדרי ותלותה הנואשת של האישה בגט שייתן לה הבעל ברצונו.

אף הרכב מסוים של בית הדין האזורי בנתניה חזר בשנים האחרונות מספר פעמים על אמירות כוללניות לגבי השיטתיות לכאורה של הגשת תלונות שקריות בגין אלימות. כך בפסק דין שניתן בשנת 2021 נפסק כי אישה שהגישה 6-7 תלונות למשטרה וטענה שחשה מאוימת מצד בעלה כי "היא זו הגורמת במעשיה הנלוזים לחורבן התא המשפחתי...לפי מחקרים מישראל ומהעולם כולו עולה כי הרוב המוחלט של תלונות אישה כנגד בעלה טרום גירושין הינן תלונות שווא שנועדו להרוויח נקודות במאבק הגירושין והמשמורת".¹⁹⁰ בית הדין עומד על מספר מסקנות מכלילות באשר ל"תלונות השווא": הן מוגשות כ"רוב" "מוחלט", מדובר באופן מיוחד בתלונות "אישה כנגד בעלה" (לא הפוך) וכך מתרחש "בארץ ובעולם כולו" והמטרה היא השגת רווחים בהליך הגירושין. לא קיימים בישראל מחקרים אמפיריים המציגים נתון של "רוב מוחלט", ומכאן קשה להבין על מה מתבסס בית הדין.¹⁹¹ הכללה דומה עולה במסגרת תיק אחר שנדון בבית הדין בנתניה בשנת 2021: "תלונות על אלימות הפכו לכלי רב עוצמה בסכסוכי גירושין...בעיקר מהצד הנשי של המאבק...לפיכך תלונה על אלימות הנטענת במסגרת סכסוך גירושין יש לנהוג בה בבחינת 'כבדהו וחשדהו'".¹⁹²

כאמור, מאחר שלא קיים מסד נתונים שמעיד על היקף נרחב של "תלונות השווא", כמו גם מחקר אמפירי, קשה שלא לבקר את הבחירה של בית הדין בנתניה ליצור מצג שלפיו קיים מצב עובדתי ברור של "תופעה" של תלונות שווא. במסגרת מאמר זה לא נבחן את נכונות ודיוקה של טענת בית הדין בנתניה, אך בכל זאת נציין כי לכל הפחות על פי הנתונים המצויים בידינו מסתמן כי לא מדובר ב"תופעה". יתכן בהחלט שקיימים מקרים אפיזודליים שבמסגרתם עורכי דין מייעצים ללקוחות להגיש תלונות על מנת לשפר את מצבם בערכאות השיפוטיות או שבעלי דין עושים זאת מיוזמתם, אך לא הוכח במסגרת מחקר אמפירי בישראל כי מדובר ב"תופעה" ולא נחקר כלל שיעור של "תלונות השווא". הממצאים שסקרנו לא יכולים להצביע על כך שקיימת תופעה כזו, אלא להפך. בשנת 2013 הגישה פרקליטות המדינה תגובה לעתירה שהתנהלה בבית המשפט העליון

¹⁸⁷ תיק 1067544/1 לעיל ה"ש 171 בעמ' 6

¹⁸⁸ שם

¹⁸⁹ יצוין כי פסק הדין התהפך בערעור לבית הדין הגדול, שם נקבע כי לא היה יסוד להניח שהאישה הגישה תלונת שווא: תיק 1129884/1 לעיל ה"ש 186

¹⁹⁰ תיק רבני (נתניה) 1139777/5 (4.1.2021). פסק הדין המלא נמצא בפנינו ולא פורסם, אולם תקציר שלו פורסם בכתב העת הדין והדיין 57 (2021). יובהר כי במסגרת פסק הדין לא מפורטות הראיות להסקתו של בית הדין שמדובר בתלונת שווא. ראו הכללה דומה במסגרת תיק רבני (נתניה) 1289797/5 (5.5.2021):

¹⁹¹ לא מן הנמנע, אף שאין לכך הוכחות, שביית הדין מסתמך במקרה זה על נייר עמדה מטעם מכון קהלת: יואב מזא"ה "תלונות שווא בגין עבירות מין ואלימות במשפחה" (נייר עמדה 5, מכון קהלת, 2016). הטענות המוצגות בנייר עמדה זה על "תלונות שווא" כוללות בעיות מתודיות ואחרות, שאין כאן המקום לפרטן. כך למשל מתבסס הכותב על השערה שציין סני"צ במשטרה במסגרת מאמר לא מדעי, מסתמך על מחקר ביקורתי שקובע ששוטרים רבים מחזיקים בדעות קדומות שלפיה נשים מתלוננות לשווא ולכן לא מטפלים כראוי בעבירות אלימות במשפחה – מכאן מסיק מזא"ה על שכחותן של תלונות שווא, הפוך מטענת המחקר שעליו מתבסס.

¹⁹² תיק 1289797/5 לעיל ה"ש 190

שהגיש עציר שביקש מספר סעדים לצורך התגוננות מ"תופעת תלונות שווא מצד נשים" להגדרתו. בתגובה מטעם המדינה נטען כי על פי נתונים שהציגה משטרת ישראל, אף כי התבצעו חקירות בגין תלונות על ידיעות כוזבות על עבירות מצד נשים, הוגשו כתבי אישום בודדים בשנים 2009-2012 בתיקים הללו.¹⁹³ יתרה מזו, בהתאם לבקשת חופש מידע שהגשנו למשטרה, הומצאו לנו נתונים על תיקי חקירה וכתבי אישום שהוגשו כנגד נשים וגברים בין השנים 2013-2021 בגין ידיעה כוזבת על עבירה על פי סעיף 243 לחוק העונשין, תשל"ז - 1977.¹⁹⁴ הנתונים שהומצאו מתייחסים לכל סוגי העבירות שדווחו לכאורה כתלונת שווא, ולא רק לדיווח כוזב על עבירות של אלימות או אלימות במשפחה. מהנתונים עולה כי בשנים הללו נפתחו 233.3 תיקי חקירה בממוצע לשנה נגד נשים בגין ידיעה כוזבת על עבירה (וכן נפתחו 313.8 בממוצע לשנה תיקי חקירה בגין ידיעה כוזבת על עבירה כנגד גברים), ובשנים הללו הוגשו בסך הכל 14.7 כתבי אישום בממוצע לשנה כנגד נשים (ו- 27.8 כתבי אישום בממוצע לשנה כנגד גברים). יודגש כי מדובר על דיווח כוזב על כל סוגי העבירות, ולא רק על עבירות אלימות במשפחה (שכן המשטרה לא הציגה פילוח של סוג העבירה עליה לכאורה ניתנה ידיעה כוזבת). המסקנה היא שהנתונים מצביעים על שיעור זניח של תיקי חקירה וכתבי אישום בגין ידיעה כוזבת על עבירה, בעיקר אם משווים אותם לנתונים שהציגו המשטרה ופרקליטות המדינה לוועדה לקידום מעמד האישה בכנסת על סך שיעור התלונות שהגישו נשים בגין אלימות במשפחה.¹⁹⁵ לשם הדוגמה עולה כי בשנת 2020 נפתחו 1,328 תיקים במשטרה בגין אלימות במשפחה (87% מהתיקים נפתחו על ידי נשים) ובפרקליטות נפתחו 1,328 תיקים בשנים 2019-2020 בגין אלימות חמורה ורצח במשפחה. אף אם נניח שחלק מתיקי החקירה בגין תלונה כוזבת נסגרו בהיעדר ראיות וכי לא כל מקרה דווח, הפער בין התיקים בגין אלימות לבין התיקים בגין תלונה כוזבת אדיר. לכל זאת יש להוסיף את המחקרים שהוכיחו שקיים תת דיווח בתלונות על אלימות במשפחה ובפועל רוב מקרי האלימות אינם מדווחים ונתוני המשטרה מעידים על התופעה באופן חלקי.¹⁹⁶ משכך המיסגור של בתי הדין שקובעים שקיימת "תופעה" לא נסמכת על נתונים אלא על תפיסות מושרשות לגבי אמינותן של נשים.

חלק ד: הבניית העילה: התמקדות בסובייקט של התוקף

לאחר שבחנו את השיח סביב הקטגוריה של אלימות במשפחה ואת אופן גיבוש הידע הנוגע לקטגוריה וההשלכות על המקרה הקונקרטי, נתמקד כעת ברכיביה של הנורמה – עילת הגירושין של אלימות פיזית. האופן שבו מנסח ומתגבש החוק עצמו מבטא תפיסות, דימויים ועולם ערכים, באופן דומה לדרך שבה

¹⁹³ בג"ץ 6731/12 שמיר נ' היועץ המשפטי לממשלה (נבו, 18.6.2013). התגובה מטעם המשיב נמצאת בידי הכותבות. ראו גם הוועדה לקידום מעמד האישה "המשנה לפרקליט המדינה לוועדה למעמד האישה: אין תופעה של תלונות שווא" אתר הכנסת (26.7.17): <https://m.knesset.gov.il/Activity/committees/Women/News/Pages/pr260717.aspx>

¹⁹⁴ תשובה לבקשת חופש מידע ממשטרת ישראל מספר 1490/21 מיום 2.1.22
¹⁹⁵ ג'רמי אלמו קפיטל, ריכוז נתונים על אלימות במשפחה בדגש על אלימות נגד נשים (הכנסת, מרכז המחקר והמידע, 2021)
¹⁹⁶ ראו דברי ההסבר לחוק למניעת אלימות במשפחה (ה"ח 2002, ט' בתמוז התש"ן, 2.7.1990): "בדו"ח הועדה בנושא אלימות במשפחה, בראשותה של המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, הגב' יהודית קרפ, שהתפרסם באוקטובר 1989, נקבע כי "תופעת האלימות בין בני זוג היא תופעה חברתית, רב ענפית, שמימדיה רחבים הרבה מביטוייה הגלויים. עובדה בדוקה היא, שמספר התלונות במשטרה משקף את התופעה באופן חלקי ביותר (אם לא שולי)..."

הנרטיבים שקועים ומתגלים בפרשנות העובדות ובהנמקה המשפטית, כפי שסקרנו לעיל.¹⁹⁷ כוונתנו כאן היא להתייחס לגיבושו של החוק ההלכתי במובן הצר: הדרך שבה הבנו בתי הדין הרבניים בכמה מפסקי הדין שפורסמו בשנים האחרונות את עילת האלימות. כידוע, הדיינים בבתי הדין הרבניים לא מתפקדים כשופטים בלבד אלא במידה רבה גם כמחוקקים, שכן המחוקק הישראלי העניק להם את הסמכות לקבוע את תוכנו של חוק הגירושין בהתאם למושג "דין תורה" הקבוע בסעיף 1 לחוק שיפוטי בתי דין רבניים (נישואין וגירושין, תשי"ג-1953.¹⁹⁸ כלומר: המחוקק הישראלי החילוני כמעט ולא התערב בגבולותיו של תוכן חוק הגירושין ולדיינים ניתנה החירות לגבש את העילות, והם פועלים כך בהתאם לכפיפותם למסורת התורה שבעל-פה ולאופק הפרשני הפרוש בפניהם.¹⁹⁹ גיבוש רכיביה של עילה לחיוב גירושין, בדומה לגיבוש רכיביה של עבירה או עוולה במשפט האזרחי, מלמדת על המטען הערכי של המחוקקים ושל הקהילה.²⁰⁰ דוגמה אחת מובהקת במשפט הישראלי לתמורות שהתרחשו בעקבות שינויים תרבותיים, מחקריים והשקפתיים היא רכיביה המשתנים של עבירת האינוס, ובפרט הדרישה ליסוד "ההסכמה" שעודכנה עם השנים בהתאם להבנות חדשות באשר לדינמיקה של תגובת הקורבן.²⁰¹ אם בתחילה דרש המחוקק את קיומו של יסוד של הפגנת התנגדות פוזיטיבית מצד הקורבן, הרי שדרישה זו רוככה עם השנים לנוכח תובנות מהשדה הקליני ועל בסיס פרדיגמה פמיניסטית.

באשר לעילת האלימות, נבחן שני מקרים שבהם הוכחה בפני בית הדין הרבני מסכת עובדתית המעידה על התנהלות אלימה, ואולם הבעל התוקף לא השלים את זממו, מה שמכונה במשפט הפלילי "ניסיון",²⁰² בתי הדין נדרשים לפסוק כיצד יש להתייחס לאותם אירועים. האם יש להתייחס לאיום ולסכנה שריחפה מעל ראשה של האישה או שיש להתייחס לתוצאה המציאותית בלבד? שאלה שניה היא האם יש לבסס את העילה על הכוונות המשוערות של התוקף או על תחושת הסכנה שעליה מעידה האישה. בשני מקרים שיתוארו להלן רכיבי עילת האלימות הובנו על פי המעשים בפועל של התוקף כמו גם על הכוונות המשוערות שלו.

המקרה הראשון עולה מפסק דין שניתן בבית הדין הרבני באשדוד בשנת 2018 שמתאר עובדות קשות וקיצוניות במיוחד.²⁰³ במסגרת זו נידונה תביעת גירושין של אישה שהוגשה על ידה בפעם השלישית ואילו האיש עמד על סירובו להתגרש ועתר ל"שלום בית". תביעת האישה התבססה על אלימות קשה ובשיאה ניסיון דקירה, כפי שמתאר בית הדין את העובדות שאינן שנויות במחלוקת:

תביעת הגירושין הנוכחית של האישה הוגשה ... בעקבות אירוע אלימות קשה שהתרחש בתאריך 7.2.2016 מצד האיש, ואשר במהלכו האיש תקף פיזית את האישה ואיים עליה ברצח. האיש לא הסתפק באיום מילולי, אלא נטל סכין מן המטבח והתקרב לעברה, ולאחר שזו נמלטה מן החדר רדף אחריה (ללא הסכין) והחל לגרור

¹⁹⁷ המסה הידועה של רוברט קאבר חידדה את הקשרים ההדוקים שבין החוק לנרטיב, ראו: רוברט קאבר **נומוס ונראטיב** (אביעד שטיר מתרגם 2012); וראו בהקשר של השפעת הפמיניזם הדתי על פסיקת בית המשפט העליון: רונית עיר-שי ותניא ציון-וולדקס "הפמיניזם האורתודוכסי בישראל: בין נומוס ונראטיב" **משפט וממשל** יב (2013)

¹⁹⁸ בג"ץ 47/82 **קרן התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' שר הדתות** פ"ד (2) 661 (1989) שם נקבע כי התוכן של המונח "דין תורה" מצומצם לפרשנות האורתודוכסית; ראו גם בג"ץ 80/63 **גורפינקל נ' שר הפנים** פ"ד יז 2048 (1963) שם קבע השופט זילברג כי משמעותו של "דין תורה" כוללת לא רק את התורה שכתב אלא את כל השתלשלות הפסיקה הרבנית של התורה שבעל פה.
¹⁹⁹ מקובל לומר שניתן להבחין בין פעולת החקיקה של הדיינים, במסגרתה הם קובעים את תחולת החוק ההלכתי, לבין פעולת השפיטה שלהם. ראו: יצחק אנגלרד "מעמדו של הדין הדתי במשפט הישראלי – חלק ג" **משפטים** 31 4 (1973-1972). באשר לאופק הפרשני ראו: עיר-שי, לעיל ה"ש 14

²⁰⁰ ראו בהקשר לבחירה הלשונית של המחוקק: אורית קמיר, "ואם בעל-קנה": סיפורי "בעילה" ו"היבעלות" בחוק העונשין" 121 **פלילים** ז (1998)

²⁰¹ ראו למשל: רותי לבנשטיין לור "מבט חדש על הסכמה בעבירת האינוס" **עיוני משפט** מב 67 (2019)

²⁰² סעיף 25 לחוק העונשין

²⁰³ תיק 15331/4, לעיל ה"ש 46

אותה לעבר המקום שבו הניח את הסכין. האישה יצאה ללא פגע אודות להתערבות ילדי הצדדים שמנעו מהאיש להמשיך במעשיו. בהמשך האירוע תקף האיש גם את השוטרים שהגיעו לדירת הצדדים.²⁰⁴

בהמשך פסק הדין קבע בית הדין כי "אף הגיעה האישה למצב של חשש מוחשי לחייה, ואלמלא הגיעה עזרה מבחוץ יתכן והאירוע היה מסתיים באסון",²⁰⁵ ולמעשה הכיר מפורשות בכך שחייה של האישה עמדו בסכנה במסגרת אירוע האלימות. בפיסקאות הבאות פירט בית הדין כי כנגד האיש הוגשו כתבי אישום בגין אירועי אלימות נוספים נגד התובעת, הוא הורשע בבית המשפט ארבע פעמים וריצה עונשי מאסר בגין עבירות אלו. בנוסף לכך, בית הדין קבע שהאיש הודה במפורש בחלק גדול של העובדות, ומכאן שאין מחלוקת עובדתית בין הצדדים על עצם התרחשותם של אירועי אלימות קשים.

חרף תובנה זו, בהמשך דבריו הציג בית הדין נרטיב שונה לגבי הערכת המקרה, וזאת במסגרת הדיון בשאלת כפיית הגט. בית הדין ביקש לבחון את מידת המסוכנות של הנתבע כלפי התובעת וקבע כי "לא בכל חשש רחוק של סכנת חיים מצד האיש יש לכפות אותו להוציא את אשתו"²⁰⁶ [ההדגשה אינה במקור]. בית הדין פנה לעמדתו של אחד מפוסקי ההלכה האחרונים – ר' מאיר מלמד – ועל פי סברתו הגיע בית הדין למסקנה:

סברתו היא שבאיום לבד, ללא שנעשה מעשה בפועל שהיה בו כדי לסכן את האישה, אין הוכחה לסכנה ממשית הצפויה מצד האיש לאישה, שכן אדם עשוי לאיים בלא שתהיה לו כוונה להוציא לפועל את איזמינ (ההדגשה לא במקור).

באשר למקרה שלפניו אימץ בית הדין סברה זו והחיל אותה על אותו מקרה של ניסיון רצח שתואר בראשית פסק הדין וקבע שלא ברור שהאיש מסכן באופן וודאי את האישה:

שאלת כפיית הגט על בעל המאיים על חיי אשתו ואף מלווה את איומיו במעשים המהווים איום על חייה, תלויה ברמת הסיכון הנשקפת לאישה, כאשר במקום שמדובר בסיכון ממשי, ובוודאי במקרה שנעשה מצד הבעל ניסיון בפועל ליטול את חיי אשתו, ניתן לכפות על הבעל לגרש את אשתו... במקרה שלפנינו לא ניתן לומר ברמת וודאות גבוהה שהאיש מהווה סיכון ממשי לחיי האישה... גם באירוע האחרון שבו נטל האיש סכין בידי במהלך המריבה, לא ניתן לקבוע בבירור שהאיש אכן התכוון לפגוע פיזית באישה (ההדגשה לא במקור).

קביעות אלה של בית הדין מאמצות פרשנות עובדתית מחודשת על הסיפור. בעוד שהרושם שהתקבל עד כה מהתיאור של אירוע האלימות הוא של ניסיון לרצח שממנו האישה ניצלה ("נטל סכין", ניצלה אודות להתערבות ילדי הצדדים", "יתכן והאירוע היה מסתיים באסון"), הרי שכעת מגיע בית הדין למסקנה אחרת לחלוטין ולפיה כלל לא ברור שהאישה הייתה נתונה לסכנה ואפילו לא ברור שהאיש התכוון לפגוע בה פיזית. המסכת העובדתית החדשה שמציג בית הדין, שמטרתה לגבש את עילת הגירושין לצורך כפיית הגט יוצרת נרטיב חדש המתמקד במילה "התכוון" שלא הופיעה בראשית הדברים וכעת בית הדין נוקט בה פעמיים. בית הדין למעשה פוסק כי אחד היסודות ההכרחיים לצורך גיבוש העילה לצורך כפייה היא הכוונה של האיש.²⁰⁷ כיוון שהאיש לא הצליח להשלים את זממו ולפגוע פיזית באישה (או לרצוח אותה) בית הדין בוחר בפניית פרסה מקביעותיו הראשונות ועומד על כך שלא ניתן לאשר בוודאות שאכן האיש סיכן את האישה שכן לא התקיים יסוד הכוונה של האיש. ניתן להעלות על הדעת חלופות אפשריות אחרות לגיבוש העילה. כך למשל בית הדין

²⁰⁴שם, בעמ' 1

²⁰⁵שם, בעמ' 15

²⁰⁶שם, שם

²⁰⁷חשוב להדגיש: הדיון בבית הדין הרבני מתמקד בגיבוש עילת גירושין, והוא אינו עוסק כמובן במשפט הפלילי וביסודותיה של עבירה בהתאם לסעיפים 19-20 לחוק העונשין וביסוד הנפשי הנדרש על פיו.

יכול היה להתמקד בטענות הסובייקטיביות של האישה, קורבן האלימות, על תחושות הסכנה על חייה שחשה. בית הדין אף היה יכול להתמקד ביסוד אובייקטיבי למשל: ביצוע של מהלך פעולות מסוים כמו נטילת נשק. המאמר הנוכחי, כאמור, לא מתמקד ביסודות ההלכתיים של פסיקת בתי הדין, אף שבפני בית הדין הרבני באשדוד במקרה זה בוודאי קיימות חלופות ומקורות הלכתיים שיאפשרו לכפות גט בנסיבות שבהן איש רודף אחרי אישתו עם סכין.²⁰⁸ חשוב לשים לב שהנרטיב שהוצג בראשית פסק הדין שהכיר בסכנה שאליה היתה נתונה האישה מצטיירת כמהלך העובדתי הריאליסטי, כלומר מה שבית הדין סבור שבפועל התרחש. ואולם לצורך גיבוש אפשרות כפיית הגט השתמש בית הדין בסטנדרט אחר לתיאור ההשתלשלות העובדתית, היינו: העובדות מתוארות מנקודת המבט הסובייקטיבית האפשרית של התוקף. הפער בין ההצגה העובדתית הריאליסטית לבין זו שמוצגת לנוכח הפרספקטיבה של התוקף ממחיש הן את סיכוייה הקלושים של הקורבן להוכיח עילה לכפייה והן את ההטיה המגדרית שבקביעת הקריטריונים של העילה.

מהלך דומה מתרחש בפסק דין שניתן בבית הדין בירושלים בשנת 2019 והוזכר לעיל.²⁰⁹ בעניין זה דן בית הדין בתביעת גירושין ובתביעה לתשלום כתובה של אישה, ואף שם ניתן לזהות מסקנות משפטיות שמבוססות על שלילת החוויה הסובייקטיבית של האישה והישענות על הנרטיב המתעתע של הפוגע. כאמור, התביעה של האישה התבססה על אירוע של אלימות ואיום על חייה כאשר בעלה זרק עליה קופסה עם כדורים ואמר לה כי יכרה לה בור. גם פה בית הדין מתאר שני סיפורים: הסיפור הראשון (שתואר בהרחבה לעיל) מקבע את העובדות בחלק הראשון של פסק הדין, בפרק העובדתי שמציג את הסיפור הריאליסטי להשקפת בית הדין. סיפור שני מגיע לאחר הדיון ההלכתי, כאשר בית הדין מבקש לארגן את העובדות מחדש כך שתתקיים אינטגרציה עם הדיון ההלכתי, במקרה הזה – דיון בזכאות האישה לפריעת כתובתה. וכך קבע בית הדין:

"בנידון זה לא התקיים אירוע אליים שפגע באישה פיזית, מאחר שאותה קופסא שנזרקה לעברה כלל לא פגעה בה, וגם דבריו אודות הבור, התפרשו אצלה באופן מאיים כשהבעל טען שלא זאת היתה כוונתו".²¹⁰

בפיסקה זו בית הדין מפרש את שני חלקיו של אירוע האלימות. באשר לזריקת קופסת הכדורים בית הדין בוחר להעמיד במוקד את הפגיעה הפיזית שלא התרחשה ("לא פגעה בה") ולא בחוויית הפחד והאיום שחשה הקורבן, ואף לא את האפשרות שהחפץ היה יכול לפגוע בה. הפרשנות של אירוע ויציקת המשמעות שמתגבשת כעילת גירושין מתעלמת מהחוויה הסובייקטיבית של הקורבן. ובאשר לחלק השני של אירוע האלימות, הרי שכאן מקבל בית הדין במלואו את הנרטיב של הבעל ש"לא התכוון" לממש את האיום על כריית הבור.²¹¹ ההתעלמות מהסיפור של האישה הוא כפול: בית הדין מתעלם מהנרטיב של האישה, מהפחד והחרדה שחשה נוכח האיום ברצח ומהפגיעה האפשרית בה וכן לא מעניק כל משמעות לעובדה שמעשה האלימות היה יכול להגיע למימוש פיזי לולא האיש לא קלע. ובנוסף, מחיל את יסוד ה"כוונה" של הבעל, כלומר תולה את התגבשות העילה במרכיב משוער שחיצוני לחוויה של האישה ומעניק לחוויה של האיש (אף בהנחה שנאמין לכוונתו) משקל יתר.²¹²

²⁰⁸ ראו למשל פסק דין שניתן בעניין כפיית גט על גבר שתקף ופצע קשה את אישתו במקרה שפורסם בתקשורת במהלך שנת 2020: תיק רבני 963910/11 (אשקלון (17.3.2021)).

²⁰⁹ תיק 1175449 לעיל ה"ש 57

²¹⁰ שם, בעמ' 2

²¹¹ בהקשר של הבניית הנורמה על ידי הערכאה השיפוטית כך שהיא ממוקדת ביסוד הכוונה של אחד מבעלי הדין, השוו לביקורת של שחר ליפשיץ על פסק דינו של השופט אלכס שטיין בבג"ץ 4601/13 ("בג"ץ הבוגדת"): שחר ליפשיץ "שיפוט מוסרי של התנהגות מינית בנישואין: אוטונומיה ו"משילות" בעקבות בג"ץ 4602/13" **עיוני משפט** מג 5 (2020)

²¹² ראו מקרים נוספים שבהם בתי הדין הטילו ספק בסכנה שחשה האישה התובעת לנוכח אלימות שהפעיל כלפיהן הבעל: תיק 1169128/2 לעיל ה"ש 102

מרתה נוסבאום הגדירה את גבולותיו של מושג האובייקטיביקציה (החפצה).²¹³ בקטגוריזציה שיוצרת נוסבאום למושג ההחפצה היא גורסת כי אחד מהמופעים של החפצה מתקיים כאשר קיימת שלילה של הסובייקטיביות, וזאת במקום שבו קיימת התייחסות לאדם כך שאין צורך לקחת בחשבון את חוויותיו ותחושותיו.²¹⁴ הגדרת עילת האלימות באופן שבית הדין נקט בו בפסק הדין מאשדוד ובפסק הדין מירושלים שולל את הסובייקטיביות של האישה משום שהוא מתעלם מנקודת המבט, התחושות, החוויות והחשש הבסיסי של האישה לחייה. ואולם הפרספקטיבה האנדרוצנטרית של אירועי האלימות לא רק משתיק את קולה של האישה הנפגעת. הוא פועל באופן זה במקום שבו מתקיימת החוויה והתחושה הגופנית הבסיסית ביותר: אינסטינקט הסכנה. האישה אולי זוכרת ומסוגלת לשחזר את התחושות שחוותה: את הלב הפועם, החושים המתחדדים, האלם שאחז בה ואולי את האדרנלין. הגדרת העילה שממוקדת בכוונה משוערת של התוקף מבטלת ומרחיקה את האישה ממה שהיא יודעת לספר על עצמה וגם ממה שהגוף שלה הרגיש באותם רגעים קשים. בניגוד לסוגיה האפיסטמולוגית שמטילה חוסר אמון בחוויה שלה, כאן המכה קשה יותר: בית הדין מקבל את גרסתה העובדתית אלא שבית הדין מטיל ספק במציאות החווייתית, הגופנית והממשית שלה והחוויה שלה מאויינת. גם אם נניח שהדיינים מאמינים לחוויה שעברה, היא נדחית אל מול דרישת הליבה: ביטחון שהתקיימה כוונה אצל התוקף, דרישה שקשה להבין כיצד היא יכולה להתמלא. ההתעלמות מקולה של האישה הנפגעת והתמקדות בכוונה של האיש יכולה להיות מוצדקת על ידי אנשי הלכה שיעמדו על החומרה היתרה המיוחסת ל"אשת איש"²¹⁵ ועל יסוד חיוב הגט שמוסב על גופו של הבעל. ואולם במסגרת הנוכחית ביקשנו, גם אם לא בגלוי, "לשאול את שאלת האישה"²¹⁶ כפי שהציעה קתרין ברטלט שבוחנת האם נבחרה חלופה פרשנית שמטילה נטל בלתי פרופורציונלי על האישה וכיצד הכללים הנבחרים משפיעים על מקומה בחברה. ובמקרים בקשים שתוארו לעיל בוודאי שהנטל על האישה, שממילא פגיע במסגרת ההלכתית, כבד.

סיכום

הספרות שעמדה על עילות הגירושין בהלכה ובפרט בבתי הדין הרבניים עמדה כתשתית למאמר זה, ומחלקה עולה המסקנה שלפיה אלימות פיזית היא לרוב עילת גירושין בבית הדין הרבני, או לכל הפחות עולה כי תשתית עובדתית המצביעה על אירועי אלימות תוביל לחיוב גט בבית הדין הרבני, גם אם באמצעות עילת גירושין אחרת.²¹⁷ ממאמר זה עוד מסתבר כי כאשר בתי הדין נדרשים להתייחס לאלימות במשפחה כתופעה, ניתן לאתר התבטאויות רטוריות גורפות שמגנות את ההתנהגות כתופעה. כלומר אין כל ספק שבתי הדין רואים בקטגוריה של אלימות במשפחה ככלל תופעה שלילית. ואולם הקריאה הנרטיבית בפסקי הדין הרבניים שניתנו בשנים האחרונות ונסקרו במסגרת זו מעניקה נופך הכרחי להבנת התוכן של אלימות פיזית במציאות הפרטיקולרית, וכן שופכת אור על המציאות של נשים בבתי הדין הרבניים כמו גם של תפיסות העולם של דיינים המוסמכים לדון באופן ייחודי בדיני נישואין וגירושין בישראל. התבוננות מעמיקה בפסקי הדין מובילה למסקנה שההיגד "אלימות היא עילת גירושין לפי ההלכה" כמעט נעדרת תוכן ומשמעות כשלעצמה מבלי שעומדים על מהות הקטגוריה "אלימות במשפחה" בפסיקות בתי הדין הרבניים. ויותר מכך: מדובר בהיגד מטעה שכן על פי הקטגוריות המקובלות היום כל אלימות פיזית בין בני זוג בכל מצב ובכל תדירות אינה

²¹³Nussbaum, לעיל ה"ש 66

²¹⁴ שם, בעמ' 257

²¹⁵ ראו למשל: תיק 1040764/11 לעיל ה"ש 76 בעמ' 8

²¹⁶ Bartlett לעיל ה"ש 118

²¹⁷ למשל: עילת מאיסות או פגיעה בחיי אישות

מקובלת ונתפסת כלא נורמטיבית, ואילו הקטגוריה "אלימות במשפחה" כפי שמעוצבת בבתי הדין לא מקבלת את ההנחה הזו, כפי שעולה מהמחקר.

העיון בפסקי הדין משקף כי סוגים מסוימים של אלימות מנורמלים על ידי חלק מהדיינים במסגרת מערכות יחסים מסוימות, בין אם הם נתפסים כחלק אפשרי של מערכת זוגית, ובין אם מערכת הציפיות המגדרית מהאישה מובילה להנחה שעליה לפעול להטבת הקשר חרף ההתעללות שהיא סופגת. בנוסף לכך, האופן שבו מובנית העילה ומעוצב הידע שאותו מגבשים הדיינים לכדי פסק דין, דוחקים את קורבן האלימות למערכת ציפיות ראייתית כמעט בלתי אפשרית. יתרה מזאת, דומה שהשקפת עולם דמונית ומכלילה כנגד נשים נפגעות אלימות קיבלה ביטוי בשנים האחרונות. כל אלה יוצרים תובנה שלפיה הרכבים מסויימים במערכת בתי הדין הרבניים לעיתים מעבירים את האישה הנפגעת פגיעה נוספת ומשנית. כאשר הידע והחוויה של האישה נלקחים בחשבון באופן מוגבל, מתעצבת מציאות שאותה מכנה מירנדה פריקר "גזלייטינג מוסדי"²¹⁸. במילים אחרות: החוויה של הנפגעת נקלטת באופן מעוות ולא מקבלת אישור על ידי הערכאה המשפטית המוסמכת, בין אם לנוכח ייחוס אמיונות נמוכה, ובין לנוכח תפיסות תרבותיות שלפיהן המערכת המשפטית מסוגלת לספוג התנהלות אלימה במידה מסוימת. וזאת עד כדי הצבתן כמעין נאשמות בהליך שבו הן טוענות כי נפגעו מאלימות פיזית. למעשה הטענה המרכזית של המאמר היא שבמסגרת תיק גירושין שמתנהל בבתי הדין הרבניים אישה נפגעת אלימות עלולה לעבור טרנספורמציה מבעלת דין לעומדת לדין, וכי התמות והערכים שבהם מחזיקים הדיינים עלולים להוביל לעתים למסרים שפוגעים באנושיותן של נשים נפגעות אלימות במשפחה.

כאן המקום להעיר שהתערבותו של בית המשפט העליון ביושבו כבג"ץ מוגבלת מלכתחילה לעילות מצומצמות: חריגה מסמכות, פגיעה בכללי צדק טבעי ועיוות דין ממשי – "סעד מן הצדק". אמנם לעיתים רחוקות מתערב בית המשפט העליון גם במסקנה ההלכתית, אך המדיניות השיפוטית העקרונית שאימץ לעצמו בג"ץ, כפי שמציין אביעד הכהן היא להימנע מעימות מיותר עם הממסד הרבני, ולרוב להסתפק בהנמקה פורמליסטית אפילו כאשר הוא בוחר להתערב בפסק הרבני.²¹⁹ מכל מקום, גם כאשר בג"ץ נדרש ומתערב בהחלטות בית הדין הוא מתמקד בפסיקה האופרטיבית ולא בתכנים האידיאולוגיים ובנרטיבים האופפים את פסק הדין. זאת בין אם משום שביושבו כבג"ץ בית המשפט מקבל את המסכת העובדתית של פסק הדין כהווייתה, ובין לנוכח המדיניות העקרונית שמסתפקת בביקורת פורמליסטית ולא מהותית.²²⁰

השאלה המסקרנת שמתעוררת לנוכח הניתוח שפרסנו נוגעת למקור ולמוטיבציה של תפיסות היסוד של דייני בית הדין, אך היא חורגת מגבולותיו של מאמר זה.²²¹ יחד עם זאת, ניתן לחזור לציטוט של הרב אברהם שרמן שפתח את המאמר. דבריו של הרב שרמן מרמזים על השקפה שלפיה תפקידם הראשוני של בתי הדין בישראל מתמקד במישור ההיסטורי – מטאפיזי של עם ישראל, ולא בערך של הגנה על הפרט מפני אי צדק וסבל שנגרם

²¹⁸Fricker, לעיל ה"ש 120 בעמ' 451. המושג "גזלייטינג" נפוץ בעיקר במרחבים אקטיביסטים פמיניסטיים ומשמעותו התעללות רגשית שכוללת נטיית ספק בלב הקורבן לגבי עובדות הידועות לו. המקור של המושג הוא במחזה משנת 1938 המתאר התעללות מנטלית שיטתית של איש באישה.

²¹⁹ אביעד הכהן "בג"ץ או בד"ץ? מעורבות שיפוטית בסוגיות הלכתיות: מגבלותיה היקפיה ותוצאותיה" **משפט ואדם – משפט ועסקים** יד 395, 408-417 (2012); וראו עוד בהקשר זה: רות הלפרין קדרי "פלורליזם משפטי בישראל: בג"ץ ובתי הדין הרבניים בעקבות בבלי ולב" **עיוני משפט** כ(3) 683 (1997); ליפשיץ, לעיל ה"ש 211

²²⁰ הכהן שם, בעמ' 414

²²¹ הסבר אפשרי החורג מגבולות מאמר זה נטוע בגבולות הידע שאלינו נחשפים הדיינים. מנתונים שהגיעו אלינו ונמסרו לעדיה שנוולד ועו"ד חגי קלעי באמצעות בקשת חופש מידע על ידי הנהלת בתי הדין הרבניים עולה כי בכל ימי ההשתלמות והכנסים שאירגנה הנהלת בתי הדין עבור הדיינים שנערכו החל משנת 2015 ועד שנת 2022 לא הרצתה ולו אישה אחת, אף שחלק מן המרצים חיצוניים למערכת בתי הדין (תשובה לבקשת חופש מידע מהנהלת בתי הדין הרבניים מיום 23.3.22). מכאן שידע שנצבר אצל נשים שעוסקות באופן ישיר באלימות במשפחה – עובדות סוציאליות, פסיכולוגיות, עובדות רווחה, חוקרות, עורכות דין, עובדות במקלטים – נמנע באופן ישיר מהדיינים.

לו. מכאן אפשר להסיק בין היתר את המוטיבציה המוגבלת ביחס לקבלה של תפיסות נורמטיביות עכשוויות הנוגעות לאלימות במשפחה ובבחירה לצמצם את ההכרה בקיומה המציאותי של התופעה.